

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГОРЮНОВА КАТЕРИНА АНАТОЛІВНА

УДК 338.48:338.2:330.3

ДИСЕРТАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

Спеціальність 073 - менеджмент
Галузь знань – управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії у галузі менеджменту

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **К. А. Горюнова**

Науковий керівник
Стойка Андрій Васильович
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри маркетингу та туризму
Навчально-наукового інституту управління
Маріупольського державного університету

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Горюнова К.А. Управління сталим розвитком індустрії туризму — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 «Менеджмент». Маріупольський державний університет, м. Київ, 2023.

У дисертаційному дослідженні вирішено актуальне науково-практичне завдання щодо поглиблення теоретичних основ, розвитку методичних підходів і обґрунтування організаційних засад удосконалення управління сталим розвитком індустрії туризму.

Вперше запропоновано та обґрунтовано комплексний механізм управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві, який ґрунтується на інтегрованому ціннісному підході. Комплексний механізм управління сталим розвитком індустрії туризму у сучасному інформаційному суспільстві адаптований під сучасні виклики та ґрунтується на організаційних, економічних та соціальних засобах формування системи менеджменту, що стають підвалинами управлінської технології формування системи менеджменту із зазначенням системи контролю та моніторингу. Розроблений механізм, представлений у вигляді моделі, управління сталим розвитком індустрії туризму, враховуючи єдність соціальних, економічних та екологічних факторів розвитку суспільства, маючи своїм підґрунтям ціннісні принципи, у взаємозалежній системі контролю та моніторингу управлінської технології спрямована на захист навколишнього середовища як основного туристичного ресурсу, формує нове «екологічне» мислення, орієнтоване на довгострокові соціально-економічні програми.

Удосконалено понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів управління сталим розвитком індустрії туризму, а саме: дефініційне тлумачення таких понять як, «сталий розвиток туризму» та «туристична

дестинація». Так, сталий розвиток туризму – це система заходів економічного, соціального та екологічного характеру, спрямованих на задоволення потреб туристичної галузі (за системою win-win – і виробників і споживачів), за умови збереження ресурсної бази для майбутніх поколінь. Поняття туристичної дестинації визначає взаємозалежну систему, ключовим поняттям якої виступає певна, приваблива для відвідування та відпочинку територія, спроможна до тимчасового розміщення відвідувачів, з ознаками природних або штучностворених визначних місць, а також з розвиненою транспортною, логістичною, виробничою інфраструктурою, спроможною задовольнити попит відвідувачів. Надано авторське визначення, згідно з яким управління сталим розвитком туризму – це парадигмальна концепція представлена у її принципах, просторово-часових характеристиках, єдності екологічних, економічних та соціальних аспектів, ключовим аспектом якої виступає управління ресурсами туристичної дестинації, з метою їх ефективного використання за умови збереження культурних та екологічних цінностей.

Удосконалено науково-методичні підходи до формування теорій та концепцій сталого розвитку туризму у науковому дискурсі. Основними ключовими теоріями та концепціями сталого розвитку туризму у науковому дискурсі є: теорія Боулдвіна – концепція існування обмежених відновлюваних і невідновлюваних ресурсів і здатності навколишнього середовища асимілювати відходи; ідея нерівномірного розподілу обмежених доступних ресурсів; мальтузіанське тлумачення екологічної кризи та ідеї школи «Ліміти зростання» (The Limits of Growth); концепції руху «альтернативний туризм». Концепція сталого розвитку викликає дискусії практично з усіх точок зору. Однак на сьогоднішній день його це питання і досі залишається невирішеним, так само як і його монетарна стабільність. Визначено, що вчені зосереджуються на дослідженні теоретичного розрив між туризмом і сталим розвитком. Стверджується, що туризм залишається частиною теорії ранньої модернізації, тобто необмеженого лінійного економічного зростання, тоді як принципи сталого розвитку не враховують характеристики виробництва та

споживання туризму. У результаті суттєві відмінності між концепціями сталого туризму та сталого розвитку свідчать про те, що принципи та цілі сталого розвитку не можуть бути перенесені на конкретний контекст туризму, хоча це не заперечує важливої ролі туризму як інструменту сприяння соціально-економічному розвитку.

Визначено концептуальні засади систематизації наявних ринкових інструментів реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму. Систематизовано економічні інструменти управління навколишнім середовищем, визначено показники для оцінки стійкості туризму, окреслено показники для моніторингу досягнень сталого туризму; опрацьовано набір міжнародно прийнятних індикаторів сталого туризму та встановлений механізм для менеджерів туризму для впровадження практик сталого туризму. Доведено, що успіх парадигми сталого туризму залежить від двох фундаментальних факторів: інструментів, необхідних для реалізації сталого розвитку туризму, та показників, необхідних для оцінки ефективності цього розвитку.

У роботі окреслені науково-методичні підходи та практичні рекомендації щодо вдосконалення ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм, серед них: розробка стратегії сталого туризму в Україні; розробка системи управління сталим туризмом в Україні; розробка системи моніторингу сталим туризмом в Україні; розробка системи сезонного регулювання туризму в Україні; розробка системи адаптації до зміни клімату в Україні; розробка переліку туристичних об'єктів та визначних місць в Україні; вдосконалення нормотворчої діяльності в Україні; формування системи загальнодоступності в Україні; розробка механізмів придбання майна у туристичних дестинаціях в Україні; розробка механізмів вимірювання задоволеності відвідувачів туристичних дестинацій в Україні; розробка системи стандартизації сталості туризму в Україні; забезпечення безпечності туристичних дестинацій в Україні; розробка системи регулювання кризових і надзвичайних ситуацій у туристичних

дестинаціях в Україні; рекламування туристичних дестинацій в Україні. Кожна із зазначених рекомендації деталізована у контексті її мети, реалізації, моніторингу та аналізу ефективності впровадження.

Систематизовано нормативно-правові основи міжнародного законодавства у частині впровадження ідей сталого розвитку та акцентовано, що в цьому питанні наша країна у контексті руху до консолідації з європейським суспільством та цінностями, орієнтується на найкращі світові практики, особливо на цінний досвід Європейського Союзу. Так, розвиток міжнародного законодавства відносно сталого розвитку проходив декілька етапів, але важливо відзначити певні його особливості. По-перше, основні події у розвитку ідей сталого суспільства відбуваються під керівництвом Організації Об'єднаних Націй. Саме ця організація та її конференції набувають ключового значення. По-друге, ідеї сталого розвитку виникають та розповсюджуються переважно на європейському континенті. Можемо припустити, що цивілізаційний поступ європейського суспільства та високий рівень освіти стали підґрунтям для виникнення та розвитку концепції сталого розвитку суспільства загалом та окремих галузей зокрема.

Відтак, розглянувши еволюцію політичних поглядів щодо ідеї сталості у розвиткові туристичної галузі та охорони навколишнього середовища, що є невідгалуженими, можна стверджувати, що проаналізовані документи виходять за межі суто туристичної галузі та адвокатують повселюдні зміни, зміни свідомості, формування екологічної поведінки та свідомості. У дискурсі сталого розвитку виявлені основні обмеження, а саме: зменшення сезонності попиту; вирішення проблем туристичних перевезень; покращення якості робочих місць у сфері туризму; підтримку та підвищення добробуту та якості життя громади; мінімізацію використання ресурсів та утворення відходів; збереження та надання цінності природним і культурним об'єктам світової спадщини; доступність відпочинку; використання туризму як інструменту глобального сталого розвитку. Також у документах окреслені майбутні концепції та потенційний вплив таких концепцій на загальну політичну,

соціальну та екологічну ситуацію у ЄС. Відтак, сталий розвиток, який вважається найважливішим орієнтиром для екологічної та туристичної політики, має значний вплив на моделювання інструментів політики. Головною особливістю в цьому відношенні є широке використання урядування, яке базується на просуванні коаліційного дискурсу та стратегії «win-win». Така орієнтація сприяла передачі більшої влади зацікавленим сторонам, партнерствам і мережам, а також ширше впровадження інформаційних інструментів.

Узагальнено новітні стратегії розвитку та перешкоди впровадження індустрії сталого туризму. Історія розвитку туризму на прикладі декількох європейських міст показує нам історію розвитку негативних зовнішніх ефектів, включаючи перенаселення, туристизацію місцевого середовища, облаштованість і неприємну поведінку відвідувачів. В цьому контексті біло проаналізовано: 1) модель життєвих циклів туристичної дестинації Р. Батлера та її модифікації сучасними вченими відповідно до нових умов; 2) концепцію соціальної стійкості Р. Батлера складену з двох основних умов, а саме «соціальної справедливості» та «стійкості громади» та 3) п'ятивимірну концепцію Дж. Нові щодо міської мобільності та використання міського простору. Відтак, доцільність управління туризмом включає цілі максимізації позитивного впливу, а не «просто» мінімізацію негативного впливу. З огляду на те, що сталий туризм може розвиватися таким чином, щоб він сприяв цілям соціальної стійкості, це мотивує стратегії, які прагнуть спрямувати туризм на досягнення цінностей за межами економічного зростання для тих, хто бере участь у туристичній індустрії. Таким чином, цілі для сталого туризму передбачають суб'єктивні уявлення про те, які рівні, межі чи характеристики будуть найкращим або найрозумнішим використанням часто обмежених культурних, соціальних і просторових ресурсів у місцях міського туризму. Це означає, що ідея соціальної стабільності не є вільною від ідеї цінностей. І це, в свою чергу, передбачає природну складність, пов'язану з контекстуальними аспектами соціально стійкого туризму.

Уточнено науково-методичний підхід до впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму. Обґрунтовано, що застосовуючи ціннісний підхід, визначальним чинником при постановці цілей сталого розвитку туризму є система цінностей, яка має керуватися найважливішими міжнародними «ідеологічними» документами, що забезпечують сталий розвиток туризму, та включає 17 цілей сталого розвитку. З огляду на те, що глобальні критерії для туристичних дестинації представляють найкращі практики сталого туризму, це свого роду еталон. При визначенні цінностей необхідно враховувати ціннісні орієнтири соціально-економічного розвитку країни та інтереси і потреби внутрішніх регіонів. Такий ціннісно-орієнтований підхід можливо застосувати до всіх без винятку об'єктів ринку, який характеризується універсальністю та адаптованістю до конкретних економічних процесів. Такий підхід дуже важливий для туристичної сфери, адже, у туристичній сфері в основному зайняті малі та середні підприємства, або, відносно ізольовані, незалежні і соціально відповідальні суб'єктів економіки на різних рівнях, від макроекономіки до наноекономіки. При застосуванні зазначеного методу структурно-логічна послідовність процесу прийняття та реалізації рішень доповнюється механізмом зворотнього зв'язку, сутністю якого є можливість реагувати на результати та змінювати цілі та діяльність, що в кінцевому підсумку призводить до якісного покращення. Визначальною умовою механізму зворотнього зв'язку є його реалізація на всіх рівнях.

Набула подальшого розвитку наукова аргументація практично-методичних положень щодо ролі планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму. Так, планування міського туризму – це стратегічний процес створення стратегічної візії території, що відображає цілі та прагнення громади, і втілення цього шляхом визначення бажаних моделей землекористування та відповідних стилей розвитку. Політичний контекст планування розвитку туризму поступово зміщується до такого, де туризм оцінюється також як соціально-політичне явище. Це відкриває питання про

роль, яку він відіграє у зв'язку з іншими міськими соціальними проблемами. Такий перехід також включає нові концепції вартості. Цінуються та розглядаються нові цінності, включно з цінністю нематеріальних суспільних благ, наприклад, ставлення мешканців до певного місця в місті, місця спадщини чи поєднання культурних впливів у певному місці. Це повертає дискусію про суб'єктивні цінності та вибір у процесі державної політики та планування; того, що буде втрачено і що слід зберегти або розвивати в міру розвитку міського середовища. Доведено, що процес планування сталого розвитку туризму необхідно розуміти в його соціальному та екологічному контексті. Серед проаналізованих парадигм планування туризму слід виділити: 1) парадигму комплексного розвитку; 2) планування з урахуванням інтересів громади, 3) поетапне планування; 4) спільне планування. Окрім того проаналізовані також і альтернативні парадигми, як-от кооперативне планування.

Отже, теоретична та практична цінність запропонованого механізму та ціннісних підходів до усвідомлення ідеї сталості в управлінні туристичною галуззю полягає в теоретичному узагальненні та новому вирішенні актуального завдання в галузі науки «Менеджмент» щодо науково-теоретичного обґрунтування удосконалення механізму управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: сталий розвиток, сталість туризму, управління сталим розвитком, індикатори сталого розвитку, глобальні принципи сталого розвитку, механізм управління сталим розвитком туризму.

SUMMARY

Horyunova K.A. Management of the sustainable development of the tourism industry — The qualification scientific work published as a manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in the specialty – 073 «Management». Mariupol State University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2023.

In the dissertation study, the actual scientific and practical task of deepening the theoretical foundations, developing methodological approaches and substantiating the organizational principles of improving the management of sustainable development of the tourism industry was solved.

For the first time, a comprehensive management mechanism for the sustainable development of the tourism industry in the modern information society, which is based on an integrated value approach, is proposed and substantiated. The complex management mechanism of the sustainable development of the tourism industry in the modern information society is adapted to modern challenges and is based on organizational, economic and social means of forming the management system, which become the foundations of the management technology of the management system formation with an indication of the control and monitoring system. The developed mechanism, presented in the form of a model, for managing the sustainable development of the tourism industry, taking into account the unity of social, economic and ecological factors of the development of society, having as its basis value principles, in an interdependent system of control and monitoring of management technology, aimed at protecting the environment as the main tourist resource, forms new «ecological» thinking focused on long-term socio-economic programs.

The conceptual-categorical apparatus for researching the processes of managing the sustainable development of the tourism industry has been improved,

namely: the definitional interpretation of such concepts as «sustainable tourism development» and «tourist destination». Thus, the sustainable development of tourism is a system of measures of an economic, social and ecological nature, aimed at meeting the needs of the tourism industry (on a «win-win» basis - both producers and consumers), provided that the resource base is preserved for future generations. The concept of a tourist destination defines an interdependent system, the key concept of which is a certain territory that is attractive for visiting and recreation, capable of temporarily accommodating visitors, with features of natural or man-made landmarks, as well as with a developed transport, logistics, and production infrastructure capable of meeting the demand of visitors. The author's definition is given, according to which the management of sustainable development of tourism is a paradigmatic concept presented in its principles, spatio-temporal characteristics, the unity of ecological, economic and social aspects, the key aspect of which is the management of the resources of a tourist destination, with the aim of their effective use under the condition of preservation cultural and ecological values.

Scientific and methodological approaches to the formation of theories and concepts of sustainable tourism development in scientific discourse have been improved. The main key theories and concepts of the sustainable development of tourism in the scientific discourse are: Baldwin's theory - the concept of the existence of limited renewable and non-renewable resources and the ability of the environment to assimilate waste; the idea of uneven distribution of limited available resources; the Malthusian interpretation of the ecological crisis and the idea of the «Limits of Growth» school (The Limits of Growth); concepts of the «alternative tourism» movement. The concept of sustainable development causes discussions from almost all points of view. However, to date, this question of his still remains unresolved, as well as his monetary stability. It is determined that scientists focus on researching the theoretical gap between tourism and sustainable development. It is argued that tourism remains part of the theory of early modernization, i.e. unlimited linear economic growth, while the principles of sustainable development do not take into account the production and consumption characteristics of tourism. As a result,

significant differences between the concepts of sustainable tourism and sustainable development indicate that the principles and goals of sustainable development cannot be transferred to the specific context of tourism, although this does not deny the important role of tourism as a tool for promoting socio-economic development.

The conceptual principles of the systematization of available market tools for the implementation of the strategy of sustainable development of the tourism industry have been determined. Economic tools for environmental management have been systematized, indicators for assessing the sustainability of tourism have been determined, and indicators for monitoring the achievements of sustainable tourism have been outlined; a set of internationally acceptable indicators of sustainable tourism was developed and a mechanism was established for tourism managers to implement sustainable tourism practices. It has been proven that the success of the sustainable tourism paradigm depends on two fundamental factors: the tools needed to implement the sustainable development of tourism, and the indicators needed to assess the effectiveness of this development.

The work outlines scientific and methodological approaches and practical recommendations for improving the ideas of sustainable development in the tourism industry of Ukraine in accordance with European standards, including: development of a sustainable tourism strategy in Ukraine; development of a sustainable tourism management system in Ukraine; development of a monitoring system for sustainable tourism in Ukraine; development of a seasonal regulation system of tourism in Ukraine; development of a climate change adaptation system in Ukraine; development of a list of tourist objects and places of interest in Ukraine; improvement of standard-setting activities in Ukraine; formation of a system of general accessibility in Ukraine; development of mechanisms for the acquisition of property in tourist destinations in Ukraine; development of mechanisms for measuring the satisfaction of tourist destinations visitors in Ukraine; development of a standardization system of tourism sustainability in Ukraine; ensuring the safety of tourist destinations in Ukraine; development of a system for regulating crisis and emergency situations in tourist destinations in Ukraine; advertising of tourist

destinations in Ukraine. Each of the specified recommendations is detailed in the context of its purpose, implementation, monitoring and analysis of implementation effectiveness.

The regulatory and legal bases of international legislation in terms of the implementation of sustainable development ideas are systematized, and it is emphasized that in this matter, our country, in the context of the movement towards consolidation with European society and values, focuses on the best global practices, especially on the valuable experience of the European Union. Thus, the development of international legislation regarding sustainable development went through several stages, but it is important to note certain of its features. First, the main events in the development of the ideas of a sustainable society are taking place under the leadership of the United Nations. This organization and its conferences became of the most importance. Secondly, the ideas of sustainable development arise and spread mainly on the European continent. We can assume that the civilizational progress of European society and the high level of education became the basis for the emergence and development of the concept of sustainable development of society in general and individual industries in particular.

Therefore, after considering the evolution of political views regarding the idea of sustainability in the development of the tourism industry and environmental protection, which are unbranched, it can be argued that the analyzed documents go beyond the purely tourist industry and advocate universal changes, changes in consciousness, and the formation of environmental behavior and consciousness. In the discourse of sustainable development, the main limitations have been identified, namely: decreasing seasonality of demand; solving problems of tourist transportation; improving the quality of jobs in the field of tourism; support and improvement of the community's well-being and quality of life; minimization of resource use and waste generation; preserving and giving value to natural and cultural objects of the world heritage; availability of recreation; using tourism as a tool of global sustainable development. The documents also outline future concepts and the potential impact of such concepts on the overall political, social and

environmental situation in the EU. Therefore, sustainable development, which is considered the most important reference point for environmental and tourism policy, has a significant impact on the modeling of policy instruments. The main feature in this regard is the widespread use of governance, which is based on the promotion of coalition discourse and the «win-win» strategy. This orientation has facilitated the transfer of more power to stakeholders, partnerships and networks, as well as the wider adoption of information tools.

The latest development strategies and obstacles to the implementation of the sustainable tourism industry are summarized. The history of the development of tourism on the example of several European cities shows us the history of the development of negative external effects, including overpopulation, tourism of the local environment, development and unpleasant behavior of visitors. In this context, the following are analyzed: 1) the life cycle model of a tourist destination by R. Butler and its modification by modern scientists in accordance with new conditions; 2) R. Butler's concept of social sustainability consisting of two main conditions, namely «social justice» and «community sustainability» and 3) J. Nova's five-dimensional concept of urban mobility and the use of urban space. Therefore, the expediency of tourism management includes the goals of maximizing positive impact, and not «just» minimizing negative impact. Given that sustainable tourism can be developed in such a way as to contribute to social sustainability goals, this motivates strategies that seek to direct tourism to achieve values beyond economic growth for those involved in the tourism industry. Thus, the goals for sustainable tourism involve subjective perceptions of what levels, limits or characteristics will be the best or wisest use of the often limited cultural, social and spatial resources in urban tourism destinations. This means that the idea of social stability is not free from the idea of values. And this, in turn, implies a natural complexity associated with the contextual aspects of socially sustainable tourism.

The scientific and methodological approach to the introduction of the system of values and global standards into the mechanisms of sustainable development of tourism has been clarified. It is justified that, applying a value approach, the

determining factor in setting the goals of sustainable development of tourism is the system of values, which should be guided by the most important international «ideological» documents that ensure the sustainable development of tourism, and includes 17 goals of sustainable development. Given that the global criteria for tourist destinations represent the best practices of sustainable tourism, it is a benchmark of sorts. When determining values, it is necessary to take into account the value orientations of the socio-economic development of the country and the interests and needs of internal regions. Such a value-oriented approach can be applied to all market objects without exception, which is characterized by universality and adaptability to specific economic processes. This approach is very important for the tourism sector, because the tourism sector mainly employs small and medium-sized enterprises, or relatively isolated, independent and socially responsible subjects of the economy at various levels, from macroeconomics to nanoeconomics. When applying the specified method, the structural-logical sequence of the decision-making and implementation process is supplemented by a feedback mechanism, the essence of which is the ability to respond to results and change goals and activities, which ultimately leads to qualitative improvement. A defining condition of the feedback mechanism is its implementation at all levels.

The scientific argumentation of practical and methodological provisions regarding the role of planning in management strategies of sustainable tourism development has gained further development. Thus, urban tourism planning is a strategic process of creating a strategic vision of the territory that reflects the goals and aspirations of the community, and implementing this by determining the desired land use patterns and appropriate development styles. The political context of tourism development planning is gradually shifting to one where tourism is also evaluated as a socio-political phenomenon. This raises questions about the role it plays in relation to other urban social problems. Such a transition also includes new concepts of value. New values are valued and considered, including the value of intangible public goods, such as residents' attitudes towards a place in a city, a heritage site or the mix of cultural influences in a place. This brings back the debate

about subjective values and choices in the process of public policy and planning; what will be lost and what should be preserved or developed as the urban environment develops. It has been proven that the process of planning the sustainable development of tourism must be understood in its social and ecological context. Among the analyzed paradigms of tourism planning, the following should be highlighted: 1) the paradigm of integrated development; 2) planning taking into account the interests of the community, 3) phased planning; 4) joint planning. In addition, alternative paradigms, such as cooperative planning, are also analyzed.

So, the theoretical and practical value of the proposed mechanism and value approaches to realizing the idea of sustainability in the management of the tourism industry lies in the theoretical generalization and new solution of the current task in the field of «Management» science regarding the scientific and theoretical justification of the improvement of the management mechanism of the sustainable development of the tourism industry in the modern information society within the European experience.

Key words: sustainable development, sustainability of tourism, management of sustainable development, indicators of sustainable development, global principles of sustainable development, management mechanism of sustainable development of tourism.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті, у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

1. **Horiunova K.**, Kiptenko V. Forecasts design for management of travel and tourism industry sustainable development and mitigation of the consequences of the COVID-19 pandemic. *Three Seas Economic Journal*. 2021. Volume 2. Number 1. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. P. 9-14. URL: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-2-2>
2. Kryvokhyzha Y., Komandrovskya V., **Horiunova K.**, Grytsyshen D., Sergiienko L., Krap A. The Relationship Between Environmental Issues and Economic. Development: Transition to Sustainable Development of Economic Systems. *Review of Economics and Finance*. 2023. № 21. P. 1497-1505. (Scopus)
3. Kovshun N., Kliuchnyk A., Tymchuk S., Orlenko O., Soloviova O., **Horiunova K.** Rural tourism potential in the development of the agriculture-industrial complex. *E3S Web of Conferences*. 2023. № 408 (01026). URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340801026> ISCMEE 2023 (Web of Science)

Статті у наукових фахових виданнях України

4. Горюнова К.А. Дослідження критеріїв якості в індустрії туризму. *Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін. Серія «Державне управління»*. 2018. Том XIX. Випуск 305. Маріуполь, ДонДУУ. С. 209-217.
5. Машіка Г. В., **Горюнова К. А.** Правові та економічні аспекти туристичної галузі України під час пандемії Covid-19. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 5-11. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.3.5

6. Горюнова К. Стратегічне управління розвитком туристичного регіону на засадах сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-109>
7. Polous O., **Horiunova K.**, Beznitska D. Transformation of the automobile sector companies international marketing strategy taking into account factors of sustainable development. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. Випуск № 3 (92) URL: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2023-3-24>

Тези доповідей

8. **Горюнова К.А.**, Новізіньська М.В. Сучасні концепції сталого розвитку туризму. *Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом: матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених* (м. Київ, 26 вересня 2023 р.). Київ: МДУ, 2023. С. 15-16.
9. Горюнова К.А. Удосконалення системи менеджменту туристичного підприємства. *Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом: матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених* (м. Маріуполь, 27 вересня 2022 р.). Маріуполь: МДУ, 2022. С.48-49.
10. Horiunova K. Sustainable development principles in the university and the community interaction. *Особистість, університет, суспільство: виклики взаємодії та розвитку: Міжнародна науково-практична конференція* (м. Київ, 30 листопада 2022 р.). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 52-54.
11. Horiunova K. Marketing aspects for responsible and sustainable tourism. *Глобальний маркетинг: аналіз і виклики сучасності: III Міжнародна науково-практична конференція* (м. Київ, 27 травня 2021 р.). К.: НАУ, 2021. С. 90-93.

12. Horiunova K. Ukraine's tourism industry during the Covid-19 pandemic: economic and management aspects. *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Умань, 27-28 травня 2021 р.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. С. 212-214.
13. Horiunova K. Public administration in territories sustainable development: marketing context. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: матеріали Міжнародної конференції* (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року). Маріуполь, ДонДУВС, 2021. С. 228-230.
14. **Horiunova K.**, Radchenko H. Marketing for sustainable development of territories. *Маркетингова освіта в Україні: збірник матеріалів V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (м. Київ, 7-8 жовтня 2021 р.). К.: КНЕУ, 2021. С.257-260.
15. Горюнова К.А. Особливості та сучасні тенденції управління туристичною сферою. *Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Маріуполь, 21-22 травня 2020 р.). Маріуполь-Київ: ПП Халіков Р.Р., 2020. С.100-103.
16. Horiunova K. Sustainable development for tourism industry: economical aspect. *Соціально-економічні проблеми сучасності: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Маріуполь, 31 травня 2020 р.). Маріуполь, 2020. С.66-69.
17. Horiunova K. University-business-government cooperation for the tourism industry sustainable development. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Маріуполь, 9 жовтня 2020 р.). Маріуполь, 2020. С.433-435

18. Horiunova K. Hospitality industry 2021: current trends and aspects. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір: збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 13-14 травня 2021 р.)*. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 345-347.
19. Horiunova K. Sustainable development of the tourism industry in 2020: realities, threats and solutions. *Economic and business administration development: scientific currencies and solutions*. К: NAU, 2020. Р. 21-23.
20. Horiunova K. Tourism sustainable development: socio-economic aspect. *Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 7-8 травня 2019 р.)*. Маріуполь-Київ: ПП Халіков Р.Р., 2019. С.48-52.

Розділ монографії

21. Stoyka A., **Horiunova K.** Socio-economic instruments for sustainable development of tourism. *Public administration for sustainable development*. Ed. Chechel A., Khlobystov I. Mariupol: East Publishing House Ltd.. 2018. P. 126-142.
22. Stoyka A., Dragomirova I., **Horiunova K.** Principles of sustainable development in public administration of the tourism industry. *Public administration for sustainable development*. Ed. Chechel A., Khlobystov I. Mariupol: East Publishing House Ltd. 2020. P. 143-159.

Особистий внесок здобувача: Дослідження виконане самостійно. 2 опубліковані статті за темою дисертації є одноосібними. 5 статей написані у співпраці з різними авторами, внесок здобувача - 50% кожної роботи у співавторстві.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ	30
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів управління сталим розвитком індустрії туризму.....	30
1.2. Еволюція міжнародного законодавства у частині впровадження ідей сталого розвитку.....	43
1.3. Теорії та концепції сталого розвитку туризму у науковому дискурсі.....	58
Висновки до першого розділу.....	75
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	78
2.1. Стратегії розвитку та перешкоди впровадження індустрії сталого туризму.....	78
2.2. Роль планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму.....	95
2.3. Ринкові інструменти реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму	116
Висновки до другого розділу.....	133
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ.....	136
3.1. Впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму	136
3.2. Науково-практичні рекомендації щодо впровадження ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм.....	149
3.3. Удосконалення комплексного механізму управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві.....	161
Висновки до третього розділу.....	175
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
ДОДАТКИ.....	208

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі індустрія туризму є однією з найбільш привабливих сфер економіки. Але її стрімкий розвиток має ряд значних особливостей та недоліків. Так, не всі регіони України мають привабливі туристичні ресурси, а ті, що їх мають, не завжди спроможні задовольнити туристичний попит через недостатньо розвинуту інфраструктуру. Окрім того, саме індустрія туризму прогнозовано постраждала внаслідок таких подій як пандемія Ковід-19 та внаслідок військового вторгнення сусідньої держави ще у 2014 року та затяжних масштабних військових дій та руйнувань на території України. Відтак, окреслені проблеми є вкрай неприйнятними для індустрії туризму, але це не заперечує, а ускладнює розвиток галузі, оскільки кожна людина потребує відновлення та оздоровлення, відновлення фізичного та емоційного стану. Отже, окреслені потреби індустрії туризму в Україні, з урахуванням наявних проблем потребують вирішення, яке можливе на рівні сталого управління цією індустрією. Сучасна світова тенденція до балансу економічних вигод та соціального розвитку регіону зі збереженням його природних ресурсів постає основною умовою збереження галузі.

Українське суспільство під впливом російської агресії перебуває у стані трансформації, зазнає значних змін, адже викорінює все, що насаджувалося роками та відшукує власний шлях розвитку. Цей шлях має чіткі риси сформованої національної ідентичності. Але ідеї сталого розвитку суспільства, ідеї збереження природних ресурсів та дбайливого відношення до культурних особливостей кожного регіону окреслені недостатньо. Тому ефективне управління сталим розвитком індустрії туризму покликане заповнити цю прогалину.

Основою для розвитку теоретико-методологічних засад управління сталим розвитком індустрії туризму в галузі публічного адміністрування є

праці відомих суспільствознавців та фахівців у галузі державного управління, зокрема: Ю.В. Алексєєвої, І.Б. Андренко, В.К. Бабарицької, Д.І. Басюк, О.О. Бейдик, В.І. Биркович, О.Ю. Бобровської, Н.В. Бондарчук, М.В. Босовської, І.В. Валентюк, А.М. Гаврилюк, А.І. Головчан, О.О. Градінарової, С.М. Домбровської, С.В. Дутчак, Л.П. Дядечко, Я.А. Жаліло, Л.В. Забураної, Г.А. Заячківської, В.М. Ісаєнко, В.Ф. Кифяк, В.К. Кіптенко, Н.С. Клунко, Є.В. Козловського, Н.В. Корж, О.Д. Король, Р.Ю. Кривенкової, В.С. Куйбиди, А.О. Левицького, С.В. Левцова, Ю.Ю. Леонтєєвої, О.О. Любіцевої, С.В. Майстро, М.П. Мальської, О.А. Мельниченко, Ю.Б. Миронов, Я.Б. Олійника, Д.О. Осітнянко, А.Ф. Павленко, О.П. Пристайко, М.В. Семенової, С.І. Сисоєвої, І.Г. Смирнова, Д.М. Стеченко, Т.І. Ткаченко, Т.М. Федоренко, В.І. Хомякова та відомих зарубіжних дослідників А. Алі [*A. Ali*], В. Альтхофа [*W. Althoff*], Дж. Ашворта [*G. Ashworth*], С. Пейджа [*S.J. Page*], С. Бекера [*S. Baker*], Д. Бека [*D. Beck*], Дж. Брундтланд [*G.H. Brundtland*], Д. Буртеншау [*D. Burtenshaw*], Р. Батлера [*R. Butler*], Дж. Серона [*J-P. Ceron*], Г. Дубіоса [*G. Dubois*], С. Купера [*C. Cooper*], Д. Флетчера [*J. Fletcher*], Д. Гилберта [*D. Gilbert*], Р. Шеперда [*R. Shepherd*], С. Ванхіла [*S. Wanhill*], Дж. Доксі [*G.V. Doxey*], Л. Дваєра [*L. Dwyer*], С. Кіма [*C. Kim*], Д. Фоднесса [*D. Fodness*], С. Форміка [*S. Formica*], Н. Фредеріко [*N. Frederico*], Е. Харді [*A. Hardy*], А. Ладкіна [*A. Ladkin*], А. Бертраміні [*A.M. Bertramini*], Н. Лейпе [*N. Leiper*], К. Ліндберга [*K. Lindberg*], С. Маккула [*S. McCool*], Дж. Стенкі [*G. Stankey*], П. Мейсона [*P. Mason*], Е. Метісона [*A. Mathieson*], Дж. Вола [*G. Wall*], Д. Лайма [*D. Lime*], Т. Міхалік [*T. Mihalic*], Т. Панайоту [*T. Panayotou*], Дж. Риттела [*J. Rittel*], М. Веббера [*M. Webber*], Р. Шарплі [*R. Sharpley*], К. Саутгейта [*C. Southgate*], І. Сіндіга [*I. Sindiga*], І. Сіракаєва [*E. Sirakaya*], Д. Телфера [*D. Telfer*].

Незважаючи на велику кількість фундаментальних вітчизняних та зарубіжних досліджень з обраної проблематики проблема управління сталим розвитком індустрії туризму залишається невирішеною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження відповідає основним напрямкам наукових досліджень Маріупольського державного університету. Здобувачка Горюнова К.А. була виконавцем науково-дослідної роботи кафедри маркетингу та туризму «Стратегія розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Приазов'я» (номер державної реєстрації 0120U101065) у рамках якої розроблено і науково обґрунтовано модель вдосконалення управління сталим розвитком індустрії туризму, розкрито сутність і зв'язок її складових, та науково-дослідної роботи кафедри публічного управління та адміністрування «Публічне управління для сталого територіального розвитку» (номер державної реєстрації 0118U001700), де автором дослідження розвинуто роль і місце нормативно-правових, організаційних, просвітницьких, методичних та інформаційних засад сталого розвитку в публічному управлінні України.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування та розробка теоретико-методичних засад та науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів управління сталим розвитком індустрії туризму.

Для вирішення поставленої мети необхідно розв'язати наступні теоретичні та прикладні задачі:

сформувати понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів управління сталим розвитком індустрії туризму;

узагальнити нормативно-правові основи міжнародного законодавства у частині впровадження ідей сталого розвитку;

виділити ключові теорії та концепції сталого розвитку туризму у науковому дискурсі;

визначити новітні стратегії розвитку та перешкоди впровадження індустрії сталого туризму;

окреслити роль планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму;

систематизувати наявні економічні інструменти реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму;

концептуалізувати впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму;

обґрунтувати науково-практичні рекомендації щодо впровадження ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм;

запропонувати комплексний механізм управління сталого розвитку індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві.

Об'єктом дослідження є система управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві.

Предметом дослідження виступають процеси та механізми управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві.

Методи дослідження. Теоретичну і методичну базу дослідження становлять наукові підходи, принципи і концепції, подані в працях закордонних та вітчизняних науковців і фахівців в сфері менеджменту. У процесі дослідження використано сукупність загальних та спеціальних методів і підходів, які відповідають меті та задачам дослідження, а саме:

системний підхід (при аналізі ролі та значення ключових теорій та концепцій сталого розвитку туризму у науковому дискурсі);

історико-правовий, термінологічний методи та метод абстрагування (для дослідження економічних інструментів реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму та впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму);

догматичний метод (для аналізу змісту законодавчого регулювання системи управління сталим розвитком індустрії туризму);

формально-логічний метод (при зіставленні підходів до стратегії розвитку та перешкод впровадження індустрії сталого туризму, як і планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму);

комплексний підхід (при обґрунтуванні наукових рекомендацій щодо удосконалення механізму управління індустрії сталого розвитку туризму в сучасному інформаційному суспільстві).

Інформаційну базу дослідження становлять результати досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, а також власні дослідження автора. У роботі широко використані матеріали міжнародних нормативно-правових документів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних основ, розвитку методичних підходів і обґрунтуванні організаційних засад удосконалення механізму управління сталого розвитку індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві. Результати та ключові положення дисертації, які характеризують її наукову новизну і відображають внесок авторки у розвиток публічного управління як науки, полягають у такому:

вперше:

запропоновано та обґрунтовано комплексний механізм управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві;

удосконалено:

понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів управління сталим розвитком індустрії туризму;

науково-методичні підходи до формування теорій та концепцій сталого розвитку туризму у науковому дискурсі;

концептуальні засади систематизації наявних економічних інструментів реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму;

науково-методичні підходи та практичні рекомендації щодо вдосконалення ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм;

дістали подальшого розвитку:

нормативно-правові основи міжнародного законодавства у частині впровадження ідей сталого розвитку;

узагальнення новітніх стратегій розвитку та перешкоди впровадження індустрії сталого туризму;

науково-методичний підхід до впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму;

наукова аргументація практично-методичних положень щодо ролі планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Теоретична цінність дисертаційного дослідження Горюнової К.А. полягає в теоретичному узагальненні та новому вирішенні актуального завдання в галузі науки «Менеджмент» щодо науково-теоретичного обґрунтування удосконалення механізму управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві з урахуванням європейського досвіду. Отримані у ході дослідження наукові результати й пропозиції доведено до рівня конкретних практичних рекомендацій, які використані у діяльності органів державної влади та закладу вищої освіти, зокрема:

Товариства з обмеженою відповідальністю «Туристична компанія «Аккорд тур» (№ 077561 від 25.10.2023), яка відзначає позитивний ефект для менеджменту організації використання результатів роботи Горюнової К.А., що було забезпечено через науково-методичний підхід до впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку індустрії туризму. Особливо цінними на думку компанії стали методичні рекомендації щодо впровадження екологічної поведінки, адже удосконалення екологічно чистих практик туристичних підприємств має важливе значення для досягнення сталого розвитку туризму.

Управління Культури і Туризму Донецької Обласної Державної Адміністрації Комунальна Установа Культури «Донецький Обласний Навчально-Методичний Центр Культури» (Довідка №б/н від 31.10.2023), яка підтверджує доцільність та своєчасність ідей, що лягли в основу науково-практичних рекомендацій, викладених у роботі, щодо впровадження ідей

сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм. Проблеми міського туризму та шляхи їх вирішення, екологізація та проблеми соціальної відповідальності, а також наукова аргументація практично-методичних положень щодо ролі планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму знайшли відображення у «Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року».

Управління Туризму та Промоцій Виконавчого Органу Київської Міської Ради (Київська Міська Державна Адміністрація) (Довідка 065-827 від 23.11.2023), яка підтверджує доцільність та своєчасність дисертаційного дослідження, оскільки запропонований та обґрунтований дисертанткою комплексний механізм управління індустрією сталого розвитку туризму в сучасному інформаційному суспільстві частково реалізований у діяльності Управління Туризму та Промоцій Виконавчого Органу Київської Міської Ради.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною і завершеною працею, підготовленою на основі дослідження наукових, нормативно-правових джерел та емпіричних даних з критичним осмисленням існуючих наукових поглядів та законодавчих підходів. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень. Зокрема, авторкою вдосконалено механізм управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві з урахуванням європейського досвіду

Апробація результатів дисертації. Основні результати наукової роботи викладені в дисертації оприлюднені на Всеукраїнських та Міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема:

II Міжнародній науково-практичній конференції «Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях» (м. Маріуполь, 7-8 травня 2019 р.);

III Міжнародній науково-практичній конференції «Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях» (м. Маріуполь, 21-22 травня 2020 р.);

IV Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Соціально-економічні проблеми сучасності» (м. Маріуполь, 31 травня 2020 р.);

IV Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку» (м. Маріуполь, 9 жовтня 2020 р.);

I Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір» (м. Запоріжжя, 13-14 травня 2021 р.);

III Міжнародній науково-практичній конференції «Глобальний маркетинг: аналіз і виклики сучасності» (м. Київ, 27 травня 2021 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії» (м. Умань, 27-28 травня 2021 р.);

Міжнародній конференції «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року);

V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Маркетингова освіта в Україні» (м. Київ, 7-8 жовтня 2021 р.);

XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом» (м. Маріуполь, 27 вересня 2022 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, університет, суспільство: виклики взаємодії та розвитку» (м. Київ, 30 листопада 2022 р.);

III Міжнародній конференції «Сталий циклічний менеджмент та інженерія навколишнього середовища» (ISCMEE 2023) (м. Ізмір, Турція, 12 липня 2023 р.);

XV Всеукраїнський науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом» (м. Київ, 26 вересня 2023 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 22 наукових працях, зокрема, 4 статті у наукових фахових виданнях серії «Менеджмент», а також 3 статті в зарубіжних науково-періодичних виданнях, із яких 1 стаття проіндексована у Scopus та 1 стаття проіндексована у Web of Science, 13 публікацій за матеріалами Всеукраїнських та Міжнародних конференцій та 2 розділи у монографіях. Загальний обсяг опублікованих праць за темою дисертації становить 7,1 ум.-друк. арк., з них особисто здобувачеві належить 5,15 ум.-друк. арк.

Структура й обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, кожний з яких містить по 3 підрозділи, висновків, списку використаних джерел та 2 додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи складає 215 сторінок, з них основного тексту 175 сторінок. Робота містить 5 таблиць, у тому числі 3 – на окремих сторінках, 12 рисунків, у тому числі 4 – на окремих сторінках, 2 додатків на 7 сторінках. Список використаних джерел налічує 208 найменувань, з них іноземною мовою – 114 найменувань; викладений на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

1.1. **Понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів управління сталим розвитком індустрії туризму**

Дослідження управління сталим розвитком індустрії туризму потребує аналізу, уточнення та, за потреби, вдосконалення понятійно-категоріального апарату. Понятійний апарат складає вагомий частину дослідження означеної проблеми, оскільки дефініція того чи іншого явища відображає його сутність та вказує на вагомий аспекти у дослідженні явища для дослідника. Віддаючи перевагу тому чи іншому визначенню дослідник визначає вагомий аспекти власного дослідження, окреслює спірні питання та шляхи майбутніх досліджень.

Ключовим поняттям нашого дослідження беззаперечно є поняття «сталий розвиток туризму» або «сталість туризму». Оскільки у англійській мові середовищі це одне поняття, відповідно й перекладаючи на українську мову, вітчизняні дослідники розуміють під sustainable tourism одні й ті самі аспекти цього поняття. Зазначимо ще, що питання сталості та сталого розвитку також в даному дослідженні є тотожними, оскільки феномен сталого туризму неможливо дослідити у стадії «конкретного часу та місця», а це завжди є стадія розвитку, вдосконалення та руху.

Слід зазначити, що сучасне тлумачення «сталого розвитку туризму» бере свій початок з часів незалежності України, що дало можливість відійти від радянських норм та шаблонів. Однак, соціальний та економічний розвиток, що мало безпосередній вплив на розвиток дефініції відбувався поступово. І розвитком та вдосконаленням соціально-економічної сфери відбувалися і зрушення у розумінні різних аспектів сталості у розвитку туристичної галузі.

Отже, питанням аналізу поняття «сталого розвитку туризму» присвячені праці вітчизняних туризмознавців, що відображено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Визначення поняття сталого розвитку туризму вітчизняними дослідниками та
всесвітньою туристичною організацією

Автор, рік	Сутність поняття, тлумачення
Всесвітня туристична організація (2005)	Сталість туризму полягає у врахуванні реальних та прогнозованих економічних, соціальних та екологічних наслідків, враховуючи при цьому інтереси та потреби населення, промислових груп, приймаючих громад та стан навколишнього середовища. [57]
Я. Олійник, П. Шищенко, О. Любіцева та ін. (2008)	Сутність сталого розвитку туристичної галузі полягає у формуванні цілої системи туристсько-рекреаційного природокористування суб'єктами туристичної діяльності (туристами, організаторами туризму), при цьому подібна система за співвідношенням рівня, темпів та напрямів розвитку має бути комплексно-пропорційна розвиткові економічної, соціальної та екологічної складови. [178, С. 192]
І. Смирнов (2009)	В умовах сталого розвитку туристичної галузі наявні рекреаційні ресурси мають бути використані задля забезпечення соціальних, економічних та естетичних потреб споживачів туристичної послуги, зважаючи на необхідність збереження культурної ідентичності, рівноваги екологічного розвитку, різноманіття та життєспроможності систем життєзабезпечення туристичного регіону [195, С. 61].
Ю. Миронов (2013)	Сталість у туристичному розвитку вказує на можливість задоволення туристичних потреб не тільки в умовах сьогодення, але і зберігаючи унікальність у наданні рекреаційно-туристичних послуг у майбутньому. [176, С. 118]

Ю. Миронов, І. Тучковська (2019)	Сталий розвиток туризму орієнтований на забезпечення оптимального використання наявних ресурсів навколишнього середовища, підтримку соціально-культурних особливостей туристичного регіону, забезпечення життєспроможності та довгостроковості економічних процесів регіону. [177, С. 218]
К. Бабов, Т. Безверхнюк, І. Бабова (2019)	Сталий розвиток – це така загальна концепція, що стверджує необхідність гармонії та балансу між необхідністю задоволення потреб громадян та захистом такої можливості наступних поколінь, визначаючи головним пріоритетом – безпечне та здорове довкілля. І власне туристична галузь поєднує три складові концепції сталого розвитку – економічну, соціальну та екологічну сфери, а її належний розвиток сприяє охороні та збереженню навколишнього середовища, росту економічного благополуччя та соціальному добробуту. Гармонійний розвиток трьох основних сфер (соціальної, економічної та екологічної) складає важливе підґрунтя сталого розвитку туризму. [118, С. 24-25]
Д. Осітнянко, Т. Примак (2020)	Концептуальність сталого розвитку туризму підкріплена загальною доктриною сталого розвитку, що містить систему ідей, концепцій, аксіом та постулатів різних наук та скерована на відозміну відношення Людина-Природа з метою поглиблення економічного розвитку та становлення глобальної стратегії виживання людства, спрямованої на збереження і відновлення природних спільнот у таких масштабах, що необхідні для повернення до меж господарської місткості біосфери. [179, С. 25]

В. Брич, Н. Галиш (2020)	У європейському науковому колі загально визнаним є розуміння сталості у розвиткові туризму як систематичного та цілеспрямованого впливу на формування та підтримку туристично-рекреаційних дестинацій в інтересах суспільства, врегулювання обсягів та напрямів туристичних потоків, вдосконалення інфраструктури, охорони та покращення рекреаційних ресурсів, систем організації відпочинку та оздоровлення населення, підготовки кваліфікованих кадрів для рекреаційно-туристичної галузі. Концепція сталого розвитку спирається на екологізацію туристичної сфери, що відображено у Стратегії сталого та конкурентного європейського туризму та реалізується за допомогою директив керівних органів країн ЄС і добровільних ініціатив її громадян. [128, С. 25]
--------------------------------	---

Отже, проаналізувавши різні тлумачення ми дійшли висновку, що сталий розвиток туризму – це система заходів економічного, соціального та екологічного характеру, спрямованих на задоволення потреб туристичної галузі (за системою win-win – і виробників і споживачів), за умови збереження ресурсної бази для майбутніх поколінь.

Разом з поняттям сталого розвитку не менш важливим є поняття «туристичної дестинації». Перше визначення цього поняття зустрічаємо у програмних документах Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), що позначає «фізичний простір, де турист проводить мінімум одну ніч» [199]. Туристична дестинація також визначається як така, що визначається фізичними та адміністративними кордонами, що сукупно впливають на систему управління самою дестинацією, її брендінг та визначають її конкурентоспроможність. У подальшому дефініція «туристична дестинація» постає одним з ключових понять у документах UNWTO. Станом на сьогодні,

UNWTO характеризує «туристичну дестинацію» як остаточний пункт туристичної подорожі, як мету місця перебування, що визначено під впливом образу конкретної території. У випадках, коли такі пункти призначення важко локалізувати та географічно визначити, таким пунктом, дестинацією вважається така територія, де проведено найбільше часу, або ж така територія, що не співпадає з територією постійного перебування відвідувача дестинації.

Крім того, UNWTO поглиблюючи межі розуміння терміну «туристична дестинація» вводить до обігу коло термінів, що входять до меж даного поняття, вказуючи на його окремі аспекти. Йдеться про такі поняття, як «фізичний простір», «турист або відвідувач», «розміщення» (або ночівля), «туристичний продукт», «туристична послуга», «туристичні ресурси», «доступність», «інформаційне забезпечення» та інші [57].

Отже, організація UNWTO визначає туристичну дестинацію як головний елемент системи туризму, а саме – ключовий фактор у створенні та реалізації туристичного продукту [1].

У документах ЄС дестинація визначається як певна територія, що чітко ідентифікована, має розвинену інфраструктуру задля задоволення потреб у відвідуванні та отриманні туристичного продукту, що виготовляється однією або декількома організаціями [108, С.120].

Н. Лейпе вважає, що дестинація – це визначена територія, обрана туристом для відвідування на певний час, в межах якої відбувається задоволення потреб туриста засобами наявної туристичної інфраструктури [53, С. 87].

С. Купер, Д. Флетчер, Д. Гилберт, Р. Шеперд, С. Ванхіл наголошують, що дестинація є сукупністю окреслених послуг та засобів, створених задля задоволення туристичних потреб [14].

Д. Басюк розглядає «туристичну дестинацію» як територію, яка містить різноманітні ресурси, як-от – природні та штучно створені, має наявну інфраструктуру, що спроможна задовольнити туристичний попит у межах конкурентного економічного середовища [119, С. 54].

Українська вчена Тетяна Іванівна Ткаченко наголошує, що дестинація виступає об'єктом, що володіє привабливими туристично-рекреаційними ресурсами, доступними завдяки розгалуженій інфраструктурі, об'єктом, що популяризований новітніми інформаційними засобами в системі сучасного управління сталим розвитком туристичної галузі [202, С. 30]. Таким об'єктом може виступати і конкретне місто, і певний регіон, і район, і визначена місцевість, і навіть якийсь заклад.

У останній редакції закону України «Про туризм» відсутній термін «дестинація» [186], разом з тим, термін присутній у іншій законодавчих документах [184; 185; 131]. Слід зазначити, що на законодавчому рівні наявне апелювання до англійського терміну без уточнень та без урахування специфіки української туристичної галузі. «Дестинація» розглядається як «пункт призначення у подорожах», що відповідає перекладу у різноманітних словниках. Це найпоширеніше розуміння, з яким важко сперечатися, але, воно не розкриває всієї повноти у конкретній галузі, не відображає специфіки сталого розвитку туризму, відтак, ця прогалина має бути ліквідована у найближчий час.

М. Семенова уточнює, що при визначенні поняття «туристична дестинація» слід враховувати серед її відвідувачів не тільки осіб, що перебувають в її межах тимчасово, а також і місцевих мешканців, за умови отримання ними туристичних послуг [193, С. 84], відтак виключення місцевих громадян із переліку відвідувачів туристичної дестинації є помилковим. Також вона наголошує на розмежуванні відвідувачів дестинації на туристів або екскурсантів, у залежності від терміну та способу їх перебування у конкретному місці. Ці дві категорії дослідниця охоплює загальним поняттям «відвідувач туристичної дестинації» [191, С. 42-43].

Аналізуючи сутність поняття туристичної дестинації, слід акцентувати увагу на моделі туристичної дестинації, введеної до наукового обігу датськими вченими О. Йоргенсенем, К. Купером, Д. Флетчером, що являє собою шість взаємопов'язаних елементів (рис.1.1).

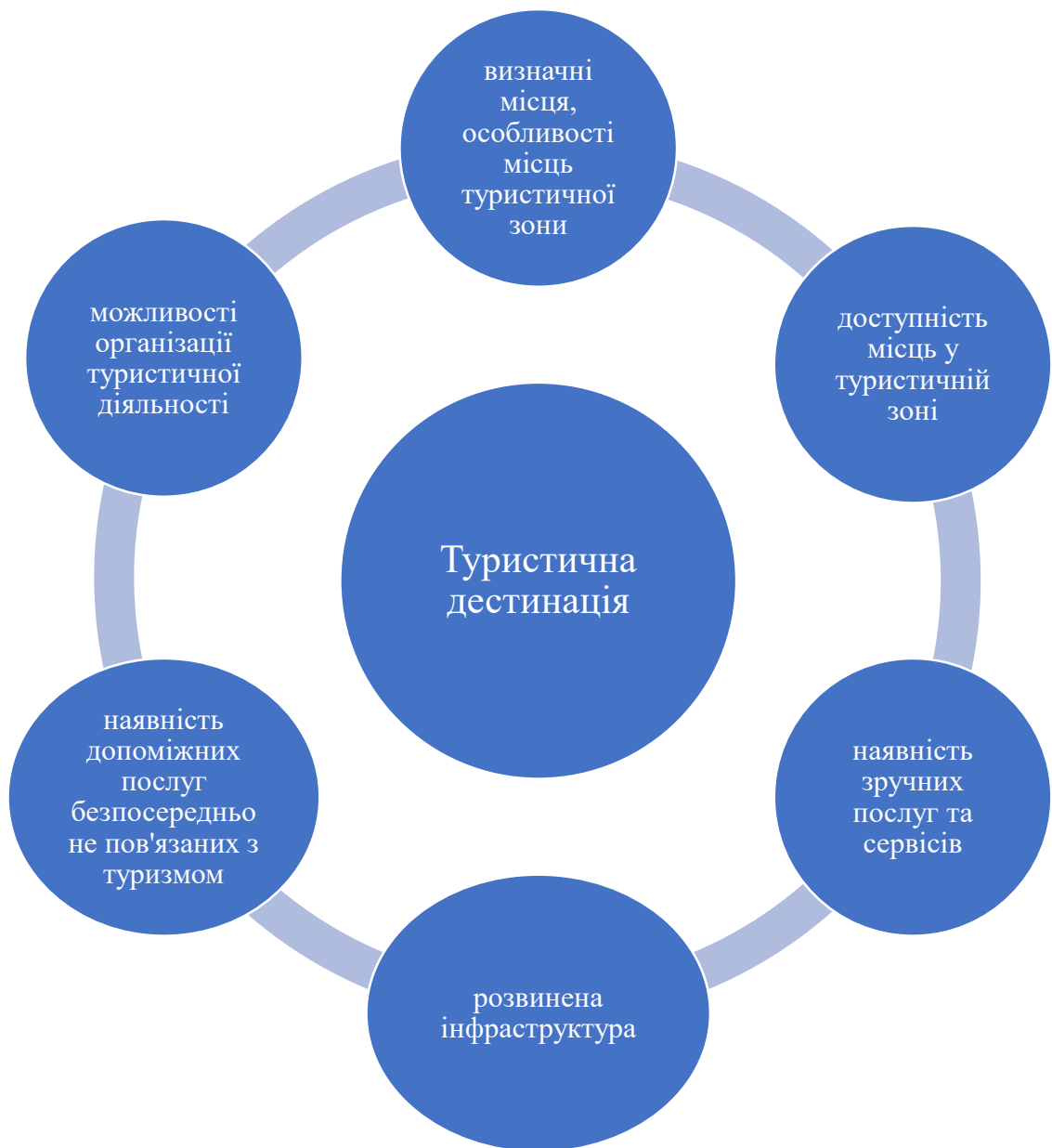

Рис. 1.1. Модель туристичної дестинації
(складено автором за матеріалами [123])

М. Семенова та М. Гунаре визначають дестинацію у прямому зв'язку із цілим рядом критеріїв, яким має відповідати туристична територія, а саме: транспортна доступність, комплекс якісних туристичних послуг, високий рівень розвитку інфраструктури загалом [192, С. 36]. У цьому, вони посилаються на важливість, запропонованої О. Йоргенсеном, К. Купером, Д. Флетчером, моделі туристичної дестинації.

Отже, поняття туристичної дестинації визначає взаємозалежну систему, ключовим поняттям якої виступає певна, приваблива для відвідування та відпочинку територія, спроможна до тимчасового розміщення відвідувачів, з ознаками природних або штучностворених визначних місць, а також з розвиненою транспортною, логістичною, виробничою інфраструктурою, спроможною задовольнити попит відвідувачів.

Туристична дестинація в контексті нашого дослідження виступає об'єктом управління, відтак акцент у дослідженні робимо не на туристичній дестинації а саме на її управлінні. Саме управління туристичною сферою надто добре досліджена тема з розгалуженим понятійно-категоріальним науковим апаратом. Але у світлі сталого розвитку і управління таким розвитком набуває нових рис. Так, Н. Корж та І. Басюк вважають, що ключовими принципами управління сталим розвитком туристичної сфери, поряд із класичними принципами проектного менеджменту (системність, комплексність, цілеспрямованість, пріоритетність та забезпеченість) наявні і специфічні, нові, принципи, а саме:

- узгодження стратегічної мети туристичної дестинації із цілями виробленого туристичного продукту;
- рівноправна та відкрита взаємодія між виробниками товарів та послуг з яких складається комплекс «туристичної дестинації»;
- аналіз та контроль об'єму та характеру туристичної діяльності з метою збереження туристичних ресурсів;
- моніторинг та контроль фінансової діяльності з використання туристичних ресурсів;
- аналіз ресурсної бази дестинації та градація у реалізації фінансових механізмів туристичної діяльності;
- взаємодія державних та недержавних організацій з метою ефективного регулювання сталим розвитком туристичної дестинації;
- використання інструментів громадянського суспільства з метою соціального розвитку регіону [158, С.78-79].

Проаналізовані принципи управління сталим розвитком туристичної індустрії підштовхують до їх систематизації та створення власної системи принципів управління сталим розвитком туристичної галузі (рис.1.2)

Рис. 1.2. Система принципів управління сталим розвитком туристичної галузі (складено автором)

Отже, деталізуємо принципи управління сталим розвитком туристичної галузі:

Принцип універсальності. Управління туристичною діяльністю, маючи на меті її сталий розвиток, охоплює всі аспекти туристичної діяльності – матеріальні, організаційні, стратегічні, та характеризується багатовимірністю, множинністю способів застосування принципів класичної теорії управління, багатовимірністю рішень у їх зовнішніх та внутрішніх взаємозв'язках.

Принцип правової легітимності. Оскільки туристична діяльність регулюється правовими нормами, відповідно і управління такою діяльністю має відповідати встановленим правовим нормам та здійснюватися виключно у

правовому полі. Правові засади такої діяльності регулюються Конституцією, визначаючи захист права на відпочинок, Законом України «Про туризм» та іншими нормативними документами. Національне законодавство України узгоджується з міжнародним, імплементуючи міжнародні конвенції із захисту прав людини і громадянина. Крім того, законодавчий розвиток туристичної галузі не припиняється, знаходиться у постійній взаємодії із учасниками туристичного ринку задля задоволення нових туристичних потреб.

Принцип комплексності. Такий феномен як управління загалом, та управління сталим розвитком туризму є єдиною комплексною системою, яка піддається впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, що стимулюють кожен ланку системи до оновлення. Комплексна система управління здатна діяти в системі «туристичний ресурс-туристичний продукт», що задовольняє попит відвідувачів.

Принцип єдності. Єдність системи управління сталим розвитком туризму означає взаємодію та взаємовплив кожної окремої ланки системи.

Принцип стимулювання. Такий принцип є одним з найважливіших принципів у роботі з людським потенціалом. Управління стимулами, тобто створення умов для реалізації туристичних проєктів, відкриття туристичних дестинацій, вдосконалення діючих туристичних дестинацій, ребрендинг та інші заходи здійснюються за умови постійного розвитку людського капіталу, професіоналізації співробітників та можливостей розкриття творчого потенціалу.

Принцип взаємодії. Взаємодія в управлінні туристичною галузі на різних рівнях забезпечує сталість її розвитку, направляючи всі зацікавлені сторони до консенсусу у вирішенні різноманітних питань.

Аксіологічні принципи. Проникнення в український бізнес ідей гостинності потребує впровадження найвищих стандартів обслуговування, що сприяються на глибоке переконання у ціннісному значенні запропонованих послуг. Якість туристичної послуги вимірюється, окрім її матеріального еквіваленту, отриманим емоційним задоволенням, або ж розчаруванням. Тому

ідейне значення такої туристичної послуги стає на перший план, а її реалізації потребує моральних та духовних зусиль.

Принцип гнучкості (проведення гнучкої політики). Гнучка реакція на зовнішні та внутрішні стимули отримує систему управління сталим розвитком та надає можливості адекватної реакції на економічні виклики, забезпечуючи її стабільний розвиток. Сталий розвиток системи формує впевненість споживача туристичного продукту щодо дотримання термінів надання послуги, її якості, надійності та безпеки.

Таким чином, кожен із проаналізованих принципів взаємопов'язаний з іншими, впливає на інші, та водночас знаходиться під впливом інших принципів. Відтак, виникає власне система принципів, на засадах єдності яких реалізується управління сталим розвитком туризму.

У сучасному глобалізованому світі відбуваються незворотні процеси взаємопроникнення та взаємовпливу різних галузей знань, особливо цей процес відчутний у системах управління. Наявні відмінності в управлінні різними сферами мінімізуються, підштовхуючи до винайдення комплексної системи, що спроможна функціонувати у різних сферах та різних умовах, включаючи і кризові стани, відтак, значення системи принципів є беззаперечним, бо єдність системи забезпечує ефективне управління сталим розвитком, а в нашому випадку, ефективне управління сталим розвитком туризму [77].

Окрім системи принципів, для ефективного управління сталим розвитком туристичної галузі важливим є просторово-часові характеристики, а точніше, взаємоузгодження факторів часу і простору. Модель взаємовпливу фактору часу та фактору простору представлена на рис. 1.3.

Рис.1.3. Модель взаємовпливу фактору часу та фактору простору
(розроблено автором)

Отже, враховуючи просторово-часові характеристики, можливо досягти найкращого результату для екологічної безпеки, соціального та економічного розвитку суспільства, що вже становить парадигмальну концепцію управління сталим розвитком туризму – баланс та гармонія трьох складових сталого розвитку: економічних, соціальних та екологічних аспектів, що схематично представлено на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Концепція управління сталим розвитком туризму
(розроблено автором)

Отже, парадигма сталого розвитку туризму, представлена у її принципах, просторово-часових характеристиках, єдності екологічних, економічних та соціальних аспектів, є основою для забезпечення системи управління, що в умовах сучасного світу нашою є на глобальні виклики. Так, питання тимчасової економічної вигоди в розріз із екологічним забрудненням зникає, оскільки екологічне забруднення витребує значно більше фінансів, але з часом – так спрацьовує просторово-часова єдність у розумінні управлінні сталим розвитком [161, С. 78]. Управління сталим розвитком туризму не стільки спрямоване на задоволення тимчасових потреб, але і враховує потреби майбутніх поколінь, маючи підґрунтям просторово-часову єдність.

Ключовим аспектом в управлінні сталим розвитком туризму сьогодення виступає управління ресурсами, ресурсами туристичної дестинації – як природними, так і штучноствореними. Такі ресурси становлять основу туристичної діяльності. Захист таких ресурсів є найголовною метою будь-якої системи управління.

Отже, управління сталим розвитком туризму – це парадигмальна концепція представлена у її принципах, просторово-часових характеристиках, єдності екологічних, економічних та соціальних аспектів, ключовим аспектом якої виступає управління ресурсами туристичної дестинації, з метою їх ефективного використання за умови збереження культурних та екологічних цінностей.

1.2. Еволюція міжнародного законодавства у частині впровадження ідей сталого розвитку

Розвиток міжнародного законодавства відносно сталого розвитку проходив декілька етапів, але важливо відзначити певні його особливості. По-перше, основні події у розвитку ідей сталого суспільства відбуваються під керівництвом Організації Об'єднаних Націй. Саме ця організація та її конференції набувають ключового значення. По-друге, ідеї сталого розвитку виникають та розповсюджуються переважно на європейському континенті. Можемо припустити, що цивілізаційний поступ європейського суспільства та високий рівень освіти стали підґрунтям для виникнення та розвитку концепції сталого розвитку суспільства загалом та окремих галузей зокрема.

Першою такою конференцією із охорони та захисту навколишнього середовища стає конференція 1972 року, що відбулася у Стокгольмі. Разом з тим, слід зауважити, що у програмних документах цього заходу підіймалися й суміжні питання, як-от – питання організації робочого дня, ефективне управління процесами виробництва. Основним документом, що був

оприлюднений після конференції – Стокгольмська декларація або План дій щодо створення навколишнього середовища дружнього до Людини [84].

Цей документ містив 26 принципів, що зазначали найбільшу актуальність проблемних питань оточуючого середовища, визначаючи потребу їх рішення серед кола гострих питань того часу на міжнародному рівні. Адже ті принципи містили аспекти взаємодії промислово-розвинених країн та країн, що розвиваються, аспекти взаємозалежності економічного зростання та забруднення повітря, як його наслідку, аспекти взаємозв'язку споживання людства та забруднення води, повітря та виснаження природних ресурсів [74, С. 21].

Програмний документ був створений таким чином, що всі 109 рекомендацій щодо поліпшення оточуючого середовища були об'єднані у три розділи, а саме: оцінка екологічного стану, управління таким станом та міжнародні заходи зі сприяння такої оцінки та управління, що можуть імплементуватися не тільки на міжнародном, але й на національному рівнях. Окрім того, задля реалізації таких ідей була створена Єдина Програма Охорони Навколишнього Середовища (UNEP).

Доповідь Брундтланд у 1987 році заклала початок ери сталого розвитку. Екологізація вийшла за межі суто біологічного розвитку планета, мова вже йде про сприйняття, тобто саме з 1987 року відбулося рішуче зрушення до екологічного мислення та сталого розвитку [10]. Цей документ заклав підвалини для подальшого розвитку подій у науковому світі. Сформувалася нова парадигма мислення – сформувалася концепція сталого розвитку. Поступово від глобального рівня ідеї сталого розвитку осідають і в національних документах країн ЄС.

Слідуючим кроком стала Конференція ООН з розвитку навколишнього середовища (UNCED) у 1992 році, і вже за 5 років ідея сталого розвитку стає провідною на всіх заходах цієї конференції. З цього часу ідеї сталого розвитку поглиблюються у економічній та соціальній сферах, відображаючи їх взаємозв'язок. Крім того, приватний сектор все більше залучається до

концепції сталого розвитку, демонструючи соціальну відповідальність бізнесу та бажання кращого майбутнього для людства. Також ця Конференція, що проходила у Південній Америці у Ріо-де-Жанейро з 3 по 14 червня 1992 року, увійшла в історію як «Саміт Землі». Вона була присвячена 20-ти річчю Стокгольмської Конференції 1972 року та акцентувала увагу на тому, як людська діяльність впливає на процеси у довкіллі. Паралельно із конференційними заходами у Ріо-де-Жанейро проходив і форум для неурядових організацій щодо нової парадигми світового устрою, в якому ключовими темами були охорона навколишнього середовища та збереження високих показників соціально-економічного розвитку [8]. На форумі було зазначено про взаємозв'язок, взаємовплив та взаємозалежність соціального, економічного та екологічного розвитку. Ідеї, окреслені на форумі, були винесені і на Конференцію, адже формування нової парадигми світового устрою вимагає значних зусиль щодо охорони навколишнього середовища, що в свою чергу потребує міжнародної співпраці та об'єднання зусиль всіх держав. За результатами заходів було визначено можливість життєздатності концепції сталого розвитку як на міжнародному рівні, так і на рівні національному та регіональному. Комплексність ідей про гармонічний розвиток соціальної, економічної та екологічної сфер є підґрунтям такої концепції. У документах, оприлюднених у результаті Конференції, окрім ідеї гармонії, визнається необхідність інтеграції та збалансування цих трьох сфер. Така парадигма мислення була революційною на той час та вимагала переосмислення концепції споживання, переосмислення культури споживання задля сталого розвитку. Основним програмним документом Конференції стала відома «Agenda-21», що являла собою нову стратегію сталого розвитку, серед основних ідей якої були і використання нових освітніх методик, і новітніх заходів щодо збереження природних ресурсів, і нових можливостей економічного сталого розвитку [3]. Також слід відзначити прийняття резолюції у 1992, відомої пізніше як «Rio Declaration» з її 27 універсальними принципами сталого розвитку, а також заснування Комісії

зі сталого розвитку, що ініціювала проведення Першої Всесвітньої Конференції, присвяченій сталому розвитку малих острівних держав, що розвиваються, у 1994 році [82].

Перша Всесвітня Конференція, присвячена сталому розвитку малих острівних держав пройшла у квітні 1994 року на Барбадосі як логічне продовження Конференції у Ріо-де-Жанейро з метою імплементації ідей, визначених у «Agenda-21». Вироблена програма чітких дій була викладена у програмному документі, так званій «Barbados Programme of Action for Small Island Developing States» [80]. Ця програма задля збереження унікальної природи малих острівних держав визначала пріоритнені напрямки роботи, а саме: розвиток людського потенціалу цих територій, значні інвестиції у регіон, впровадження екологічних технологій, різноманітні фінансові програми та гранти.

Висновки та аналіз дієвості «Agenda-21» було зроблено на 19-й спеціальній сесії Генеральної Ассамблеї ООН, що відбулася у 1997 році у Нью-Йорку. Цей захід увійшов в історію як «Rio+5», на ньому зазначався значний прогрес у взаємодії країн та міжнародних організацій з одного боку та громадянського суспільства з іншого у впровадженні концепції сталого розвитку суспільства. Ідея сталого розвитку міцно вкорінюється у міжнародному політичному дискурсі [78].

У 1999 році також у Нью-Йорку відбулася чергова 22 спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН з метою огляду результатів виконання Барбадоської програми дій. Серед шести ключових напрямків роботи на наступні п'ять років було визначено управління туризмом в умовах зростання попиту на туристичні напрямки, враховуючи необхідність захисту навколишнього середовища та збереження культурної унікальності регіону. Таке трактування свідчить про сталість у концепціях управління туристичною галуззю [15].

На початку нового тисячоліття з 6 по 8 вересня 2000 року відбувався «Саміт тисячоліття», на якому були оголошені принципи нової стратегії,

ключовою ідеєю якої виступала теза – «людиноцентричність». Основними засадами реалізації цього принципу виступала ідея партнерства громадянського суспільства, різноманітних організації та урядів країн задля сталого розвитку суспільства [111].

Вже у 2005 році відбулася міжнародна зустріч представників ООН у Порт-Луїсі, Маврикій щодо перегляду реалізації Барбадоської програми з урахуванням новітніх викликів, таких як природні катаклізми (руйнівні урагани та смертоносні цунамі). Результатом зустрічі стала Маврикійська стратегія щодо сталого розвитку малих острівних держав [81]. У Маврикійській декларації були зазначені напрямки реалізації програми сталого розвитку, такі напрямки зазнали розширення, в частині адаптації суспільства до зміни клімату, енергозбереження, необхідності забезпечення права інтелектуальної власності, збереження біорізноманіття, розвитку культури, запобігання руйнівним наслідкам природних та екологічних катастроф, потреб у збереженні морських ресурсів, розвитку сільського господарства, запобігання та профілактики інфекційних та неінфекційних хвороб, розвитку транспортної інфраструктури та необхідності створення законодавчого фундаменту для сталого виробництва та споживання. Маврикійська стратегія значно розширила межі розуміння концепції сталого розвитку.

Знаковою подією у етапах розвитку ідеології сталого розвитку був Всесвітній саміт ООН у Йоганнесбурзі у 2002 році [86]. У резолюції цього заходу наголошено на системному характері дій задля впровадження концепції сталого розвитку. Найважливішими закликами заходу стали: перегляд нормативно-правової бази кожної країни задля впровадження сталого розвитку, заходи з охорони навколишнього середовища та створення умов для екологічного туризму, як життєспроможної ідеї споживання.

Зустрічі у Нью-Йорку у 2005 та 2008 роках були присвячені аналізу можливостей досягнення вже поставлених Цілей Розвитку Тисячоліття, з

актуалізацією питань мирного співіснування народів, запобігань військових конфліктів та мирного їх вирішення [43; 104].

Але наймасштабнішою подією стала Конференція ООН у Ріо-де-Жанейро у 2012 році, відома як «Ріо+20», оскільки вона була 20 років потому від першої такої Конференції, присвяченій сталому розвитку. Серед ключових тем цієї Конференції були: розробка принципів зеленої економіки, розробка Стратегії сталого розвитку, розробка Стратегії фінансування сталого розвитку, прийняття 10-річної рамкової програми сталого споживання та моделей виробництва [83]. Також було ініційовано ряд партнерських програм зі сприяння сталому розвитку у туризмі.

Поточні підсумки були підбиті 25 вересня 2013 року на конференції у Нью-Йорку, яка була підготовчою для глобального самміту 2015 року. На цьому спеціальному заході було названо головною ціллю світової політики – баланс трьох елементів усталеного розвитку суспільства а саме: економічна трансформація з метою зниження рівня бідності, соціальна справедливість та захист навколишнього середовища [107].

На третій міжнародній конференції малих острівних держав, яка мала місце з 1 по 4 вересня 2014 року в місті Апіа, Самоа були актуалізовані основні механізми завдяки яким можливе досягнення сталого розвитку. Все ідеї обговорені на конференції були закладені у програмний документ, який отримав назву «Шлях Самоа» («SAMOA Pathway») [88]. Цей програмний документ було прийнято задля:

- розширення міжнародного співробітництва, обмінів та інвестицій у формальну та неформальну освіту та навчання для створення середовища, яке підтримує стійкі інвестиції та зростання. Це включає розвиток підприємницьких і професійних навичок, підтримку переходу від базової до середньої освіти та від школи до роботи, розбудову та зміцнення освітньої інфраструктури, покращення здоров'я, активну громадянську позицію, повагу до культурного різноманіття,

недискримінацію та екологічну свідомість для всіх членів суспільства, включаючи жінок, молодь та осіб з обмеженими можливостями;

- поліпшення сприятливого середовища на національному та регіональному рівнях для залучення більшої кількості державних і приватних інвестицій у будівництво та підтримку відповідної інфраструктури, включаючи порти, дороги, транспорт, виробництво електроенергії та інфраструктуру інформаційно-комунікаційних технологій, а також посилення розвитку приватного сектора та індустрії фінансових послуг;
- сприяння підприємству та інноваціям, нарощуванню потенціалу та підвищенню конкурентоспроможності та соціального підприємства мікро-, малих і середніх підприємств і державних підприємств у малих острівних державах, що розвиваються, а також заохочення інклюзивного та сталого промислового розвитку за участю всіх членів суспільства, включаючи бідних, жінок, молодь та осіб з обмеженими можливостями;
- підтримка національних, регіональних та міжнародних ініціатив, які розвивають і збільшують потенціал і вплив на розвиток галузі фінансових послуг у малих острівних державах;
- створення гідних робочих місць на місцевому рівні за допомогою приватних і державних проектів і заохочення підприємців відкривати екологічно безпечний бізнес за допомогою адекватних і належних стимулів;
- сприяння створенню середовища, сприятливого для збільшення інвестицій у державний і приватний сектори та створення гідних робочих місць і засобів до існування, які сприяють сталому розвитку, з повною повагою до міжнародних трудових стандартів;
- заохочення та розширення використання інформаційно-комунікаційних технологій, серед іншого, для освіти, створення робочих місць, зокрема зайнятості молоді, та з метою економічної стабільності в малих острівних державах;

- сприяння та посилення гендерної рівності та рівної участі жінок, у тому числі в політиці та програмах у державному та приватному секторах у малих острівних державах;
- встановлення національних регулятивних і політичних рамок, у відповідних випадках, які дозволять бізнесу та промисловості просувати ініціативи сталого розвитку, беручи до уваги важливість прозорості, підзвітності та корпоративної соціальної відповідальності.

Вже у 2015 році на триденному саміті зі сталого розвитку (25-27 вересня) у зібранні понад 150 впливових світових лідерів у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку з метою офіційного затвердження нового амбітного порядку сталого розвитку було узгоджено документ під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року», який містив декларацію, 17 цілей сталого розвитку та 169 завдань [106]. Метою цього документу було винайдення нових способів покращення життя людей у світі, викорінення бідності, сприяння процвітанню та добробуту, захист навколишнього середовища та боротьба зі зміною клімату.

Рівно через 50 років після першої Конференції 1972 року у Стокгольмі, де було вперше актуалізоване питання захисту навколишнього середовища. Відтоді і почалася дискусія про сталий розвиток суспільства та захист навколишнього середовища, оскільки ці дві сфери тісно пов'язані. Отже, 2-3 червня 2022 року відбулася Конференція у тому самому місті, у Стокгольмі. Звісно, робота Конференції окрім підбиття підсумків зробленого за останні 50 років, була спрямована і на аналіз нових викликів та перспектив подальшого розвитку. Результати Конференції знайшли відображення у ключовому підсумковому документі [87]. Робота Конференції була зосереджена на питаннях подолання бідності, освітньої обізнаності, особлива увага була приділена залученню молоді до вирішення сучасних проблемних питань.

Так, ідея сталого розвитку з часом знайшла своє втілення і у політичних рішеннях відносно туристичної галізі. Починаючи від доповіді Брундтланд і до сьогодні ці політичні рішення вдосконалювалися, відбувався процес

еволюції мислення у формуванні «екомислення». Цю еволюцію можна простежити у прийнятих політичних документах, що допомагає сформуванню закономірні зв'язки та виявити причинно-наслідкові зв'язки [7].

Отже, основні стадії запровадження ідей сталого розвитку у туристичному секторі Європейського Союзу відображені у таких документах: Основні орієнтири сталого розвитку європейського туризму; Оновлена туристична політика ЄС: на шляху до міцнішого партнерства для європейського туризму; Дії для більш стійкого європейського туризму; Європа, туристичний напрямок №1 у світі – нова політична основа для туризму в Європі; Європейська стратегія для економічного зростання та збільшення робочих місць у прибережному та морському туризмі (табл. 1.2.).

Отже, документ «Основні орієнтири сталого розвитку європейського туризму» можна вважати першим кроком на рівні ЄС для інтеграції сталого розвитку в туристичний сектор. У цьому документі вказується, що забезпечення економічної, соціальної та екологічної стійкості європейського туризму має вирішальне значення як внесок у сталий розвиток ЄС і для життєздатності, постійного зростання, конкурентоспроможності та комерційного успіху туристичного сектора.

Таким чином, у цьому документі міститься загальна концепція майбутньої орієнтації на сталість у туризмі та кілька заходів для посилення стійкості туристичного сектора. Крім того, у цьому документі було оголошено про створення Групи зі сталого розвитку туризму (TSG) [8]. Цю групу було створено Європейською Комісією у 2004 році з метою посилення стійкості європейського туризму та надання експертних знань у розробці політики та сприяння обміну думками між експертами зі сталого туризму.

Стадії запровадження ідей сталого розвитку у туристичному секторі
Європейського Союзу

Програмний документ	Зміст документу
Основні орієнтири сталого розвитку європейського туризму	Документ спрямований на посилення розвитку індустрії сталого туризму у ЄС. У ньому прописаний механізм сталого розвитку завдяки впровадженню довготривалих заходів щодо туристичної галузі, туристичних destinations та підтримки осіб, залучених до туристичної галузі.
Оновлена туристична політика ЄС: на шляху до міцнішого партнерства для європейського туризму	Метою цього документу є вдосконалення європейської туристичної галузі та створення більшої кількості робочих місць, поряд з поліпшенням умов праці, що і створіє підґрунтя сталому розвитку туризму в ЄС та світі загалом.
Дії для більш стійкого європейського туризму	Документ підкреслює вплив іді сталого розвитку на програму довготривалого розвитку туристичної галузі та окреслює пріоритетні напрямки впровадження ідей сталого розвитку.
Європа, туристичний напрямок №1 у світі – нова політична основа для туризму в Європі	У документі проаналізовані сильні та слабкі сторони туристичної галузі Європейського Союзу. Сталий розвиток галузі розглядається безальтернативно, окреслюються шляхи впровадження ідей сталого розвитку.
Європейська стратегія для економічного зростання та збільшення робочих місць у прибережному та морському туризмі.	Стратегія спрямована на посилення заходів сталого розвитку у прибережному та морському туризмі Європейського Союзу

Група складається з членів міжнародних організацій, урядів держав-членів, регіональних і місцевих органів влади, представників індустрії туризму, професійних організацій, екологічних організацій, профспілок, дослідницьких і освітніх установ.

Наступним прийнятим документом стала «Оновлена туристична політика ЄС: на шляху до міцнішого партнерства для європейського туризму». Основною метою цієї оновленої туристичної політики ЄС є підвищення конкурентоспроможності європейської індустрії туризму та створення більшої кількості кращих робочих місць шляхом сталого розвитку туризму в Європі та в усьому світі [8].

Група зі сталого розвитку туризму (TSG) завершила свою роботу в 2006 році та опублікувала остаточний звіт про стан сталого розвитку в туризмі. Цей звіт називається «Дії для більш стійкого європейського туризму» [8]. Його мета полягає в тому, щоб стимулювати дії, спрямовані на те, щоб зробити європейський туризм більш стійким і підтримувати його як безперервний процес. Він спрямований на державні органи, приватні підприємства та інші організації на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях. У цьому звіті сформульовано рамки для дій на різних рівнях і різними групами зацікавлених сторін, а також ряд конкретних ініціатив, які мають бути прийняті на європейському рівні. У звіті визначено три цілі для сталого розвитку європейського туризму. Першою метою є економічне процвітання для забезпечення конкурентоспроможності, життєздатності та процвітання туристичних підприємств і напрямків, а також забезпечення високоякісних можливостей працевлаштування, справедливої оплати праці та умов для всіх працівників та уникнення дискримінації. Друга мета полягає в створенні соціальної рівності та згуртованості для підвищення якості життя місцевих громад за допомогою туризму та забезпечення безпечного та задовільного досвіду для відвідувачів, доступного для всіх без будь-якої дискримінації. Третім завданням з точки зору стійкості європейського туризму є захист навколишнього середовища та культури. Це завдання спрямоване на

мінімізацію забруднення та деградації навколишнього середовища, а також на підтримку та зміцнення культурного багатства та біорізноманіття та сприяння їх збереженню.

Також, у звіті представлено вісім викликів, які необхідно вирішити для досягнення сталого розвитку європейського туризму, і визначено відповідні дії для їх вирішення. Ці вісім викликів включають:

- зменшення сезонності попиту;
- вирішення проблем туристичних перевезень;
- покращення якості робочих місць у сфері туризму;
- підтримку та підвищення добробуту та якості життя громади;
- мінімізацію використання ресурсів та утворення відходів;
- збереження та надання цінності природним і культурним об'єктам світової спадщини;
- доступність відпочинку;
- використання туризму як інструменту глобального сталого розвитку.

Заходи, рекомендовані для вирішення, наприклад, проблеми сезонного попиту в туризмі, включають розробку національних міжсезонних маркетингових кампаній, продовження коригування шкільних канікул, розвиток міжсезонних подій і атракцій або заохочення гнучкої організації відпусток. Крім того, у звіті пропонуються механізми реалізації цих дій для заохочення стійких напрямків, стійкого бізнесу та відповідальних туристів. Сталого розвитку туристичних напрямків можна також досягти, заохочуючи співпрацю зацікавлених сторін на регіональному рівні, запроваджуючи систему управління напрямками та розробляючи стратегію сталого туризму та план дій. Інший механізм забезпечення більш сталого туризму передбачає вплив на підприємства, щоб вони використовували стійкість у своїй діяльності [37]. Відповідальні туристи є ще одним важливим чинником прогресу до більш сталого туризму. Формування відповідальної поведінки туристів можливе через усвідомлення наслідків їхніх дій, а також шляхом надання інформації

для впливу та досягнення певної поведінки – проведення інформаційних кампаній [113, С.82].

Отже, цей документ надає опис цілей сталого розвитку європейського туризму, таких як: економічне процвітання, соціальна рівність і згуртованість, охорона навколишнього середовища та культури, а також згадує виклики, які має вирішити туристичний сектор, коли справа доходить до досягнення цих цілей. Цілі, визначені у документи, можуть бути досягнуті за допомогою рамок дій, які включають стале управління дестинаціями, інтеграцію проблем сталого розвитку підприємствами та підвищення обізнаності туристів щодо сталого розвитку. Крім того, документ окреслює принципи досягнення конкурентоспроможного та сталого туризму, як-от: застосування цілісного та комплексного підходу, залучення всіх зацікавлених сторін або проведення постійного моніторингу. Всі зацікавлені сторони туризму можуть і повинні робити внесок у сталість європейського туризму [138]. Вони мають взяти на себе відповідальність і скористатися можливостями, які пропонують виклики сталого розвитку як потенційний рушій для інновацій та зростання. Крім того, цей документ вказує на відповідальність Європейської Комісії за дії щодо сталого туризму. Таким чином, він описує майбутню діяльність Комісії у сфері туризму та в усіх інших сферах політики, які впливають на туризм та його сталість [7, С. 304]. Дії, вжиті Комісією для зміцнення стійкості європейського туризму, мобілізують учасників для виробництва та обміну знаннями, просування кращих напрямків, мобілізації фінансових інструментів ЄС та включення сталого розвитку та конкурентоспроможності в політику Комісії зі сталого розвитку туризму.

Наступним документом, розробленим Комісією ЄС зі сталого розвитку туризму є «Європа, туристичний напрямок №1 у світі – нова політична основа для туризму в Європі», опублікованим в 2010 році, який спрямований на стимулювання конкурентоспроможності в європейському туристичному секторі, усвідомлюючи, що конкурентоспроможність у туризмі тісно пов'язана зі сталим способом його розвитку [8]. Ця остання стратегія туризму

для Європейського Союзу визначила чотири пріоритетні сфери дій для досягнення поставлених цілей, а саме: стимулювання конкурентоспроможності в туристичному секторі; сприяння розвитку стійкого та відповідального туризму; консолідація європейського профілю як набору стійких та високоякісних напрямків та максимізація потенціалу фінансової політики та інструментів ЄС для розвитку туризму. Друга пріоритетна сфера прямо стосується сталого розвитку європейського туристичного сектору У цьому пріоритетному напрямі заплановані заходи – розробка системи показників для сталого управління напрямками, організація інформаційних кампаній для європейських туристів щодо вибору місця призначення, виду транспорту або стосунків з місцевим населенням. Інші заплановані дії включають розробку європейського бренду «Qualité Tourisme», впровадження Хартії сталого та відповідального туризму, заснування європейської премії для туристичного бізнесу та напрямків, які поважають цінності, викладені в цій Хартії, а також пропозиції стратегії сталого прибережного та морського туризму [5].

І така секторальна політика знайшла своє відображення у документі «Європейська стратегія для економічного зростання та збільшення робочих місць у прибережному та морському туризмі» [8]. Документ спрямований на сприяння сталому зростанню та конкурентоспроможності прибережного та морського туризму. Основи для прибережного та морського туризму в Європі, запропоновані в цьому документі, містять стимулювання продуктивності та конкурентоспроможності, просування навичок та інновацій, зміцнення стійкості та максимізацію доступного фінансування ЄС. Цей документ також визначає дії для досягнення цих цілей. Ефективність і конкурентоспроможність слід стимулювати шляхом вдосконалення знань щодо управління дестинаціями та доступу до статистичних даних, вирішення проблеми нестабільності попиту та подолання фрагментації туристичного сектора. Навички та інновації слід вдосконалювати через освіту та тренінги для підготовки кваліфікованих працівників. Стійкість прибережного та

морського туризму має бути посилена шляхом вирішення проблем навколишнього середовища, таких як проблеми із забрудненням відходами, деградація біорізноманіття, зміна клімату або евтрофікація (насичення водою біологічно активними елементами, що не властиві для її екосистеми, що спричиняє забруднення та впливає на все навколишнє середовище). Стійкість у цих конкретних туристичних районах також має бути посилена шляхом просування інноваційної, стійкої та високоякісної туристичної пропозиції, враховуючи географічні обмеження, таких як острівна територія та віддаленість [117, С. 103]. Для посилення стійкого зростання та конкуренції в прибережних і морських районах потрібна фінансова підтримка. Таким чином, ще одним пунктом нової структури для прибережного та морського туризму в Європі є максимізація доступного фінансування ЄС. Зацікавлені сторони на всіх рівнях (Комісія, держави-члени, регіональні та місцеві органи влади) повинні вжити цілеспрямованих заходів відповідно до політики ЄС для посилення стійкості та конкурентоспроможності цього туристичного сектору.

Отже, розглянувши еволюцію політичних поглядів щодо ідеї сталості у розвиткові туристичної галузі та охорони навколишнього середовища, що є невідгалуженими, можна стверджувати, що проаналізовані документи виходять за межі суто туристичної галузі та адвокатують повселюдні зміни, зміни свідомості, формування екологічної поведінки та свідомості. У дискурсі сталого розвитку виявлені основні обмеження, а саме: зменшення сезонності попиту; вирішення проблем туристичних перевезень; покращення якості робочих місць у сфері туризму; підтримку та підвищення добробуту та якості життя громади; мінімізацію використання ресурсів та утворення відходів; збереження та надання цінності природним і культурним об'єктам світової спадщини; доступність відпочинку; використання туризму як інструменту глобального сталого розвитку. Також у документах окреслені майбутні концепції та потенційний вплив таких концепцій на загальну політичну, соціальну та екологічну ситуацію у ЄС. Відтак, сталий розвиток, який вважається найважливішим орієнтиром для екологічної та туристичної

політики, має значний вплив на моделювання інструментів політики. Головною особливістю в цьому відношенні є широке використання урядування, яке базується на просуванні коаліційного дискурсу та стратегії «win-win». Така орієнтація сприяла передачі більшої влади зацікавленим сторонам, партнерствам і мережам, а також ширше впровадження інформаційних інструментів.

1.3. Теорії та концепції сталого розвитку туризму у науковому дискурсі

На переконання західного вченого Річарда Шарплі, «у всьому світі найвагомішою причиною для стратегії розвитку туризму є його прогнозований позитивний внесок у місцеву або національну економіку» [92, С. 15]. Вчений стверджує, що туризм є джерелом відносно швидкого надходження іноземної валюти, що позитивно впливає на національний платіжний баланс країн. Ця риса та можливий ефект прогнозованих позитивних змін як результат впровадження політики вважаються основними причинами, чому уряди вітають і сприяють розвитку туризму. Туризм діє як економічний каталізатор і все частіше використовується як економічний ресурс у нових або занепалих регіонах, де попередній економічний розвиток більше не є прибутковим, сприяючи традиційній діяльності, створюючи попит на неї та створюючи прямо чи опосередковано нову економічну діяльність.

У 1972 році Римський клуб опублікував «Межі зростання». Ця публікація показала, що якщо тенденції економічного зростання залишаться незмінними, межі фізичного зростання на планеті будуть досягнуті протягом 100 років. Багато було тих, хто відмовився прийняти такі висновки. Ці автори опублікували «Поза межами» через двадцять років, у 1992 році. Вони показали, що стале суспільство можливе, за умови досягнення балансу між довгостроковими та короткими цілями з акцентом на справедливості та

добробуті [63, С. 167]. Ці автори припустили, що людське використання ресурсів Землі перевищило стійкі межі, однак занепад земного життя може і не бути неминучим і стійке суспільство все ще є реально можливим, навіть більше, стійке суспільство – це єдине можливе рішення.

Вже у 1970-ті роки відбувається зростання громадської стурбованості екологією, що призводить до відродження ідей екологізму. Ці ідеї народжуються у Німеччині середини 19-го століття, де у роботі Ернста Гекеля вперше вживається термін екологія, припускаючи, що людство є лише одним із компонентів екосистеми. Деякі публікації, такі як «Наше спільне майбутнє», «Тільки одна Земля» і «Людина і природа, або фізична географія, змінена людськими діями» продовжують традицію вживання терміну та відтворюють образ екологічної кризи, що сповіщає про екологічні катастрофи в результаті дій людства у своїму розвитку та стрімкого зростання населення світу [65, С. 32]. Ці публікації поставили під сумнів здатність Землі відповідати вимогам і діям людства.

На думку Кріса Саутгейта та Річарда Шарплі, все це змусило мальтузіанську школу отримати новий поштовх до розвитку, поширюючи ідеї про екологічні катастрофи через виснаження ресурсів людства та швидке зростання населення світу [95, С. 240]. Ці ідеї були дещо забуті під час успішного періоду соціально-економічного зростання після Другої світової війни.

Однак неомальтузіанські ідеї вже були поширені в літературі. У 1950-х роках з'явилося занепокоєння щодо високих темпів зростання населення світу, привернувши увагу таких авторів, як Бертран Рассел, який опублікував «Вплив науки на суспільство». Книга Пола Ерліха, видана у 1968 році «Демографічна бомба» підтвердила застереження Мальтуса щодо обмеженої здатності планети підтримувати нескінченне зростання населення [95, С. 245]. Однак багато з оголошених та прогнозованих у цих книгах екологічних загроз і катастроф не відбулися, незважаючи на швидкість економічного розвитку Заходу в 1960-х і 1970-х роках, хоча такий розвиток звісно вплинув і змінив

соціальне та природне середовище. Книга Рейчел Карсон «Тиха весна» попереджала про масове використання сільського господарства, яке не відповідає законам природи [95, С. 245]. У 1970-х роках Массачусетський технологічний інститут опублікував «Межі зростання» від імені Римського клубу [62, С. 119]. Вважалося, що ця публікація та «Концепція виживання» Едварда Голдсмита були основою екологізму в 1970-х роках.

Однак ці публікації активно розкритикував Мартін Моуфорт через використання певних методів та використання простих комп'ютерних технологій [67, С. 167]. Ці публікації викликали дебати та побоювання щодо можливих обмежень Землі для підтримки нескінченного прагнення людини до економічного зростання. Однак науково-технічний прогрес, здавалося, зняв такі екологічні побоювання, оскільки спостерігалися високі темпи економічного зростання та швидке збільшення населення [34]. Отже, дискурс про навколишнє середовище та розвиток охопив новий оптимізм щодо винахідливості та здатності людства впроваджувати соціальні та інституційні зміни для сприяння ефективному управлінню навколишнім середовищем.

Проте ідеї Мальтуса все ж попереджали про екологічні наслідки такої моделі розвитку. 1980-ті були десятиліттям, коли ці колишні переконання про науку як про вирішення проблем для всіх стали нежиттєздатними. Були почуті претензії щодо моделі розробки, яка більше відповідає екологічним вимогам. Негативні наслідки глобалізації передували її економічним наслідкам у зв'язку з тим, що здобутки достатку, комфорт не поважали (і не поважають) національних кордонів, тобто діяльність однієї країни могла мати глобальний вплив та наслідки, оскільки низка катастрофічних подій (наприклад, Чернобіль) послужили підґрунтям для цих відроджених занепокоєнь екологів [68, С. 581]. Кислотні дощі, радіоактивність, величезна втрата родючого ґрунту та багато іншого є прямими наслідками цієї гонитви за західною моделлю соціально-економічного розвитку, яка не тільки не зменшується, але й постійно зростає.

І тому, у цей час, основна увага була зосереджена на нерівномірному розподілі наявних ресурсів, які в основному експлуатуються жителями Заходу, а також на несправедливих економічних і політичних наслідках глобалізації, а не на перших занепокоєннях щодо зростання населення планети, які допомагають розуміти поширення негативної кризи, яка впливає на знедолених людей у всьому світі [31]. Події 1970-х років, мальтузіанські екологічні загрози та школа «Межі зростання» (незважаючи на те, що її критикували як наївну та просту у своїх методах) сформували появу популярного руху екологів. У 1970-х і 1980-х роках з'явилася «загальна зелена філософія», як, мабуть, і перспектива альтернативного туризму, яка також виникла в 1980-х роках.

Від 60 років ХХ століття здійснюється нова хвиля рекурсивних екологічних та політичних розмов, що сягають коріннями соціалістичної філософії, що вимагає народної участі. Все це сприяло поширенню екологічних видань і сплеску протестних рухів [189, С. 117]. Саме на цьому тлі концепція сталості, яка охоплює терміни сталого розвитку та сталого туризму, піднялася до гарячих дебатів між риторикою та практикою.

За словами Р. Шарплі, концепція сталого розвитку «викликала дискусію та аналіз у різних дисциплінах. Однак ця концепція страждає від тієї ж проблеми визначення, що й у туризмі» [93, С. 326]. Стверджується необхідність чіткого семантичного та концептуального визначення сталого розвитку, але це стає важко досяжним, оскільки цей термін використовується та розуміється різними способами; ймовірно, тому що у різних дисциплінарних галузях термін використовується по-різному для власних цілей. Майкл Редкліфт, як і інші дослідники, вказує на притаманну цьому терміну неоднозначність, поширюючи протилежні значення стійкості та прогресу, заснованого на постійному споживанні ресурсів. Вони припускають, що не ясно, чи концепція сталого розвитку містить будь-яке значення для питань навколишнього середовища та збереження [79, С. 176]. Інші ж автори ставлять питання про те, як можна зберегти ресурси, якщо в той же самий час

вони використовуються для підтримки економічного зростання [56, С. 361]. Враховуючи колишні очевидні протиріччя, не викликають здивування нескінченні та постійні дебати, які провокуються ідейми стійкості, сталого розвитку та сталого туризму.

Початок поширення терміну та концепції сталого розвитку походить від проблем навколишнього середовища 1960-х років та інституційного підходу до нього. Це десятиліття стало свідком зростання екологічної свідомості в промислово розвинутих країнах, та основними подіями стали Конференція ЮНЕСКО з біосфери, що відбулася в Парижі у 1968 році, та Конференції з екологічних аспектів міжнародного розвитку, що відбулася у Вашингтоні того ж року. Обидва конференції поставили під сумнів екологічну життєздатність нашої планети відповідати вимогами соціально-економічного розвитку. Рання практика збереження природи походить із глибокої давнини, наприклад, із Месопотамії, де великі території відводилися виключно під мисливські заповідники, утримуючись від рубок, сільського господарства та неконтрольованого полювання [121, С. 7]. Протягом 1800-х і 1900-х років було створено управління лісовим господарством. Середина 1900-х років стала свідком романтичної хвилі, яка змусила людей дивитися на природу як на джерело краси та здоров'я. У цей час превалює думка, що епоха індустріалізації була основою цих турбот про екологію. Цей період індустріалізації викликав появу соціальних і культурних питань, посилення аргументів і дебатів про нерівність і експлуатацію, які не сприяли зменшенню економічного розвитку, показуючи бідність у самому центрі європейських країн.

Екологічні наслідки цієї моделі економічного розвитку лежали в основі Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища, що відбулася в Стокгольмі в 1972 році. На глибоке переконання тодішніх екологів ця Конференція стала знаковою через те, що це було «першим узгодженням міжнародних зусиль для вирішення екологічних проблем, і цю Конференцію описують як значну віху в розвитку глобальних

реакцій на екологічні проблеми» [25, С. 204]. У західній літературі концепція сталого розвитку переважно містить ідеї навколишнього середовища та економічного зростання. У цей час на сцену знов стають популярними основоположні публікації, такі, як раніше згадана «Межі зростання», яка поставила під сумнів припущення, що природне середовище забезпечує необмежені ресурси, здатні підтримувати постійне зростання населення та зростання економіки, та віра в те, що природа може впоратися зі збільшенням кількості відходів і забруднення, спричинених індустріальними суспільствами.

У 1973 році було опубліковано «Екологічні принципи економічного розвитку», які пов'язували економічне зростання з навколишнім середовищем [28, С. 483]. Таким же чином з'явилася «Всесвітня стратегія охорони природи» (1980), яка була схвалена різними країнами та розвинула ідеї щодо зв'язку навколишнього середовища з економічним розвитком. Після цього видання в 1991 році побачила світ «Турбота про Землю», опублікована Міжнародним союзом охорони природи (IUCN), Програмою ООН з охорони навколишнього середовища (UNEP) і Всесвітнім фондом природи (WWF). Деякі інші публікації, такі як «Наше спільне майбутнє», широко відома як Доповідь Брундтланд (Всесвітня комісія з навколишнього середовища та розвитку, 1987 р.) зробили внесок у концептуальну еволюцію сталого розвитку, надаючи значення як економічному зростанню, так і турботі про довкілля [110, С. 90].

Звіт Брундтланд виніс питання сталого розвитку на політичну арену та мав позитивний вплив на урядові та неурядові організації. Західні вчені припускали, що цей звіт переконав багатьох лідерів і зробив величезний внесок у широку популярність концепції сталого розвитку. Доповідь Брундтланд визначає сталий розвиток як процес задоволення потреб сьогодення без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [155, С. 217]. Це визначення стало широко визнаним у науковій літературі. Однак Кріс Саутгейт та Річард Шарплі стверджують, що ці поняття не всі визнавали та й досві не всі визнають, оскільки в той час як промислово

розвинені країни відчували занепокоєння екологічними загрозами, країни, що розвиваються, зауважили, що саме відсутність соціально-економічного розвитку загрожує їхньому населенню та майбутньому розвитку, а отже, і навколишньому середовищу [95, С. 246]. Здається, існують досить різні прочитання (інтерпретації) одних і тих же концептуальних дебатів про розвиток, і зовсім не всі поділяють західну концепцію економічного розвитку та його наслідків.

Міжнародне визнання концепції сталого розвитку відбулося з опублікуванням доповіді «Наше спільне майбутнє», на економічному саміті Великої Сімки, що відбувся в Парижі в 1989 році. За словами Мартіна Опермана «це був перший випадок, коли лідери багатих індустріально розвинених країн, таких як США, Канада, Франція, Німеччина, Великобританія, Італія та Японія, визнали необхідність міжнародної екологічної політики та зв'язок між розвитком, міжнародними зобов'язаннями та навколишнім середовищем» [70, С. 542].

Комісія Брундтланда опублікувала до всесвітньо відомої доповіді звіт «Північ-Південь: програма виживання», за яким три роки по тому вийшло друге видання «Загальна криза: Північ-Південь». У цьому виданні було оголошено, що «не може бути прийнята жодна концепція розвитку, яка продовжує прирікати сотні мільйонів людей на голод і відчай» [64, С. 95]. Замість того, виникла ідея модернізації як панацеї від усіх соціально-економічних проблем планети. І це у свої чергу ще раз актуалізувало суперечливе твердження про те, що якість життя не враховувалася в рамках теорії та моделі всесвітнього розвитку на сьогоднішній день [99, С. 152]. Проблеми, які виникли в країнах, що розвиваються, розглядалися не як пов'язані з економічним зростанням як таким (західна модель), натомість вони пов'язувалися з зовнішніми економічними явищами, такими як міжнародна криза, монетарна нестабільність і коливання міжнародної торгівлі.

Таким чином, за словами К. Саутгейта та Р. Шарплі, документ «Північ-Південь» «запропонував нову філософію економічного зростання, засновану

на багатосторонньому міжнародному співробітництві та збільшенні потоків ресурсів з півночі на південь, тему, яка була розглянута у другій доповіді Комісії» [95, С. 253]. Однак, незважаючи на сучасні ідеї, лише деякі з оголошених пропозицій були реалізовані, і Комісія була розпущена незабаром після другої доповіді Генеральній Асамблеї. Комісія була відома тим, що не змогла об'єднати політичні та економічні проблеми. Крім того, «запропонована концепція взаємності інтересів, заснована на тому, що економічне зростання півночі залежало від зростання на півдні, не змогла отримати широку підтримку». На думку К. Саутгейта та Р. Шарплі, до 1980-х років сприяння економічному зростанню на Півдні, започаткованому реформованою глобальною економічною системою та заснованому на передбачуваній взаємності економічних інтересів, вважалося ключем до сталого розвитку [95, С. 254].

У 1992 році Саміт Землі Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (UNCED) надав нового значення дискусіям про сталий розвиток. Він мав на меті переглянути звіт Брундтланд та сприяти подальшим обговоренням і прогресу, щоб забезпечити розвиток основ сталого розвитку. Всесвітня Конференція на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро створила Порядок денний на XXI століття, документ, що створює підґрунтя для ідей сталого розвитку у наступному столітті. К. Саутгейт і Р. Шарплі стверджують, що «Порядок денний на XXI століття» включає філософію розширення прав і можливостей активних громад, водночас формулюючи формальні структури планування, законодавства та управління, в яких це має відбуватися [95, С. 255]. Ці автори припускають, що якимось певним чином все ж таки вдалося подолати прірву між ідеологією жадібності та політично життєздатною екологічною політикою.

Проте деякими вченими стверджується, що визнання сталого розвитку на міжнародному рівні було пов'язано з деякими сучасними міжнародними подіями, такими як соціально-економічні, політичні та екологічні проблеми, що виникали одночасно. Ця ідея підтримувалася політично, оскільки вона не

стримувала економічному зростанню, а навпаки, пропонувала ідеї покращення навколишнього середовища, тобто ідеальне поєднання капіталізму та захисту навколишнього середовища в рамках вільного ринку, що забезпечить стійке матеріальне зростання [116, С. 217]. Незважаючи на повідомлення до світової спільноти, поширені цими послідовними звітами щодо розуміння сталого розвитку, його значення все ще залишається суперечливим, представляючи ідеї змін, які водночас сприяють підтримці довкілля та його обмежених ресурсів.

Уся ця кропітка робота щодо визнання ідеї сталого розвитку, виконана головним чином у межах зазначених конференцій, була зведена нанівець, оскільки відповіді на головні питання щодо вирішення проблем економічної та політичної нерівності не було знайдено [140]. Будь-яке рішення для розв'язання глобального парадоксу сталого розвитку головним чином полягає у питанні, як можна підтримувати високі темпи економічного зростання в той же час, коли обмежені ресурси Землі мають зберігатися та підтримуватися для майбутніх поколінь. З іншого боку, як припускає Річард Батлер, очевидна позитивна готовність громадськості до проблем навколишнього середовища та сталого розвитку як концепцій, здається, не отримала належної економічної підтримки [12, С. 28]. У подібному ключі Т. Міхалік стверджувала, що «Сталий розвиток — це більше гасло або ширма, за якою розподіляються ресурси та приймаються рішення незалежно від того, чи розуміється що людство обмежено у часі та у ресурсах чи ні» [64, С. 103].

Отже, концепція сталого розвитку, як і сталий туризм, здається, нелегко піддається визначенню. Річард Батлер припускає, що узгоджене визначення стійкості – це не суть, а процес операційної реалізації цієї концепції [12, С. 31]. Крім того, він стверджує, що проблема полягає у вивченні традиційних проблем, щоб знайти рішення, а не у впровадженні тих самих практик розвитку в нових сферах, стверджуючи, що вони стійкі. Концепція сталого розвитку містить два терміни, які викликають протиріччя та відчуття двозначності, що впливає з їхніх семантичних і концептуальних наслідків. Ця

відсутність семантичної та дефініційної ясності робить його концепцією, яка піддається численним визначенням та тлумаченням залежно від того, хто її використовує та з якою метою. Прадоксальність концепції ставить під сумнів її практичність. Сучасні вітчизняні дослідники припускають, що в контексті неокласичної економіки та традиційної екологічної перспективи техноцентризм (економічне зростання в протиріччі до заміщення ресурсів) як підхід до розвитку є діаметрально протилежним екоцентричному підходу, який фактично являє собою відмову навіть від сталого використання природних ресурсів [208].

Ця відсутність визначення створює широкий форум для обговорення, що в певному сенсі стає його сильною стороною, оскільки сприяє дебатам, відкритим для всіх. Тобто, відповідно до концепції адаптивної парадигми, її властива неоднозначність парадоксально полягає в її силі та слабкості. Її сила полягає в тому, що така парадигма дозволяє організувати дискусійний форум, де учасники можуть висловити свої погляди, а її слабкість походить від того, що її важко реалізувати [163, С. 115]. З того, що було представлено, здається, що цей термін залишатиметься неоднозначним і відкритим для будь-яких тлумачень. Проте, як зазначає сучасний український дослідник В. Герасименко філософію сталого розвитку можна дослідити, розділивши її на розвиток і стійкість і оцінивши кожен концепцію окремо, оскільки (можливо) сталий розвиток є зіставленням двох окремих цілей і процесів [133, С. 21]. Таким чином, теорія сталого розвитку може бути досліджена шляхом поєднання теорії розвитку та концепції стійкості.

Незважаючи на загально визнане визнання туризму як ознаки розвитку, здається, що туризму як рушію розвитку приділено не так багато уваги, і навіть менше зусиль було зроблено, щоб долучити теорію розвитку до туристичної літератури. Українська дослідниця Г. Заячківська стверджує, що туризм і розвиток залишаються кожен у своїх власних концептуальних параметрах [151, С. 37]. Деякі автори намагалися пов'язати теорію розвитку з туризмом, проте, щоб дослідити стратегічну потенційну роль туризму в сталому

розвитку, його не можна розглядати ізольовано від ширшого контексту розвитку, частиною якого він має бути.

Тим не менше, як зазначено вище, теорія розвитку як семантично, так і з точки зору властивих йому процесів є неоднозначним поняттям, відкритим для всіх. Загалом, ця теорія надає особливе значення соціально-економічним змінам, що призводять до покращення, яке можливо виміряти стандартними показниками.

Останнім часом концепція розвитку охопила соціальні, культурні та екологічні проблеми, які рано чи пізно будуть виміряні монетарним аналізом за допомогою економічних показників, таких як збільшення доходу на душу населення [35]. Таня Міхалік вказує на деякі питання, пов'язані з концепцією розвитку, такі як: зниження рівня бідності серед мас; більше соціальної справедливості; модернізація в умовах соціальних змін; вищий рівень зайнятості та грамотності; ширший доступ до медичного лікування та краще життя з більшою рівноправною можливістю для самовдосконалення тощо [64, С. 104].

Після аналізу основних характеристик теорії розвитку доцільно проаналізувати що таке недостатній розвиток, оскільки досягнення ширшого розуміння розвитку та ролі туризму у цій концепції допоможе оцінити всі контексти щодо розвитку, туризму та стійкості. Не зовсім зрозуміло, якими є специфічні характеристики недостатнього розвитку, а отже, також неясно, якою мірою певні інструменти розвитку, такі як туризм, є ефективними засобами вирішення викликів і проблем розвитку. З точки зору західної цивілізації, недостатній розвиток представлений у країнах, що розвиваються. Проте туризм також відіграє важливу роль у деяких регіонах промислово розвинених країн [120, С. 195]. Сучасна українська дослідниця Н. Казачковська детально досліджує країни третього світу, а також деякі території в розвинених країнах [153, С. 128]. Хоча ці напрямки суттєво відрізняються, є деякі особливості, такі як економічна залежність від первинного сектору, низькі стандарти освіти, здоров'я та якості життя, які

завичай супроводжуються високими рівнями народжуваності та дитячої смертності. Туризм широко розглядається дослідниками як засіб досягнення сталого розвитку, і таким чином він змінює колишні риси недорозвиненості економіки. Сенс існування туризму, обґрунтування його просування та впровадження в промислово розвинутих країнах або країнах, що розвиваються, полягає в його внеску в загальний економічний розвиток. Його роль офіційно схвалено Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) у Манільській декларації у 1980 році - «Туризм може сприяти встановленню нового міжнародного економічного порядку, який допоможе усунути зростаючий економічний розрив між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, і забезпечити постійне прискорення економічного і соціального розвитку та прогресу, зокрема в країнах, що розвиваються» [45, С. 58].

У цьому сенсі ВТО зосереджується в першу чергу на «внеску туризму та соціальних змінах шляхом перерозподілу багатства та влади, дії як каталізатора розвитку, диверсифікації економіки, створення робочих місць та передачі знань з півночі на південь» [94, С. 4]. Проте стверджується, що туризм може сприяти розвитку залежності від зовнішніх відносин, які не можуть контролювати жоден напрямок [76].

Концепція розвитку безперервно змінюється від однієї стадії до іншої, а також її атрибути та риси, які еволюціонували протягом останніх тридцяти років від виключно економічного погляду до охоплення людського розвитку на основі соціальних принципів, хоча економічні аспекти залишаються й досі [106, С. 218]. За словами Р. Шарплі, питання, яке потрібно розглянути зараз, полягає в тому, «як досягається розвиток, зокрема, за допомогою туризму» [93, С. 327]. Здається, що для створення основи для відповіді на це питання допоможе короткий огляд теорій розвитку туризму.

Теорія розвитку та туризм еволюціонували в подібних часових лініях після Другої світової війни, хоча їхні відповідні галузі дослідження не завжди були тісно пов'язані, навіть якщо мали схожі фокуси. З початку 1950-х років розвинулися чотири основні школи або парадигми розвитку. Кожна парадигма

виникла в результаті накопичених знань, отриманих у процесі розробки, і в результаті цього попередня парадигма нібито відкидалася [17]. Дослідження туризму розвивалися за подібними моделями, як і основні теорії розвитку.

Однак, за словами Девіда Телфера «було мало робіт, щоб поєднати дві галузі дослідження» [103, С. 149]. Дослідження туризму просунулися після 1940-х років із розвитком масового туризму. Однак документи про туризм можна простежити до 1930-х років і раніше. Основна частина літератури про туризм виникла в 1960-х і 1970-х роках. Дослідження туризму використовувалися як інструмент розвитку, причому більшість досліджень проводилися планувальниками та економістами, які працювали на організації, включаючи ООН, Світовий банк тощо [149, С. 163]. Протягом 1960-х років туризм розглядався як синонім соціально-економічного розвитку, який був частиною першої парадигми розвитку, тобто модернізації, в рамках якої існувала віра в те, що туризм створює збільшення іноземної валюти та зайнятості, і що витрати на туризм створюють великий мультиплікаційний ефект, який стимулював би місцеву економіку.

Однак теорію модернізації критикували за відсутність контролю над туристичною індустрією, що призвело до неоколоніалізму. У 1980-х і 1990-х роках неоліберальна парадигма розвитку та дослідження туризму були зосереджені на міжнародних ринках і конкурентному експорті, такому як туризм, який вважався невидимою експортною галуззю в третинному секторі. «Теорія залежності» була домінуючою в кінці 1960-х і 1970-х роках. За словами українського дослідника А. Стойки теорія залежності стала джерелом для багатьох туристичних досліджень, особливо відносно того, як міжнародний туризм відображає історичні моделі колоніалізму та залежності [197, С. 65]. Ця теорія передбачає, що розвиток капіталізму в основних столичних центрах увічнює відставання на периферії внаслідок того, що економічні надлишки на периферії експропрійовані (і переміщені назад) іноземними підприємствами, відібрані в результаті зловживань держав або привласнені місцевими елітами [205]. Р. Шарплі стверджує: «існують

очевидні кореляції між теорією залежності та політичною економією міжнародного туризму» [94, С. 6]. Д. Телфер стверджує, що прихильники теорії залежності критикували теорію модернізації за те, що вона дає не такі вже й великі переваги, з нижчими мультиплікаційними ефектами, ніж очікувалося [103, С. 145]. Р. Батлер разом з іншими дослідниками припускають, що дослідження туризму лише нещодавно почали розглядати концепцію стійкості як частину альтернативної теорії, оскільки вона, здається, є логічним продовженням у еволюції теорії розвитку [12, С. 31]. Більшість західних дослідників концепцій туризму так чи інакше торкалися цієї теми у своїх дослідженнях. Один із них, Д. Телфер у своїх роботах вказує на такі проблеми, як місцевий туризм, реакція місцевого підприємництва, розширення можливостей місцевих громад у процесі прийняття рішень, роль жінок у туризмі та сталий розвиток туризму [44].

Альтернативна теорія розвитку виступає за відрив від попередньої політики лінійного економічного зростання [79]. Р. Шарплі зазначає, що «альтернативний розвиток, навпаки, пропонує ширший підхід, заснований на ресурсах, при підході «знизу вгору», який охоплює стійкість, людину та навколишнє середовище» [92, С. 25]. Існує очевидний зв'язок між альтернативним розвитком і туризмом. Наприклад, сучасна українська дослідниця запропонувала альтернативний туризм як новий стиль у відносинах Північі та Півдня [172, С. 61]. Концепція екологічної гармонії і самозабезпечення, фундаментальні вимоги альтернативного розвитку також стали центром дослідження альтернативного туризму. Останні ідея активно висвітлювалися у літературі щодо залучення місцевої громади до розвитку туризму [171]. Альтернативний розвиток також забезпечує основу для сталого розвитку, концептуалізованого як злиття теорії розвитку та стійкості.

Згідно з Р. Шарплі, теорія розвитку еволюціонувала від вузької, класичної перспективи економічного зростання до ширшого підходу до альтернативного розвитку, як і турбота про навколишнє середовище, рушійна сила стійкості, яка еволюціонувала від вузької природоохоронної ідеології

1900-х років до масивного екологічного руху кінця ХХ століття [92, С. 27]. З 1960-х років екологізм охоплює всі соціально-економічні питання, а не лише ті, що стосуються довкілля. Р. Шарплі припускає, що орієнтація спочатку на захист навколишнього середовища, а потім на стійкість була підтримана такими концепціями, як концепція Боулдінга (Boulding's notion) про «космічний корабель Земля», яка представляє Землю як обмежений простір, що містить обмежені ресурси, які є відновлюваними та невідновлюваними [92, С. 27]. Ця концептуальна основа є циклічною, а не лінійною, що явно протилежить західній економічній моделі безперервного економічного зростання та матеріального прогресу.

Відповідно до ідей Р. Шарплі, це те, що встановлює параметри для концепції стійкості. Він представляє цей аргумент у вигляді рівняння, де змінними є: 1) швидкість, з якою запаси природних невідновлюваних ресурсів виснажуються відносно розробки заміників, 2) швидкість, з якою відходи повертаються в екосистему та 3) кількість населення та споживання на душу населення [94, С. 8].

Очевидно, що погляди на сталий розвиток і сталий туризм відрізняються залежно від екологічних ідеологій, визначень і того, як цього можна досягти, які відрізняються від екоцентричних і техноцентричних підходів, які самі спираються на альтернативні, політичні та соціально-економічні ідеї [2]. Підсумовуючи вищенаведене, можна стверджувати, що концепція стійкості передбачає відчуття циклічного продовження на противагу західній безкінечній лінійній економічній моделі розвитку. Отже, основна наша увага була приділена тому, як принципи сталого розвитку можуть бути включені в індустрію туризму для досягнення сталого розвитку туризму.

Більшість західних дослідників проблем туризму посилаються на стійку діяльність, коли говорить про феномен зв'язку галузей промисловості з концепціями сталого розвитку після їх популяризації. Однак можна стверджувати, що еволюція концепції сталого туризму існувала в літературі до того, як термін сталого розвитку був офіційно використаний [167, С. 57]. Існує

ряд прикладів, які демонструють це твердження. Одним із прикладів цього є дослідження Кріса Райєна який закликав до нового туризму, який покращує та підтримує навколишнє середовище [91, С. 21]. На думку цього автора, цей новий туризм міг би зберегти та покращити міста, об'єкти спадщини та навчати туристів, виконуючи просвітницьку функцію. Стверджується, що всі ці аспекти можуть бути розроблені в рамках альтернативної парадигми. Інший приклад включає модель Батлера (Butler's Destination Life Style Model) яка, як стверджується, є відображенням сталого розвитку, а також концепції спроможності навантаження (carrying capacity) [27, С. 42]. На формальному рівні, згідно з Ен Харді доповідь Брундтланд ще у 1987 році детально описує різні загальні виклики та рекомендації, включаючи проблеми збереження за межами охоронюваних територій, туризм на основі дикої природи та роль маломасштабного туризму в культурному та екологічному відношенні до місцевих мешканців [28, С. 480].

Однак, туризму було приділено обмежену увагу в його ролі агента сталого розвитку на саміті Землі в Ріо-де-Жанейро. У зв'язку з цим Ен Харді зазначає, що «глава 11 Порядку денного на ХХІ століття рекомендує, щоб уряди сприяли розвитку екотуризму як методу покращення сталого управління та планування лісів» [28, С. 481].

У 1995 році Всесвітня рада подорожей і туризму підготувала «Порядок денний для індустрії подорожей і туризму» у партнерстві зі Всесвітньою туристичною організацією та Радою Землі. Цей документ пропагував сфери дій і цілі для наближення індустрії туризму до досягнення сталого розвитку відповідно до принципів Порядку денного Ріо (Rio's Agenda). Іншим документом була «Декларація Мале про сталий туризм» (1997) (Declaration of Male on Sustainable Tourism), розроблена на Конференції Міністрів Азіатсько-Тихоокеанського регіону з туризму та навколишнього середовища, організованою Всесвітньою туристичною організацією [66, С. 142]. Ця Декларація обіцяє підтримку цілей сталого майбутнього, як це сформульовано у звіті Брундтланд.

Отже, детальний аналіз літературних джерел щодо проблем екології, розвитку, сталого розвитку та туризму вказує на теорії і концепції сталого розвитку. Протягом 1970-х і 1980-х років у більшій кількості публікацій з'являються екологічні наративи, що привертає увагу до меж Землі. Зазначимо, що саме Боулдвін (Bouldwin) розробив концепцію існування обмежених відновлюваних і невідновлюваних ресурсів і здатності навколишнього середовища асимілювати відходи [71, С. 67]. Протягом цих десятиліть вважалося, що науково-технічний прогрес подолає такі побоювання та обмеження щодо використання природних ресурсів, оскільки передбачувані катастрофи та наслідки швидкого зростання населення Землі не здійснилися. Проте межі використання відновлюваних і невідновлюваних ресурсів стали очевидними. Уявлення про те, що те, що робить одна країна, впливає на інші країни, було обґрунтовано завдяки низці екологічних катастроф (наприклад, Чорнобіля). За словами західних дослідників, головна увага була зосереджена на нерівномірному розподілі обмежених доступних ресурсів, а не тільки на зростанні населення. Події 1970-х років, мальтузіанське тлумачення екологічної кризи та ідеї школи «Ліміти зростання» (The Limits of Growth) сформували появу популярного екологічного руху та активізували групи протесту. У 1980-х роках у рамках парадигми альтернативного розвитку з'явився так званий «альтернативний туризм». Концепція сталого розвитку викликає дискусії практично з усіх точок зору. Однак на сьогоднішній день його визначення та працездатність залишаються невирішеними, так само як і його монетарна стабільність. У подальшому, вчені досліджували теоретичний розрив між туризмом і сталим розвитком. Вони стверджували що туризм залишається частиною теорії ранньої модернізації, тобто необмеженого лінійного економічного зростання, тоді як принципи сталого розвитку не враховують характеристики виробництва та споживання туризму. У результаті суттєві відмінності між концепціями сталого туризму та сталого розвитку свідчать про те, що принципи та цілі сталого розвитку не можуть бути перенесені на конкретний

контекст туризму, хоча це не заперечує важливої ролі туризму як інструменту сприяння соціально-економічному розвитку.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз теоретико-методичних засад управління сталим розвитком індустрії туризму дозволяє зробити наступні висновки:

1. Сталий розвиток туризму – це система заходів економічного, соціального та екологічного характеру, спрямованих на задоволення потреб туристичної галузі (за системою win-win – і виробників і споживачів), за умови збереження ресурсної бази для майбутніх поколінь. Поняття туристичної дестинації визначає взаємозалежну систему, ключовим поняттям якої виступає певна, приваблива для відвідування та відпочинку територія, спроможна до тимчасового розміщення відвідувачів, з ознаками природних або штучностворених визначних місць, а також з розвиненою транспортною, логістичною, виробничою інфраструктурою, спроможною задовольнити попит відвідувачів. Управління сталим розвитком туризму – це парадигмальна концепція представлена у її принципах, просторово-часових характеристиках, єдності екологічних, економічних та соціальних аспектів, ключовим аспектом якої виступає управління ресурсами туристичної дестинації, з метою їх ефективного використання за умови збереження культурних та екологічних цінностей.

2. При узагальненні нормативно-правових основ системи управління індустрією сталого розвитку туризму в сучасному інформаційному суспільстві акцентовано, що в цьому питанні наша країна у контексті руху до консолідації з європейським суспільством та цінностями, орієнтується на найкращі світові практики, особливо на цінний досвід Європейського Союзу. Так, розвиток міжнародного законодавства відносно сталого розвитку проходив декілька етапів, але важливо відзначити певні його особливості. По-перше, основні

події у розвитку ідей сталого суспільства відбуваються під керівництвом Організації Об'єднаних Націй. Саме ця організація та її конференції набувають ключового значення. По-друге, ідеї сталого розвитку виникають та розповсюджуються переважно на європейському континенті. Можемо припустити, що цивілізаційний поступ європейського суспільства та високий рівень освіти стали підґрунтям для виникнення та розвитку концепції сталого розвитку суспільства загалом та окремих галузей зокрема. Отже, проаналізовані документи виходять за межі суто туристичної галузі та адвокатують повселюдні зміни, зміни свідомості, формування екологічної поведінки та свідомості. У дискурсі сталого розвитку виявлені основні обмеження, а саме: зменшення сезонності попиту; вирішення проблем туристичних перевезень; покращення якості робочих місць у сфері туризму; підтримку та підвищення добробуту та якості життя громади; мінімізацію використання ресурсів та утворення відходів; збереження та надання цінності природним і культурним об'єктам світової спадщини; доступність відпочинку; використання туризму як інструменту глобального сталого розвитку. Також у документах окреслені майбутні концепції та потенційний вплив таких концепцій на загальну політичну, соціальну та екологічну ситуацію у ЄС. Відтак, сталий розвиток, який вважається найважливішим орієнтиром для екологічної та туристичної політики, має значний вплив на моделювання інструментів політики. Головною особливістю в цьому відношенні є широке використання урядування, яке базується на просуванні коаліційного дискурсу та стратегії «win-win». Така орієнтація сприяла передачі більшої влади зацікавленим сторонам, партнерствам і мережам, а також ширше впровадження інформаційних інструментів.

3. Основними ключовими теоріями та концепціями сталого розвитку туризму у науковому дискурсі є: теорія Боулдвіна – концепція існування обмежених відновлюваних і невідновлюваних ресурсів і здатності навколишнього середовища асимілювати відходи; ідея нерівномірного розподілу обмежених доступних ресурсів; мальтузіанське тлумачення

екологічної кризи та ідеї школи «Ліміти зростання» (The Limits of Growth); концепції руху «альтернативний туризм». Концепція сталого розвитку викликає дискусії практично з усіх точок зору. Однак на сьогоднішній день його це питання і досі залишається невирішеним, так само як і його монетарна стабільність. Вчені зосереджуються на дослідженні теоретичного розрив між туризмом і сталим розвитком. Стверджується, що туризм залишається частиною теорії ранньої модернізації, тобто необмеженого лінійного економічного зростання, тоді як принципи сталого розвитку не враховують характеристики виробництва та споживання туризму. У результаті суттєві відмінності між концепціями сталого туризму та сталого розвитку свідчать про те, що принципи та цілі сталого розвитку не можуть бути перенесені на конкретний контекст туризму, хоча це не заперечує важливої ролі туризму як інструменту сприяння соціально-економічному розвитку.

Основні положення та наукові результати даного розділу дослідження відображено у публікаціях автора [31; 34; 35; 37; 77; 99; 138; 140].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

2.1. Стратегії розвитку та перешкоди впровадження сталого туризму

Сталий розвиток туристичної галузі вимагає досягнення компромісу у економічній діяльності бізнес-спільнот, враховуючи екологічні стандарти та потреби місцевих мешканців. Саме концепт «сталість» вимагає поєднання економічних, екологічних та соціальних чинників. І не завжди виконання соціальних вимог є можливим, або бажаним з точки зору економічних показників для бізнесу.

Історія розвитку туризму в декількох європейських містах показує нам історію розвитку негативних зовнішніх ефектів, включаючи перенаселення, туристизацію місцевого середовища, облаштуваність і неприємну поведінку відвідувачів. Як результат цього утворилося таке явище, яке у сучасній літературі часто називають «надмірним туризмом». Відповідно, термін надмірний туризм можна використовувати для опису «...місце, де господарі або гості, місцеві жителі або відвідувачі відчувають, що відвідувачів забагато, і що якість життя в цьому районі або якість досвіду неприйнятно погіршилися» [6, С. 5]. Хоча надмірний туризм часто асоціюється та пов'язаний із масовим туризмом і великою кількістю туристів, надмірний туризм і причини такого соціального впливу не слід зводити лише до кількісних показників. Соціальний вплив і сприйняття надмірного туризму також пов'язані з низкою взаємозалежних факторів, таких як час, концентрація, місцевий етикет, характеристики самих відвідувачів, попередній досвід туризму та місце розташування [32]. У цьому розумінні того, що таке надмірний туризм, є явний аспект суб'єктивності. Навіть у тому випадку, якщо туризм можна було б

ідеально контролювати, прогнозувати та вимірювати, залишається питання про те, наскільки і який вид туризму (вплив) є надмірним. Так само, хто може визначити, коли автентичність втрачена (йдеться про автентичність дестинації)? Відповіді залежать від суб'єктивних інтерпретацій, заснованих на певному наборі цінностей і норм [150, С. 131]. Це створює певні труднощі для визначення терміну.

Західні урбаністи наголошують, наскільки важко визначити загальні значення показників надмірного туризму або операціоналізувати цей термін. Таким чином, вони підкреслюють, що сприйняття ситуації, яка називається надмірним туризмом, є дуже контекстним і відносним, значною мірою залежить від сприйняття жителями даного місця [164, С. 22]. Тому події, пов'язані з туризмом, які викликають невдоволення та сприйняття погіршення ситуації в даному місці, є численними та складними.

Одним із явищ, яке часто коментують, є зростання короткострокової оренди квартир відвідувачам, галузі, в якій Airbnb наразі є провідним комерційним гравцем. Дослідники, які досліджували вплив оренди Airbnb, стверджують, що, незважаючи на те, що Airbnb є потенційною силою стимулювання місцевого економічного зростання за умови контролю, експоненціальне зростання Airbnb у багатьох містах спричинило збої на місцевих ринках нерухомості [30, С. 158]. Зміни, пов'язані зі зростанням ринку короткострокової оренди, включають завищення цін на нерухомість і джентрифікацію деяких районів. Зовнішніми наслідками зростання короткострокової оренди є збільшення вартості життя для місцевих жителів, які, у свою чергу, можуть бути змушені виїхати з регіону. Коли наслідки та розвиток, пов'язані з туризмом, сприймаються як небажані, у результаті спостерігається зміна думки мешканців щодо туризму та розвитку туризму.

Так, емпіричне дослідження відносин між відвідувачем і мешканцем у такому європейському місті, як Барселона, ілюструє, як швидко змінилося ставлення до розвитку туризму лише за три роки – з 2016 по 2019 роки рівень задоволення місцевих мешканців від туристичної діяльності впав зі 69,8 % до

47,5 % [30, С. 158]. Зрештою невдоволення тим, як розвивався туризм, було таким, що доцільність альтернативного підходу до розвитку туризму знайшла своє місце в політичній кампанії політика Ади Колау, яка була обрана мером Барселони в 2015 році [30, С. 158]. Хоча основне та популярне використання «надмірного туризму» для опису негативного соціального впливу є відносно новим, спостереження та теорії негативного соціального впливу розвитку туризму, такі як описані вище, такими не є.

Визначний дослідник цієї теми Річард Батлер був першим прихильником необхідності розуміння соціальних наслідків туризму. За словами Р. Батлера, наслідки повинні бути адекватно виміряні та ідентифіковані, щоб уряди країн могли виробити політику планування та стратегії для контролю над небажаними соціальними наслідками розвитку туризму [12, С. 28].

Ще один з найперших дослідників цієї теми значний внесок у розуміння того, як туризм впливає на напрямки (міста), де він розвивається, зробив Джордж Доксі. Так, Дж. Доксі розробив базову структуру відносин між відвідувачами та мешканцями, на яку регулярно посилаються інші вчені. Структура, відома як «ірідекс» (irridex) (індекс туристичного роздратування), класифікує етапи розвитку туризму по відношенню до настроїв мешканців щодо відвідувачів. Згідно з моделлю Дж. Доксі, ранні етапи розвитку туризму часто характеризуються «ейфоричним» настроєм, коли туризм сприймається як позитивний внесок у напрямок [16, С. 196].

У міру розвитку індустрії туризму та збільшення кількості відвідувань негативний побічний вплив на економічні, культурні та соціальні елементи життя в країні призначення може призвести до того, що ця «ейфорія» переросте в «апатію», «роздратування» і, в гіршому випадку, «антагонізм» (табл. 2.1). Чотири етапи розвитку, у свою чергу, поєднуються з очікуваними плановими реакціями місцевої влади.

Індекс туристичного роздратування (за Дж. Доксі)

Етапи розвитку туризму	Відношення місцевих мешканців	Можливі заходи з планування
Ейфорія	Повне сприйняття та заохочення	Мінімальний рівень планування та контролю
Апатія	Відношення до подій стає більш формальним	Маркетингові заходи
Роздратування	Досягнення критичного рівня невдоволення, після якого з'являються відкриті виступи проти	Зазвичай намагання не обмежувати туристичну галузь а віднайти напрямки та можливості
Антагонізм	Фізичні та словесні прояви невдоволення, турист – причина всіх проблем	Суттєві корективи щодо планування

Іншим значним внеском, який вплинув на дослідження туризму, є теорія Р. Батлера про туристичні цикли (рис. 2.1).

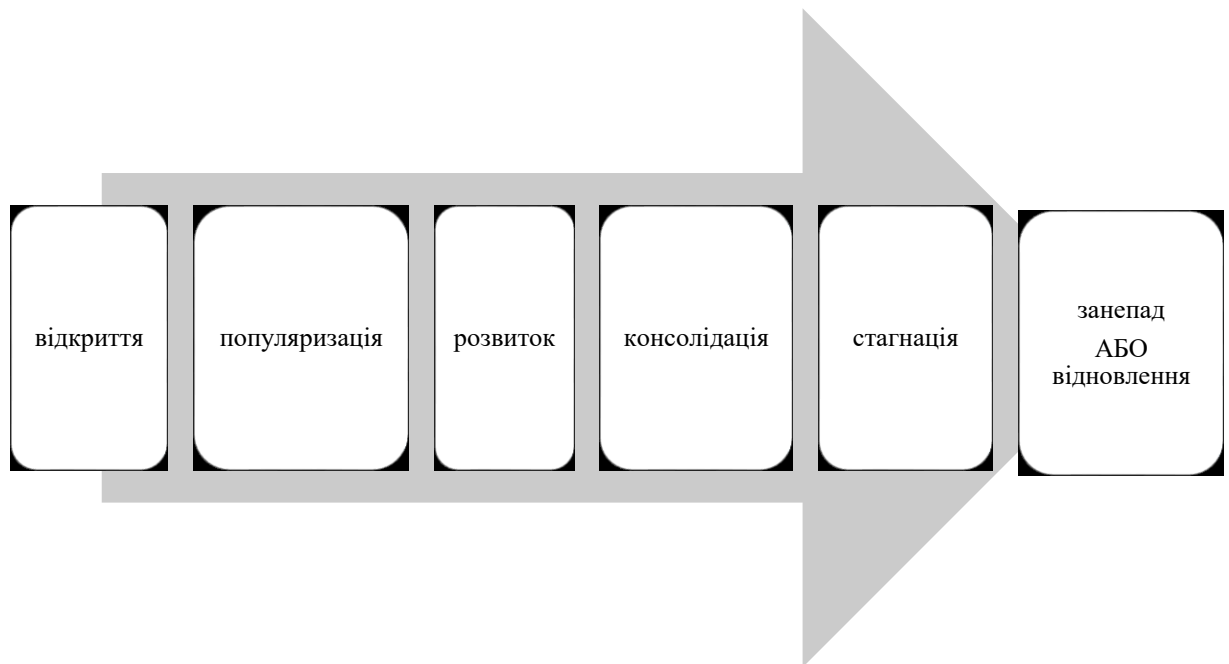

Рис 2.1. Концепція циклів еволюції туристичних зон
(за Р. Батлером) (складено автором)

Теорія Р. Батлера базується на базовій асимптотичній кривій і моделює етапи розвитку індустрії відвідувачів у регіоні, який з часом стає туристичним напрямком. На ранніх етапах розвитку туризму в пункт призначення (відкриття) прибуває невелика та нерегулярна кількість відвідувачів, обмежена знаннями чи інфраструктурою, що обслуговує відвідувачів. Таких відвідувачів можуть привабити певна місцевість з її унікальними або культурними особливостями. На такому етапі сама взаємодія з місцевими жителями може бути однією з головних принад, особливо тому, що вона буде високою через низьку концентрацію відвідувачів [39]. Так само економічне та соціальне значення туризму на цьому етапі майже незначне. З ростом обізнаності відвідувачів і розвитком об'єктів кількість відвідувачів зростає (популяризація). Це означає започаткування ринку відвідувачів, і можна спостерігати початкові маркетингові зусилля, спрямовані на залучення більшої кількості відвідувачів. З приходом більш стабільних моделей туристів починають формуватися туристичні сезони, і для управління попитом висуваються додаткові вимоги до інфраструктури [147, С. 128]. Коли напрямок переходить на стадію активного розвитку (розвиток), має бути чітко помітна індустрія відвідувачів. Місцеві та традиційні об'єкти можуть бути замінені на більш складні об'єкти, якими керують зовнішні організації. Не слід очікувати, що всі ці перетворення будуть позитивно сприйняті місцевими мешканцями [200, С. 641]. У міру наближення до пропускнуої спроможності місця розташування пункт призначення переходить у стадію консолідації. Цьому положенню може відповідати низка причин, включаючи фізичні обмеження щодо розміщення чи інших послуг, або через соціальні чинники, пов'язані з перенаселеністю чи зростаючим обуренням від індустрії відвідувачів серед зростаючої кількості мешканців [12, С. 31]. Це також час, коли темпи зростання числа прибулих починають сповільнюватися, навіть якщо загальний обсяг туризму продовжує зростати. Після консолідації очікується етап стагнації. Це може призвести до фактичного зменшення загальної кількості відвідувачів, якщо привабливість місця призначення

знизиться порівняно з іншими напрямками. Це передбачає зниження як кількості, так і якості індустрії відвідувачів [124, С. 57]. Критичний діапазон стадій розвитку представляє критичну точку в тому, що подальший прогрес залежить від здатності приймаючої громади впоратися з виявленим впливом туризму. Якщо вплив туризму, який відчуває приймаюча громада, є надмірним, місце призначення занепадає (стадія занепаду або оновлення). Однак, якщо задіяна продумана політика для підтримки балансу між ресурсами та туристичним попитом, тоді ризику занепаду можна уникнути. Такі альтернативи для розвитку туризму передбачають активне втручання в планування, за якого вдається або звернути увагу на якість пропозиції відвідувачів і призначення, або збільшити кількість пропозиції для підтримки додаткового зростання без погіршення якості. Хоча Р. Батлер постулює: «...майже напевно, що ця стадія ніколи не буде досягнута без повної зміни пам'яток, на яких базується туризм» [12, С. 32].

Р. Батлер описав два шляхи досягнення стадії оновлення. Одним із них є можливість створити новий атракцію, наприклад казино чи тематичний парк. Іншим способом може бути створення нового ринку, наприклад, зимовий сезон туризму на додаток до літнього сезону існуючого туризму. Для будь-якого шляху до стадії оновлення необхідні як державні, так і приватні інвестиції. Тим не менш, очікується, що перший відвідувач типу «дослідника, пошукача» не повернеться. Модель Р. Батлера дещо песимістична. Він припускає, що незмінна привабливість місця призначення дуже мало ймовірна, враховуючи тиск розвитку туризму. Виняток буде, якщо у місці призначення (дестинації) вдасться зберегти унікальність, умовно витримуючи тиск відвідування [49]. Але навіть це здається Р. Батлеру нездійсненним, враховуючи те, що уподобання відвідувачів змінюються з часом. Р. Батлер, схоже, не враховує те, що унікальність може зберігатися з часом, але що характер унікальності може розвиватися та трансформуватися з часом. Подібним чином теорію Р. Батлера можна розглядати як критику концепції та сприйняття туризму. Коли Р. Батлер розробив свою концепцію циклу еволюції

туристичної зони, це було з наміром проілюструвати, що припущення про постійне зростання відвідувачів є помилковим.

Отже, було б доцільно змінити ставлення, оскільки ті, хто відповідає за планування, розвиток і управління напрямками, повинні знати та планувати зміну характеру місця призначення та трансформації, які можуть спричинити зростання відвідуваності. Модель показує, що ресурси, які складають туристичну пропозицію, не є нескінченними і що їх, можливо, слід навіть розглядати як невідновлювані ресурси [12, С. 32]. Тим не менш, опис концепції Р. Батлера вказує на точку зору зацікавлених сторін на користь розвитку туризму. «Успішна реконструкція та оновлення» передбачає постійне зростання та розширення, і навпаки, «Занепад» передбачає скорочення індустрії відвідувачів.

Відповідно до ідей Джорджа Доксі, Річард Батлер також передбачає, що ставлення мешканців зміниться від схвалення до незадоволення та можливої опозиції на різних стадіях розвитку туризму. Незважаючи навіть на те, що модель життєвого циклу етапів розвитку туризму можна концептуалізувати, різні місця переживають етапи циклу по-різному [143, С. 117]. Гіпотетично це може означати, що етапи циклу відповідають різній кількості відвідувачів у різних напрямках. Час, за який дестинація проходить кожен з етапів, також не визначено заздалегідь.

Модель Р. Батлера має деякі застереження, якщо застосовувати її в сучасних міських напрямках. По-перше, вона була розроблена задовго до того, як склалися поточні ситуації надмірного туризму та сучасні версії індустрії відвідувачів. У 1970-х і 1980-х роках не було ані бюджетних авіакомпаній, суб'єктів економіки платформ, таких як Airbnb, ані Instagram і використання ІТ, як ми їх знаємо, що активно впливає на розвиток туризму сьогодні. На момент розробки модель була результатом попередніх досліджень і спостережень самого Р. Батлера, а також інших вчених. Актуальність моделі для аналізу та взаємодії з сучасним міським туризмом також була поставлена

під сумнів, враховуючи її розвиток для опису життєвого циклу території цілого місця призначення, тобто зразкова місцевість для туризму [137].

Більшість західних дослідників стверджують, що специфічний характер розвитку туризму в місті (відомому як «мікрогеографія») не можна зводити до моделі життєвого циклу туристичної території. Подібним чином, упродовж континууму розвитку та впливу туризму, сприйняття та реакції серед тих, кого це стосується, будуть різними, і не можна очікувати, що вони розвиватимуться однаково у всьому місті. Дослідження підтверджують, що розвиток міського туризму розвивається залежно від місця [126, С. 24]. Однак у містах із надмірним розвитком туризмом, реакція на це мала відгомін у муніципальній політиці міст, а не, скажімо, у політиці на рівні мікрорайону чи району.

Таким чином, життєвий цикл Р. Батлера, схоже, відображає складний зв'язок між розвитком туризму в місті і впливом, який відбивається на рівні муніципальної політики. Крім того, міркування Р. Батлера щодо того, як він обговорює розвиток міського туризму, не демонструють жодних ознак однозначної стагнації. Одним із прикладів є можливість публічно керованих і скоординованих зусиль щодо розвитку та відновлення [165, С. 217]. Сама модель передбачає, що місто змінюється і розвивається разом з розвитком туризму. Тобто власне дестинацію можна вважати суперечливим явищем у контексті міського туризму.

Як висловлюються західні вчені Дж. Ешворт і С. Пейдж: «Усі міста багатофункціональні, інакше їх не можна вважати містами. Виключно туристичного міста чи навіть туристичного міського району не існує, бо якби воно було, то йому б бракувало різноманітності, яка є важливою міською характеристикою, адже приморський курортний комплекс або виключно туристичний парк розваг не є містом» [6, С. 5].

Отже, відокремлення розвитку туризму як чогось, що можна відокремити від інших факторів у моделі Р. Батлера, можна вважати конструкцією з метою аналізу та обговорення. Без такого припущення модель стає марною, оскільки міський напрямок стає чимось занадто протиречивим.

Постійне використання та приклади застосування моделі життєвих циклів туристичної дестинації Р. Батлера у літературі підтверджують це тлумачення. Крім того, раннє розуміння Р. Батлером соціального впливу можна перенести на сучасний контекст розвитку туризму кількома способами. Р. Батлер обговорював соціальний вплив, який випливає з контексту, коли ресурси, в першу чергу розроблені для місцевих жителів, все більше використовуються для потреб та інтересів відвідувачів, або просторово зайняті самими туристами. Таке може статися, наприклад, коли характер місцевої економіки змінюється в результаті підвищення купівельної спроможності відвідувачів як групи споживачів [72, С. 560]. Зрештою, це впливає на спосіб життя, який залежить як від уподобань та обмежень щодо того, де проводити час, так і від того, що споживати з комерційної точки зору. Актуальність таких процесів для поточного розуміння соціального впливу в міських туристичних дестинаціях була лише підкріплена емпіричними дослідженнями надмірного туризму, які були проведені з того часу. Одним із способів застосування моделі туристичного життєвого циклу Р. Батлера до більш сучасних контекстів розвитку туризму є зміна визначень деяких його компонентів.

Наприклад, В. Брич, Н. Галиш адаптують ідею «занепаду», що може означати не просто зменшення кількості туристів [128, С. 27]. У їхньому розумінні «занепад» також може означати зниження елементів, що визначають колишню якість місця призначення, труднощі в забезпеченні сталого туризму або зниження середніх туристичних витрат. Так само модель туристичного життєвого циклу Р. Батлера може бути модифікована для опису розвитку туристичної зони в межах міста, а не цілого місця призначення, або індустрії відвідувачів, як її сприймають жителі в більш загальному плані [170, С. 18]. Крім того, зосередження на аргументах, чому оригінальна модель моделі туристичного життєвого циклу Р. Батлера не ідеально відповідає сучасному розвитку туризму, ризикує втратити важливі внески моделі. Ідея етапів є одним із таких елементів. Використання концепції етапів під час аналізу

туризму та його впливу є способом аналізу ідей та досліджень того, як розвивається туризм.

Аналіз потенційно можливих та дійсних негативних зовнішніх ефектів від розвитку туризму є вкрай потрібним для планування та управління індустрією туризму в цілому. Звідси випливає, що існує необхідність визнати компроміси у моделях розвитку туризму, необхідні для досягнення балансу між використанням індустрії туризму для сприяння економічному зростанню та культурному розмаїттю, з одного боку, і водночас захистом інтересів мешканців з іншого [42]. Незалежно від того, які терміни використовують вчені для визначення активного розвитку туризму, а саме: «розумна експлуатація» [90], «відповідальний туризм» [26] чи «підхід самодостатності» [30], червоною ниткою через роботу вчених всіх школи є те, що управління розвитком туризму є необхідністю. Ринкові підходи до туристичної діяльності (саморегулювання) не вважаються такими, що забезпечують найбільш відповідне чи стійке рішення. Так, серед найбільш дискусійних проблем у темі сталого управління розвитком туризму є: питання «критичної межі навантаження (carrying capacity), «управління впливом від відвідування» (Visitor Impact Management (VIM), «обмеження прийнятних змін» (Limits of Acceptable Change (LAC) та «захист дестинації від негативних наслідків туризму» (Visitor Experience Resource Protection (VERP) [101, С. 264].

Крім пом'якшення негативного впливу, було припущено, що управління розвитком туризму з більшою увагою до фізичних обмежень місця та часто нерівномірного розподілу ресурсів має кілька переваг. Сандро Форміка наголошує на тому, що ретельна оцінка потенціалу попиту та пропозиції місць призначення – туристичних дестинацій – може принести як економічні, так і соціально-культурні вигоди [23, С. 112]. С. Форміка припускає, що такі переваги можуть включати:

1. Визначення підстав та ресурсів для підвищення якості життя місцевих мешканців;

2. Стимулювання розвитку інфраструктури, закладів відпочинку та дозвілля як мешканців, так і гостей;

3. Вплив на розвиток туристичних об'єктів і послуг, які відповідають характеристикам місцевості та культурному, соціальному та політичному профілю жителів;

4. Розвиток туризму таким чином, щоб усі ресурси території були збережені для теперішнього та майбутнього використання;

5. Інтеграція туристичної політики з іншими політиками, розробленими в регіоні;

6. Створення надійної бази для прийняття рішень і координації між приватним і державним секторами;

7. Підвищення загальної задоволеності відвідувачів;

8. Забезпечення ефективного інструменту, здатного здійснювати моніторинг змін у туристичній привабливості та визначати відповідні дії, які необхідно вжити (постійний моніторинг) [22, С. 107].

Здається, акцент на перевагах, які можна отримати від планування туризму, набув популярності протягом останніх кількох років, оскільки мотивація до управління туризмом вийшла за межі ідеї пом'якшення негативного впливу в контексті політики для розвитку туризму.

Таким чином, доцільність управління туризмом включає цілі максимізації позитивного впливу, а не «просто» мінімізацію негативного впливу. З огляду на те, що сталий туризм може розвиватися таким чином, щоб він сприяв цілям соціальної стійкості, це мотивує стратегії, які прагнуть спрямувати туризм на досягнення цінностей за межами економічного зростання для тих, хто бере участь у туристичній індустрії [162, С. 103]. Це можна проілюструвати нещодавніми туристичними стратегіями та звітами про розвиток туризму від європейських туристичних напрямків і маркетингових учасників. Для конференції European Cities Marketing у 2018 році на першій сторінці програми заходу було написано: «Не питайте, що ваше місто може зробити для розвитку туризму, а що може зробити туризм для вашого міста!»

[20]. Таку стратегію можна підсумувати таким чином: спочатку використання туризму для створення кращих місць для життя людей, і вже потім, кращі місця для відвідування туристами [207, С. 97]. Прагнення полягає в тому, щоб керувати галуззю туризму таким чином, щоб переважали інтереси місцевої громади, формуючи ідею відповідального туризму.

Ця подія сигналізує про зміну фокусу також і для досліджень, коли запитання зміщуються від «як захистити місто від туризму» до «як можна поєднати інтереси мешканців міста разом із туризмом». Це вказує на відхід від логіки дуалізму (туристи проти місцевих) у міру створення нових робочих місць. Такий фокус досліджень туризму передбачає підхід до туризму не просто як до економічної стратегії, а як до важеля просування цілей розвитку міста.

Щоб зрозуміти складність визначення соціального виміру сталого туризму, корисно зрозуміти походження концепції сталого розвитку. Ідея сталого розвитку сягає світової хвилі екологічної стурбованості у 1980-х роках. Центральним принципом стійкості в цьому контексті була ідея обмежень. У контексті впливу на навколишнє середовище такі поняття, як «переломний момент» і «ємність», передбачають обмеження використання ресурсів у порівнянні з певними змінами у фізичному середовищі [48]. Надмірна експлуатація природних ресурсів або вплив, що перевищує переломну точку, або перевищує пропускну здатність, скажімо, поля чи озера, теоретично призведе до змін в екосистемі. Такі наслідки для природного середовища можуть бути незворотними або їх важко виправити, тому вони розглядаються як негативні та їх слід уникати.

Подібним чином, коли в 90-х роках минулого століття ідея стійкості спровокувала обговорення розвитку міського туризму, ідея сталого туризму в основному пов'язувалася з видимим впливом на навколишнє середовище та закликами до захисту навколишнього середовища. З акцентом на небажаному та негативному впливі, який туризм може мати на фізичне середовище, сталий туризм часто розуміють як маломасштабний туризм [175, С. 418]. У

дослідженнях Елістера Метісона та Джефрі Вола надані аргументи для ширшого визначення сталого туризму [59]. Вони були прихильниками ідеї про те, що негативні наслідки від туризму можуть мати місце як у світі людей (культурному, соціальному), так і у фізичному світі (якість води, повітря тощо). Згодом загальноприйнятим стало визнання того, що сталий розвиток має людський компонент, який є таким же важливим, як і традиційний екологічний. Тим не менш, екологічне походження концепції має онтологічні наслідки, які ускладнюють операціоналізацію [52, С. 394]. У той час як поняття «переломний момент» і «пропускна здатність» можуть бути визначені з певною об'єктивністю (хоча і не з стовідсотковою точністю) для природного середовища, те саме не можливо зробити для людського середовища.

Що стосується ідеї соціально стійкого туризму, переломні точки та пропускна спроможність можуть бути різними залежно від інтересів дослідника, який визначає концепцію, одиниць аналізу, що розглядається, і аспектів, на яких наголошується та безлічі вимірів, пов'язаних із концепцією [182, С. 118]. Таким чином, хоча перевищення або неперевищення туристичної пропускної спроможності або переломної точки зазвичай відноситься до протистояння «несталого-сталого» туризму, визначення стійких рівнів соціально відповідального споживання ресурсів є більш бажаним для науковців у термінах природовідповідності та відповідальності за свою діяльність.

Таким чином, цілі для сталого туризму передбачають суб'єктивні уявлення про те, які рівні, межі чи характеристики будуть найкращим або найрозумнішим використанням часто обмежених культурних, соціальних і просторових ресурсів у місцях міського туризму. Це означає, що ідея соціальної стабільності не є вільною від ідеї цінностей. І це, в свою чергу, передбачає природну складність, пов'язану з контекстуальними аспектами соціально стійкого туризму [41, С. 3]. Таким чином, Р. Батлер робить висновок, що: «Малоймовірно... що коли-небудь буде повністю прийняте визначення стійкого туризму, яке буде універсально застосовуватися...» [12, С.

29]. Той факт, що соціальна стійкість є чимось обтяженим цінністю та певною мірою суб'єктивним, змусив вчених стверджувати, що управління всіма зацікавленими сторонами є ключовим для вирішення питань сталого туризму.

Аргумент полягає в тому, що критично важливо розкрити соціальну складність таких проблем, визначивши всіх зацікавлених сторін, їхні чіткі точки зору та шукаючи спільного розуміння, навіть не очікуючи консенсусу. Відповідно, Д. Фоднесс сприймає сталий туризм як складну проблему, для якої немає легкого вирішення або де зацікавлені сторони навряд чи повністю погодяться щодо визначення проблеми [21, С. 1675]. Таким чином, до неї слід ставитися як до «надскладної проблеми». Ідея надскладних проблем (wicked problems) була раніше розроблена Дж. Риттелом та М. Веббером [89, С. 159]. Це термін, розроблений для опису проблем, для яких немає об'єктивно правильного вирішення, і які краще розглядати як керовані, а не як розв'язані. Ця ідея також привернула увагу в дослідженнях туризму.

Отже, ідею сталого розвитку важко втілити в життя через те, що вченому потрібно визначитися дефініційно, і це зрештою, суб'єктивний і, отже, політичний вибір визначення того, що таке сталий розвиток. Тим не менш, визначення є важливим, оскільки без нього не можна створити індикатори для вимірювання. Без визначення та відповідних показників для цілей моніторингу ідея сталого туризму могла б відповідати риторичним цілям, але вона мало допоможе для конкретного планування, розвитку та управління туризмом [129, С. 207]. Хоча потреба в певних індикаторах широко визнана, вчені сперечаються про те, що можна виміряти, а що ні. Наприклад, К. Ліндберг, С. Маккул і Дж. Стенкі стверджували, що управління через визначення туристичної пропускної спроможності має ряд недоліків [55, С. 463]. По-перше, визначення такої пропускної спроможності нерідко дає мало вказівок для практичної реалізації. По-друге, пропускна спроможність сприймається як наукове та об'єктивне поняття. І по-третє, пропускна спроможність зазвичай зосереджує увагу на рівнях використання або кількості відвідувачів, тоді як цілі управління зазвичай пов'язані з умовами.

Намагаючись обійти проблему встановлення кількісних обмежень туризму для цілей управління туризмом, С. Маккул і Д. Лайм запропонували, щоб питання «Яка кількість відвідувачів є критичною?» замінюється на «Чи створені для відвідувачів належні та прийнятні умови?» [60, С. 378]. Щоб вирішити таке переосмислення питання, були розроблені рамки планування, такі як «Досвід відвідувачів і захист ресурсів» і «Межі прийнятних змін» (LAC). Вони менше зосереджуються на тому, скільки туристів може прийняти місце призначення, а більше на бажаних або відповідних соціальних умовах у місці [60, С. 378]. Таке переосмислення питання має плюси і мінуси. І хоча вимірювання критичної кількості відвідувачів можна принаймні певною мірою об'єктивно відстежувати та вимірювати, складніше кількісно визначити та виміряти бажані соціальні умови або вплив неадекватної поведінки туристів.

Тим не менш, для обох наборів питань визначення та використання індикаторів стійкості розглядаються як центральні компоненти операційного процесу планування та управління. Операціоналізація сталого туризму також ускладнюється труднощами ізоляції туризму від інших видів поведінки чи діяльності, якими в місті займаються не відвідувачі. У своїй дискусії про використання місця відвідувачами та невідвідувачами Дж. Ашворт та С. Пейдж спираються на структуру Д. Буртеншау [6, С. 4]. Концепція Д. Буртеншау, а також новіші дослідження показують, що у певних DESTИНАЦІЯХ поведінка туристів і не туристів (місцевих мешканців) значно збігаються [11, С. 138]. Це ще раз підтверджує те, наскільки туризм вкорінений у міські пам'ятки та використання інфраструктури, більшість з яких була розроблена не для туристичних цілей. Крім того, у міських напрямках кількість, різноманітність і масштаб основних і другорядних визначних пам'яток часто є великими.

Отже, особливою відмінною характеристикою міського туризму є те, що він є лише одним із багатьох видів економічної діяльності в межах міста, і він повинен конкурувати з низкою інших галузей за ресурси, такі як робоча сила

та земля [130, С. 9]. Сама група відвідувачів — це мозаїка користувачів послуг, що складається з різних профілів з точки зору діяльності та місцеположення, тривалості перебування в певних місцях, незалежно від того, приходять вони одноразово чи багаторазово. Значна кількість туристів у міських районах, наприклад, приїжджає з основною метою, відмінною від чистого дозвілля, включаючи бізнес або конференції. Щоб зрозуміти різну міську мобільність, звички та використання міського простору, Дж. Нові пропонує структуру, що складається з п'яти взаємопов'язаних, але різних вимірів [69, С. 364]. Це:

- 1) (міський) туризм;
- 2) (тимчасова) міграція «спосіб життя»;
- 3) (тимчасова) міграція з метою роботи/навчання;
- 4) «прихований туризм»;
- 5) дозвілля та споживання місця як практика повсякденного життя.

У поєднанні ці категорії представляють компоненти індивідуальної поведінки, як відвідувачі використовують простір, залишаються, їдять, роблять покупки та проживають у місті в більш загальному плані. Сенс цієї структури полягає в тому, щоб підкреслити, що туристи, місцеві жителі та інші категорії людей діють способами, які переплітаються з тим, як вони впливають на міський контекст. Це робить «туриста» як однорідну одиницю аналізу не просто неадекватною, але й рухливою мішенню для розробки політики [157, С. 114]. Внески академіків щодо соціальної стійкості та показників якості життя можуть внести нюанси в те, що має на увазі планування соціально стійких міст у зв'язку з туризмом, і, отже, яким має бути сталий туризм.

Ідею соціальної сталості досліджували низка вчених. Р. Батлер наприклад, визначає соціальну стійкість як складену з двох основних умов, а саме «соціальної справедливості» (з особливою увагою до доступу до послуг і можливостей, основних місцевих послуг, таких як магазини, школи, медичні центри; можливості відпочинку, відкритий простір; громадський транспорт; можливості працевлаштування; доступне житло) та «стійкості громади» (зокрема: гордість за сусідство та прив'язаність до нього; соціальна взаємодія

в межах району; якість місцевого середовища, що сприймається як безпека; задоволеність будинком; стабільність; участь у колективній груповій/громадській діяльності) [12, С. 33].

О. Іфтачел та Д. Хеджкок також пропонують аналіз, щоб перенести концепцію соціальної стабільності в міську сферу [112, С. 146]. Вони визначають соціальну стабільність міста як: «постійну здатність міста функціонувати як довгострокове життєздатне середовище для взаємодії людей, спілкування та культурного розвитку». Крім того, «Соціально стійке місто відзначається життєздатністю, солідарністю та загальним відчуттям місця серед його мешканців. Таке місто також характеризується відсутністю явного чи жорстокого міжгрупового конфлікту, явною просторовою сегрегацією або хронічною політичною нестабільністю» [112, С. 146]. Отже, для того, щоб операціоналізувати концепцію соціальної стійкості, у нашій роботі представлено концептуальну та аналітичну основу, що дозволяє досліджувати рівень соціальної стійкості міст. Структура ґрунтується на трьох ключових вимірах: справедливості, громаді та міському розвитку, за якими можна оцінювати та досліджувати міську політику та новий розвиток міст.

Для О. Іфтачел та Д. Хеджкок ідея справедливості пов'язана з тим, що багато в чому є основою більшої частини сучасної теорії планування, а саме нормативне соціальне зобов'язання перед громадянами, матеріалізоване через формулювання державної політики та практику громадського планування для більш соціально справедливого міського середовища [112, С. 146]. Справедливість переслідується з метою викорінення або мінімізації соціальних проблем, пов'язаних із стратифікованими та нерівними міськими суспільствами, включно з такими проявами, як заворушення, які можуть виникати, коли громадяни не довіряють демократичному процесу. Потенціал такої недовіри, у свою чергу, описується як результат, наприклад, того, що розвиток міст сприймається як такий, що керується ринковими силами, а не потребами громади, або як жертвування житловою власністю на користь

комерційної забудови. Спільнота, у свою чергу, пов'язана з почуттями ідентичності, соціальної включеності, поведінки та стосунків.

Ідею спільнот можна детальніше розкрити за допомогою тези: «Сталі спільноти визначаються як «місця, де люди хочуть жити і працювати зараз і в майбутньому» Вони задовольняють різноманітні потреби існуючих і майбутніх мешканців, чутливі до навколишнього середовища та сприяють високій якості життя. Вони є безпечними та інклюзивними, добре спланованими, побудованими та експлуатованими та пропонують рівність можливостей та хороші послуги для всіх» [112, С. 146]. Таке визначення підкреслює фізичний (міський) контекст, у якому існують спільноти. Нарешті, концепція урбаністики обговорюється на противагу субурбанізації та тенденції застосування приміських рішень до міських проблем, а також ідеї, що міськість і багатофункціональне середовище апріорі мають цінність для здоров'я та життєздатності міських територій.

Таким чином, доцільність управління туризмом включає цілі максимізації позитивного впливу, а не «просто» мінімізацію негативного впливу. З огляду на те, що сталий туризм може розвиватися таким чином, щоб він сприяв цілям соціальної стійкості, це мотивує стратегії, які прагнуть спрямувати туризм на досягнення цінностей за межами економічного зростання для тих, хто бере участь у туристичній індустрії.

2.2. Роль планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму

Планування міського туризму – це стратегічний процес створення стратегічної візії території, що відображає цілі та прагнення громади, і втілення цього шляхом визначення бажаних моделей землекористування та відповідних стилей розвитку. У той час як головні проблеми міських архітекторів традиційно зосереджувалися на житловому, комерційному та

промислового землекористуванні, але, відповідно до реалій сьогодення, до аналізу розвитку міста слід додати туризм. Емпіричні дослідження Б. Кадар підтверджують цю думку [46, С. 472]. У дослідженні розвитку готелів Б. Кадар пише, що «на розвиток готелів значною мірою впливають процедури планування та власність, а як основна інфраструктура туристичної пропозиції, її просторовий розподіл впливає на загальне туристичне споживання в місті» [46, С. 472]. Це означає, що планування та політика можуть мати прямий вплив на матеріальну інфраструктуру туризму, а отже, і на розвиток міського туризму. Крім того, Б. Кадар проілюстрував зв'язок між моделями (пішохідної) мобільності відвідувачів і просторово релевантними елементами міського дизайну та планування. Такі висновки схожі на дослідження того, як на мобільність відвідувачів впливають різні міські «елементи пропозиції», що призводить до просторових моделей, таких як «потоки відвідувачів», «траєкторії» та «коридори» [9]. Автори цього дослідження стверджують, що для планувальників важливо розуміти ці процеси до того, як будуть розроблені такі «елементи міської забудови» [9].

Деякі автори у цьому контексті стверджують, що міське планування сприяє трансформації деяких районів у напрямку більш орієнтованого на туристів споживання і, як наслідок, може поставити під загрозу міське співіснування між різними соціальними групами. Дещо контрастуючи з цією позицією, М. Сміт демонструє, як надмірний туризм може бути наслідком «децентралізованого, фрагментованого та спеціального підходу» до міського планування [98, С. 532]. Вплив просторових елементів на розвиток туризму пов'язаний із формуванням гарячих точок у місті. На практиці це означає, що діяльність, пов'язана з туризмом, зазвичай зосереджена в певних місцях, вузлах або коридорах і залежить від змісту та наповнення самих міст.

Прикладом включеності туризму в процеси міського розвитку є дослідження розвитку туризму в Празі, проведене Б. Кадар [46, С. 472]. Дослідження вносить нюанси в мотивацію жителів, які були проти розвитку туризму. При детальному аналізі стає помітно, що жителі апріорі не були

проти туризму як явища як такого. Радше сприйнятий зв'язок між надмірним туризмом і джентрифікацією розумівся як наслідок поганого управління, здійсненого місцевою владою. Тобто це не неминучий наслідок розвитку туризму сам по собі. Дж. Нові з Берліна провів додаткову емпіричну роботу, яка ілюструє, як туризм накладається на інші види міського споживання товарів і простору [69, С. 364]. Дослідження показує, що те, що сприймається як спричинена туризмом зміна сусідства в туристичних напрямках, не обов'язково пояснюється виключно факторами, пов'язаними з туризмом. Висновок Дж. Нові полягає в тому, що до оцінки туризму та управління ним потрібно підходити з міжгалузевої точки зору міського управління та планування. Якщо розвиток міського туризму та міський розвиток сприймаються як взаємопов'язані процеси, з цього випливає, що негативний вплив, який був пов'язаний з розвитком туризму, можливо, не слід приписувати виключно туризму. У ситуаціях, коли джентрифікація розглядається як прояв надмірного туризму, наприклад, можуть існувати інші процеси, які не залежать від розвитку туризму [69, С. 364]. Як наслідок, розробка адекватної політики вимагає аналізу ширшої політики розвитку міст, яка також може сприяти його розвитку.

Крім того, придатність системи державного планування у відношенні до сталого туризму зумовлена її повноваженнями, а також її традиційним поглядом на соціальну роль планування. А. Лью підтримує цей аргумент, підкреслюючи різницю між тим, як уряди концептуалізували планування туризму та міське планування: «Міське планування зазвичай прагне служити найширшим інтересам громади, тоді як планування туризму зазвичай зосереджено на інтересах більш вузько визначеного і конкретного населення, особливо в приватному секторі (туристичний бізнес)» [54, С. 385].

Таким чином, в системі управління, яка спрямована на сталий розвиток туризму, планувальники повинні ставити більш конкретні питання, пов'язані з туризмом. Наприклад, питання про те, які просторові конфігурації сприятимуть бажаному потоку туристів у певному місці, або як простір можна

розвинути, щоб його характер можна було покращити або захистити, або все ж як напрямок може максимізувати свою інтеграцію з точки зору розвитку туризму разом із ширшою територією. Крім того, агенти туристичної індустрії, яка роздроблена та складається з багатьох дрібних гравців, навряд чи матимуть повноваження чи стимули самостійно забезпечувати сталий розвиток туризму [135, С. 219]. Крім того, елемент моніторингу є невід'ємною частиною багатьох структур для ефективної роботи сталого туризму.

Для оцінки впливу туризму та рівнів стійкості бажано проводити моніторинг потоків відвідувачів і довгострокові дослідження, включаючи економічний і соціальний аудит. Однак такі ініціативи вимагають стабільного фінансування та бажання з боку дослідників взяти участь у дослідницькій програмі протягом значного періоду часу. Ймовірно, для цього знадобиться підтримка громадських діячів, а не незалежних дослідницьких організацій. Тому потрібна координація. Такі перспективи підтримують думку про те, що система державного планування є незамінною в цьому процесі [115, С. 7]. Нарешті, аргументи на користь того, чому розвиток туризму слід розглядати в ширшому контексті планування та управління, не базуються на переконанні, що розвиток туризму можна повністю контролювати. Хоча ресурси, що утворюють туристичну пропозицію, необхідні для існування туристичної привабливості, ступінь туристичної привабливості важко передбачити, виходячи лише з даної туристичної пропозиції. У міському середовищі занадто багато рухомих частин, щоб встановити повний контроль над подіями. Крім того, багато факторів, що сприяють розвитку туризму, знаходяться поза повноваженнями муніципальних органів влади. Деякі з них включають економічні події (регіональні, на національному та глобальному рівнях) і технологічний прогрес, що створює нові форми інформаційних мереж або бізнес-моделей. Тут важливо зауважити, що мобільність і попит (з боку всіх споживачів міського простору та послуг, а не лише відвідувачів) не виникають випадково [173, С. 7]. Для того, щоб попит виникав, зростав і підтримувався, повинні бути доступні певні атракції, тобто певна туристична пропозиція.

Звідси випливає, що вплив на туристичний попит здійснюється принаймні частково шляхом взаємодії з пропозицією індустрії відвідувачів.

До розвитку туризму завжди підходили як до потужної стратегії створення робочих місць та економічного зростання. Як наслідок, політичні ініціативи головним чином зосереджені на тому, як можна заохотити зростання, а стратегії виробляють муніципальні відділи з економічних питань. Інструменти політики для такої стратегії економічного зростання включали використання організацій з маркетингу напрямків та стимули для розширення туристичної пропозиції для розміщення більшої кількості відвідувачів (готелі, пам'ятки тощо) [127, С. 419]. Відповідно, успіх вимірювався та оцінювався на основі кількісних цілей зростання, наприклад, кількості прибуттів, ночівель, місткості готелів та інвестицій. Такий підхід зазвичай не включає аналіз або оцінку потенційних негативних зовнішніх ефектів.

Таким чином, економічні наслідки туризму, свідомо чи ні, мали більший вплив на політику та планові рішення, ніж міркування та стратегії соціального чи політичного впливу. У містах, де розвинувся надмірний туризм, планування міського туризму державними органами можна розглядати як реактивне та захисне у відповідь на бажання місцевих виборців скасувати небажаний вплив туризму та туристів.

Так, дослідження одного з відомих вчених містить огляд спроб управління масовим туризмом у 13 європейських містах [47]. Приклади стратегій включали заохочення зміни поведінки туристів, спрямування туристів із гарячих точок до нових місць у місті або спроби покращити сприйняття туризму місцевими мешканцями. Однак дослідження також показало, що такі стратегії, як правило, мають кілька недоліків у виконанні. Наприклад, стратегії були розроблені та впроваджені індустрією туризму та місцевою владою у відносній ізоляції від ширших процесів містобудування для сталого розвитку. Більше того, зусилля (наприклад, суворіші правила та моніторинг зростання та розвитку туризму) загалом були зосереджені на пом'якшенні наслідків туристизації місця, а не на усуненні її корінних причин

до того, як вона розвинеться. Такі дослідження показали, що політика управління туризмом, як правило, була особливою для міст, які вже перебували на стадії надмірного туризму. Тоді зусилля часто були реактивними, а не превентивними [47]. Інше дослідження мало на меті вивчити, наскільки соціальна стійкість була інтегрована в планування туризму в європейських туристичних напрямках.

З 28 проаналізованих міст лише в Амстердамі та Барселоні було виявлено обмеження туристичної спроможності, а Барселона була єдиним містом, у якого не було встановлено цілей щодо збільшення кількості відвідувачів [47]. Більше того, уряд Барселони виділявся тим, що розробив нову позицію щодо туризму та почав впроваджувати конкретні заходи, спрямовані на більш сталу індустрію туризму, яка передбачає більш справедливий розподіл переваг та впливу туризму в місті, включаючи стійкий баланс між туристами та мешканцями. Резонуючи з дослідженнями К. Коенс ці заходи є реактивними, враховуючи, наскільки утвердженою є ідея надмірного туризму в Барселоні. У містах, які включили питання сталого розвитку в туристичні плани та стратегії (до певної міри включно з Парижем), політика сталого розвитку в основному реалізувалася через житлове регулювання, планування землекористування для розміщення, оголошення, банери та інформативні заходи щодо відповідального туризму та рекламні стратегії для поширення ідеї виїзду туристів для ночівлі за місто. З перерахованих заходів, перші два явно підпадають під повноваження організацій містобудування.

Отже, невелика кількість європейських міст, у яких вже розвинута наскрізна координація питань, пов'язаних із туризмом або на які він впливає, – наприклад, у сферах житла та транспорту, порівняно з іншими містами є відносно новою практикою, оскільки туризм лише почав там розвиватися. Відтак, міські планувальники рідко говорять про розвиток туризму у своїй повсякденній практиці та під час прийняття рішень, основним винятком є планувальники в містах, де надмірний туризм вже добре розвинений.

Отже, можна побачити, що політичний контекст планування розвитку туризму поступово зміщується до такого, де туризм оцінюється також як соціально-політичне явище. Це відкриває питання про роль, яку він відіграє у зв'язку з іншими міськими соціальними проблемами [152, С. 168]. Такий перехід також включає нові концепції вартості. Цінуються та розглядаються нові цінності, включно з цінністю нематеріальних суспільних благ, наприклад, ставлення мешканців до певного місця в місті, місця спадщини чи поєднання культурних впливів у певному місці. Це повертає дискусію про суб'єктивні цінності та вибір у процесі державної політики та планування; того, що буде втрачено і що слід зберегти або розвивати в міру розвитку міського середовища. Зважаючи на це, різні розуміння цінності не є апріорі суперечливими [85]. Вони навіть можуть взаємодоповнюватися. Цей політичний контекст може пояснити, чому більшість тематичних досліджень, пов'язаних зі сталим розвитком туризму, зосереджуються на аномаліях і конфліктах.

Дослідженню найкращих практик систем сталого міського туризму приділяється недостатньо уваги, що, у свою чергу, позбавляє цю область можливих хороших рішень для планування. Подібним чином питання про те, як виглядає сталий туризм на практиці, все ще виникають. Прикладом цього є Дж. Нові, що ставить запитання: «У яких контекстах практики туризму є відносно добре інтегрованими в міські простори та суспільства, і за яких умов?» [69, С. 362]. Незважаючи на переконливий аргумент про те, що туризм має бути частиною аналізу планувальників, все ще мало або взагалі немає інформації щодо внутрішньої роботи офісів планування та процесів прийняття рішень щодо туризму, а також того, як вони оцінюють вплив на попит, якщо взагалі є такий вплив.

Крім того, управління сталим розвитком туризму у туристичній дестинації повинно досягати як внутрішньої, так і міжгенераційної справедливості, тобто збереження обсягу екологічного різноманіття, доступного для майбутніх поколінь (міжгенераційна рівність) і покращення

добробуту всіх жителів громади, а не тільки приносячи користь потужним і багатим зацікавленим сторонам, таким як туристичні підприємства [145, С. 61]. Процес планування сталого розвитку туризму необхідно розуміти в його соціальному та екологічному контексті. Частково це є відповіддю на складність і різноманітність туристичної діяльності в конкретних політичних економіках.

Відтак, парадигми планування туризму виникли з широких традицій регіонального планування, включаючи:

1) Комплексний розвиток – це погляд на планування, який бере на себе системну традицію, згідно з якою всі аспекти регіонального туризму, включаючи його інституційні елементи, об'єкти та послуги, плануються комплексним чином.

2) Планування на основі громади, де визначені на місцевому рівні цілі та дії щодо місцевого розвитку, які є невід'ємною частиною планування туризму.

3) Поетапне планування, яке забезпечує високий рівень передбачуваності та гнучкості.

4) Спільне планування, де всім зацікавленим сторонам дозволяється та заохочується брати участь у процесі прийняття рішень.

Важливою метою комплексного планування туризму є інтеграція всіх елементів туризму в соціальне та економічне життя громади. Іншими словами, усі елементи туризму, такі як транспортування, розміщення, постачання продуктів харчування та напоїв і послуги, необхідно планувати узгоджено, тому що скоординоване планування допомагає уникнути конфліктів між туристичними підсекторами, а також між туризмом, промисловістю та місцевим співтовариством [125, С. 17]. Однак, реально, неможливо розглянути всі елементи планування туризму разом. Запровадження альтернативних підходів до планування сталого розвитку туризму, таких як планування на основі громад або спільного планування, є відповіддю на визнаний недолік комплексного підходу до планування.

Так, у своєму розвитку планування індустрії туризму пройшло певні етапи, що систематизовано у рис. 2.2.

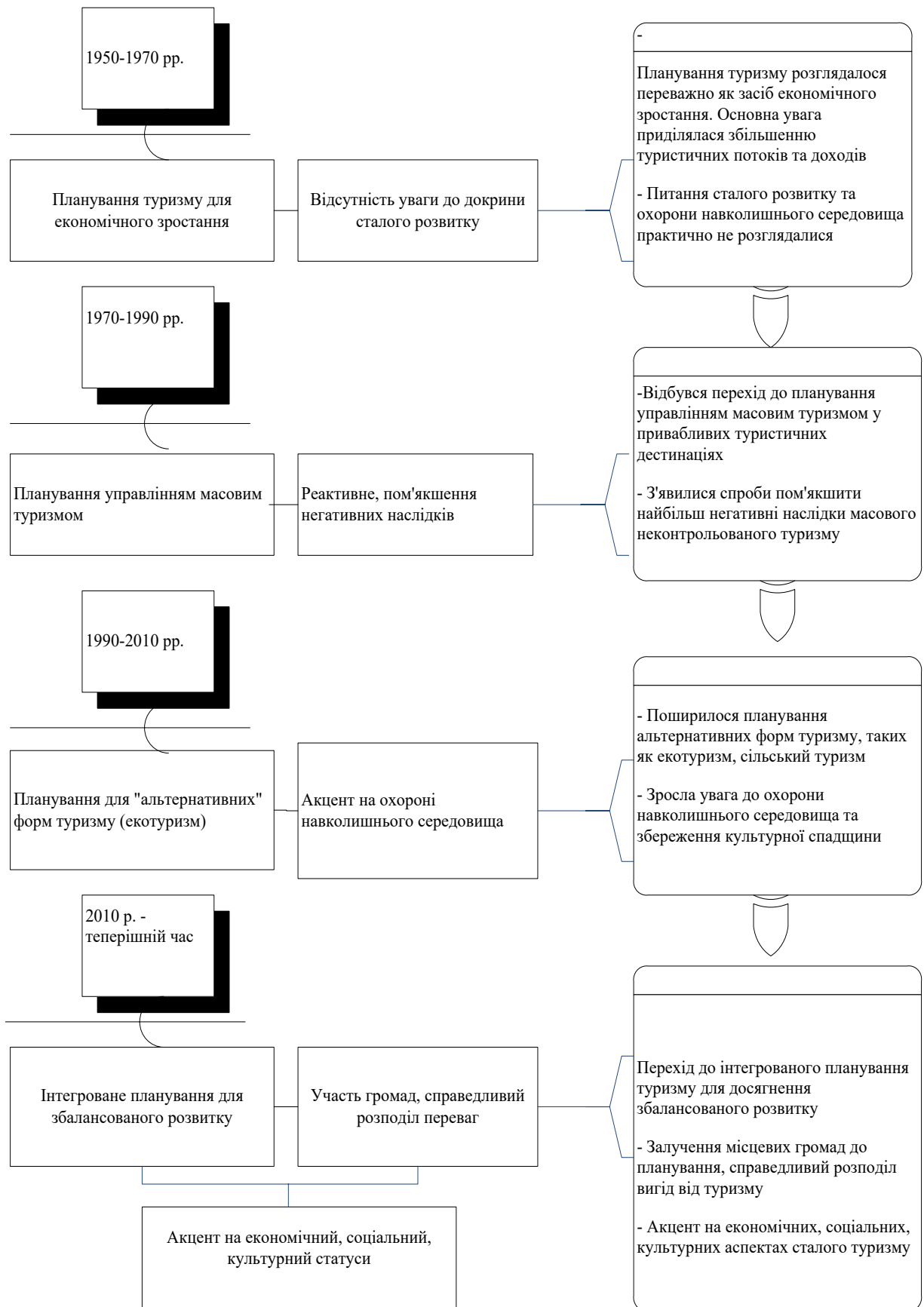

Рис. 2.2. Етапи розвитку планування туризму (складено автором)

Кожен з цих етапів має свої особливості, що детально проаналізовані, складність розгляду цього явища полягає у його комплексному характері та у динамічному стані, тобто таке явища як туризм неможливо виокремити від інших соціальних та економічних явищ, окрім того туристичні дестинації, потоки туристів постійно змінюються, як у кількісному так і у якісному вимірах.

Кооперативне планування є альтернативним методом сталого розвитку туризму, в якому акцент робиться на справедливості можливостей і визнанні потреб різними зацікавленими сторонами. Відтак, існує принаймні чотири типи співпраці: між урядовими установами; між рівнями управління; між державами одного рівня; між приватним і державним секторами [160, С. 205]. Однак реалізувати таку співпрацю важко. Наприклад, будь-яка співпраця між приватним бізнесом і державним сектором буде пом'якшена їхніми різними цілями: у той час як приватний бізнес більше зосереджується на короткострокових вигодах від використання туристичних ресурсів, а не на збереження, державний сектор має балансувати між короткостроковими і довгостроковими цілями, між експлуатацією та збереженням.

Адже, навіть між державними установами, існуватиме конкуренція за обмежений операційний бюджет [198, С. 26]. Для досягнення стійкості туризм має розвиватися та управлятися в рамках ієрархії засобів контролю, починаючи від місцевого до національного рівнів, з чітким визначенням відповідальності та підзвітності.

Планування сталого туризму вимагає повного розуміння значення сталого розвитку та керівних цінностей для просування сталого туризму. Планування сталого розвитку туризму вимагає залучення різних зацікавлених сторін, і громади повинні бути достатньо обізнаними та розуміти індустрію туризму та її вплив, а також різні процеси для інтеграції та участі спільного планування, досягнення консенсусу та вирішення конфліктів між усіма зацікавленими сторонами [100, С. 134]. Насправді інтеграція та співпраця між зацікавленими сторонами є складною; ось чому потрібне планування сталого

туризму у цілісному вимірі. Планування також життєво важливе, та принципи сталого розвитку туризму повинні бути фактично реалізовані.

Так, поточні дебати про негативний вплив туризму на навколишнє середовище сформуvalи усвідомлення результатів, пов'язаних з відсутністю або лише з короткостроковими підходами до планування розвитку [196, С. 321]. Серед сучасних підходів до планування, які використовуються для сталого розвитку туризму, інтегрований підхід є найбільш імовірним варіантом подолання визнаних перешкод для сталого розвитку туризму.

Підхід до спільного планування вважається інструментом, який може вирішити багато проблем, які виникають, коли багатьом зацікавленим сторонам, залученими до туризму, бракує розуміння та відсутні спільні цілі. Фрагментований характер туризму, де різні зацікавлені сторони зацікавлені в туристичному плануванні, означає, що інтегрований підхід спільного планування сталого туризму все частіше використовується в країнах, що розвиваються [168, С. 108]. Лише через процес обміну спільної інформації та прийняття рішень усіма залученими зацікавленими сторонами планування туризму може розвиватися з мінімальними негативними наслідками, тобто можна досягти сталого розвитку туризму.

А. Ладкін і А. Бертраміні досліджували досвід спільного планування в Перу, країні, економіка якої зазнала швидких трансформацій від інституційної та державної до прийняття ринкової економічної політики. Вони виявили, що можливості для співпраці в плануванні туризму можуть бути зменшені через існування багатьох і різноманітних зацікавлених сторін, які часто дотримуються дуже різних точок зору та мають різні інтереси [51, С. 83].

Отже, відповідно, ми повинні ретельно розглянути питання легітимізації зацікавлених сторін, визначивши їхню економічну чи політичну владу, легітимність їхніх претензій та їхнє бажання бути залученими до спільного процесу прийняття рішень. Отже, чому важко залучити різних зацікавлених сторін до спільного планування? Багато вчених підкреслюють різні перешкоди для співпраці в плануванні туризму, включаючи брак досвіду, брак бюджету,

конфлікти, відсутність довгострокового планування та співпадання ролей між зацікавленими сторонами. Будь-яка з них або всі ці перешкоди можуть завадити країні, що розвивається, відмовитися від використання підходу спільного планування до сталого розвитку туризму [146, С. 87]. У своєму аналізі прикладу Куско в Перу А. Ладкін і А. Бертраміні виявили, що планування туризму в Куско ще не здійснюється за допомогою процесу стратегічного планування, оскільки місцеві громади відчували себе виключеними з процесу планування туризму [51, С. 83]. Відповідно, досвід спільного планування туризму не був достатньо успішним, щоб побудувати зв'язок довіри між різними зацікавленими сторонами, навіть незважаючи на те, що уряд Перу доклав багато зусиль щодо політики та керівних принципів розвитку туризму та генерального плану туризму – все це було розроблено за участю зацікавлених сторін.

Планування сталого розвитку індустрії туризму має базуватися на передумові, що туристичні підприємства, місцеві громади та інші зацікавлені сторони мають певні характеристики та використовують загальні екологічні ресурси місця призначення. Конфлікти щодо доступу до туристичних ресурсів виникатимуть, якщо різні зацікавлені сторони використовують різноманітні елементи місця призначення більш інтенсивно, ніж його пропускна спроможність, тобто використання більше, ніж це місце може витримати [114]. Відповідно, планування сталого розвитку туризму дедалі більше зосереджується на зближенні цих перспектив і сприянні підвищенню обізнаності про численні інтереси зацікавлених сторін.

Проте досвід сталого розвитку туризму в країнах, що розвиваються, показав, що існують суперечливі точки зору між рамками сталого туризму та загальними національними планами економічного розвитку. Насправді більшість країн, що розвиваються, часто проводять політику, зосереджену на економічному зростанні, покращенні економічного добробуту мешканців, створенні робочих місць та покращенні інфраструктури, а не на управлінні навколишнім середовищем [134, С. 135]. Туризм також став засобом

залучення іноземних інвестицій для масштабного розвитку інфраструктури. Таким чином, урядам часто не вистачає надійної національної структури сталого розвитку, під яку могла б підійти індустрія туризму та в рамках якої можна було б впроваджувати стійкі практики.

Розглядаючи роль урядової адміністрації в досягненні сталого розвитку туризму, попередні дослідження показали, що індустрія туризму в країнах, що розвиваються, часто планується та управляється за підходом зверху вниз. Відповідно до цього підходу, важливі стратегії, плани або політика щодо розвитку туризму були розроблені центральними урядами без залучення інших зацікавлених сторін, пов'язаних із індустрією туризму. Однак останнім часом уряди країн, що розвиваються, доклали багато зусиль, щоб змінити свої адміністративні системи [203, С. 123]. У спробах запровадити сталий туризм інституційні системи диверсифікуються та децентралізуються, таким чином дозволяючи залучати тих різних зацікавлених сторін, які ближче до реальності розвитку туризму.

Якщо взяти до уваги такі країни, що розвиваються, як Філіппіни, Малайзія, Таїланд і В'єтнам – країни, де індустрія туризму вважається рушієм економічного розвитку – децентралізація адміністративної системи призвела до швидкого зростання кількості місцевих підприємств, залучених до індустрії туризму. Багато з цих підприємств є сімейними, невеликими з точки зору капіталу та мають слабку практику відповідальності [69, С. 364]. Таким чином, децентралізація призвела до фрагментації в індустрії туризму та високої конкуренції, що, у свою чергу, може загрожувати сталому розвитку туризму.

Для досягнення сталого туризму малим і середнім туристичним підприємствам необхідно надати більше можливостей в державному плануванні та політиці. Таким чином, це підвищить відповідальність туристичних підприємств щодо сталого розвитку туризму. І. Сіндіга досліджує Кенію та те, як у країні планується розвиток сталого туризму [96, С. 154]. Він стверджує, що конфлікт прозора з'явився в урядовому плануванні: конфлікт між збереженням природних ресурсів і широкими цілями

максимізації валютних надходжень, створення нових робочих місць і збільшення податкових надходжень. Кінцевим результатом є те, що туризмом Кенії тепер керують і контролюють транснаціональні корпорації з розвинених країн. Таким чином, витоки іноземної валюти, які є звичайними для конвенційного «масового» туризму, також присутні в екологічному туризмі в Кенії, і місцеві громади, як правило, відсторонені від планування та розвитку туризму [96, С. 154]. Отже, туризм Кенії стикається з кризою через руйнування фізичної інфраструктури країни, деградацію природних ресурсів, вузький туристичний продукт і нерівномірний розподіл вигод від туризму серед місцевих громад. Вчений припускає, що для досягнення сталого розвитку туризму уряди повинні визначити, хто несе відповідальність за розвиток екологічного туризму [96, С. 154]. Уряди також повинні привернути увагу до вирішальної ролі місцевого населення в управлінні туристичними ресурсами та заохочувати місцеве населення до більшої участі у власності, управлінні та контролі туристичних підприємств [96, С. 154].

С. Тосун досліджував недоліки підходів до планування. Він стверджував, що багато країн, що розвиваються, підготували плани, особливо на центральному рівні, щодо керівництва розвитком туризму, оскільки ці країни визнають, що індустрія туризму є важливим джерелом іноземної валюти та робочих місць [105, С. 621]. Однак, незважаючи на те, що країни, що розвиваються, часто прагнуть планувати свої дії, дослідження показують, що вони часто не в змозі втілити свої плани у життя, часто їм бракує дисципліни та передбачливості для виконання цих планів. Після огляду поточної літератури та власного дослідження С.Тосун стверджує, що найбільш поширеними недоліками підходів до планування туризму та сталого розвитку туризму в країнах, що розвиваються є:

- надмірна централізація діяльності з планування туризму та неналежна практика державного управління;
- жорстке і негнучке планування розвитку туризму;

- плани розвитку є недостатньо комплексними та недостатньо підготовленими;
- відсутність підходу, орієнтованого на громаду;
- планування розвитку туризму переважно орієнтоване на пропозицію;
- планування розвитку туризму значною мірою залежить від ринку;
- відсутність послідовності та наступності в політиці планування;
- короткостроковий підхід до встановлення цілей планування розвитку туризму;
- плани важко реалізувати [105, С. 621].

Конфлікти часто виникають у місцях туристичного призначення через те, що туристичні підприємства отримують доступ до туристичних ресурсів і використовують їх, але не бажають робити свій внесок в управління екологічними ресурсами. Крім того, існує помилкова думка, що приватні невеликі туристичні фірми є основною причиною забруднення та деградації навколишнього середовища, а уряди розглядають головним чином роль екологічного менеджменту. Насправді державна політика управління навколишнім середовищем, як правило, зосереджена в національних агентствах, тому критичні рішення щодо курсу управління навколишнім середовищем для сталого розвитку туризму приймаються за межами місцевих напрямків, і часто планувальниками з невеликим особистим досвідом або мінімальними знаннями про це пункти призначення [122, С. 118]. Як наслідок, ці важливі рішення часто вважаються трудомісткими та малокорисними для управління навколишнім середовищем та сталого розвитку туризму в місцевих напрямках.

Важливо також розглянути туристичні підприємства та їхню роль у досягненні сталого розвитку туризму в межах туристичної дестинації. Туристичні підприємства з різними характеристиками можуть по-різному приймати та реагувати на ініціативи урядової екологічної політики та принципи сталого розвитку [148, С. 15]. Відомо, що добре розроблені плани сталого розвитку туризму в масштабі туристичних місць можуть вирішити

конфлікти, які можуть виникнути між туристичними підприємствами та місцевими громадами або між самими туристичними підприємствами. Тому країни, що розвиваються, повинні розробити відповідний метод планування, який враховує унікальні обставини їх власної країни. П. Мейсон прийшов до висновку, що не існує чарівного переліку відповідних чи невідповідних підходів до розвитку туризму: для розвитку може знадобитися поєднання кількох сучасних підходів до розвитку туризму, включаючи комплексні, інтегровані, спільні та орієнтовані на громаду підходи [58, С. 143].

Будь-який підхід має також враховувати такі фактори, як соціально-економічні показники, соціально-культурні та економічні традиції, цінності громади, людей, навколишнє середовище та основні проблеми поточного розвитку туризму в конкретному регіоні країни. Одним із загальних викликів розвитку туризму є те, що в той час як індустрія туризму в країнах, що розвиваються, в основному складається з приватних підприємств, туристичні ресурси зазвичай контролюються державним сектором [187, С. 123]. Приватні підприємства виключені з планування управління туристичними ресурсами та не мають права голосу. Відповідно, незважаючи на те, що планування сталого туризму часто обговорюється та зосереджується на ньому, проблеми забруднення навколишнього середовища та нестабільних практик продовжують існувати так само, як це було під час масового туризму. Добре розроблений план сталого туризму повинен визначати цінності, цілі та дії в конкретному економічному, соціальному, культурному та екологічному контексті місця призначення (дестинації).

Будь-яке планування сталого туризму також має бути інтегровано в місцеву економіку. Це пояснюється тим, що чим вищою є інтеграція туристичних підприємств у місцеві економічні структури, тим вищим буде мультиплікаційний ефект. Якщо планування має на меті змінити майбутнє туризму в бік сталого розвитку, воно має бути безпосередньо пов'язане з індустрією туризму та засобами реалізації. Продовжувати планування сталого розвитку туризму без забезпечення інструментів підтримки для його

впровадження є наївним [174, С. 51]. Відтак, багато планів, навіть генеральних планів сталого туризму, особливо в країнах, що розвиваються, ніколи не перетворюються в реальність.

Так, що стосується України на сайті Державного агентства розвитку туризму досліджено динаміку податкових надходжень по областях за перші дев'ять місяців 2023 року та надані порівняльні статистичні дані по інших роках [142]. Іст податків за три квартали поточного року в порівнянні з аналогічним періодом торік відмічено у столиці та у 17 регіонах України. Щоправда, у порівнянні з довоєнним 2021 роком ріст є тільки в 9 областях країни.

Від столиці до бюджету за три квартали поточного року надійшло 354 млн 88 тис. грн проти 318 млн 579 тис. грн у 2022 році. У довоєнному 2021 році сума податкових надходжень від Києва була більшою – 559 млн 200 тис. грн.

Найбільший приріст зафіксований у Київській області, яка за перші 9 місяців поточного року сплатила в бюджет 172 млн 787 тис. грн проти 120 млн 30 тис. грн за аналогічний період 2022 року. За три квартали у 2021 році від Київщини в казну держави надійшло 88 млн 900 тис. грн.

Львівщина також другий рік тримає лідерство по надходженнях до бюджету. За перші дев'ять місяців поточного року від області надійшло 248 млн 393 тис. грн, проти 197 млн 351 тис грн за аналогічний період торік. У 2021 році Львівський регіон за цей же період сплатив у казну держави 151 млн грн.

У лідерах по зростанню податків і Буковина – 21 млн 422 тис. грн. Торік за перші 9 місяців представниками тургалузі в цьому регіоні сплачено 14 млн 708 тис. грн, що на 2 млн 127 тис. грн більше ніж у 2021 році.

Цього року зросли податкові надходження від туристичної галузі і на Закарпатті – 62 млн 784 тис. грн проти 51 млн 730 тис. грн у 2022 році. Для порівняння, у 2021 році сума надходжень склала 42 млн 168 тис. грн.

На Волині також зафіксовано зростання податкових надходжень – 11 млн 72 тис. грн – порівняно з 2022 роком – 9 млн 37 тис. грн. У 2021 від області у бюджет надійшла майже аналогічна сума 2022 року – 9 млн 425 тис. грн.

Дніпропетровська область з початку року сплатила податків 69 млн 612 тис. грн, що на третину більше, ніж за аналогічний період у 2022 році (52 млн 858 тис. грн). У порівнянні з 2021 роком регіон сплатив до казни менше на 1 млн грн (70 млн 654 тис. грн).

У Житомирській області також зафіксовано значний ріст податкових надходжень від суб'єктів туристичної діяльності в порівнянні з аналогічним періодом у 2022 році – 9 млн 782 тис. грн проти 6 млн 372 тис. грн. За аналогічний період ковідного 2021 року податки від тургалузі в регіоні були майже такими ж, як і цього року (9 млн 887 тис. грн).

На Рівненщині також зросли податкові надходження за перші три квартали поточного року в порівнянні з аналогічним періодом у 2022 році – 14 млн 188 тис. грн проти 9 млн 639 тис. грн. Якщо порівнювати суми податків за 2023 та 2021 роки, то можна констатувати зростання податків на чверть – 11 млн 277 тис. грн.

З початку поточного року зросли податкові надходження від тургалузі в порівнянні з тим же періодом у 2022 році на Хмельниччині. Сплачено 22 млн 17 тис. грн проти 16 млн 493 тис. грн. У порівнянні з 2021 роком сплачена цього року сума більша майже вдовіть (15 млн 73 тис. грн).

Тернопільщина за перші три квартали поточного року сплатила до бюджету 13 млн 623 проти 11 млн 71 тис. грн за аналогічний період у 2022 році. Для порівняння, у довоєнному 2021 році представниками тургалузі було сплачено податків на 1 млн 283 тис. менше (12 млн. 339 тис. грн).

На Полтавщині також зафіксовано зростання податків (30 млн 895 тис. грн) в порівнянні з тим же періодом у 2022 році (25 млн 583 тис. грн). У 2021 році за перші дев'ять місяців регіон сплатив 31 млн 847 тис. грн податків.

Вінниччина з початку 2023 року сплатила податкових надходжень від тургалузі на 1 млн 537 тис. грн більше ніж за аналогічний період торік – 19

млн 879 тис. грн проти 18 млн 343 тис. грн. За перші дев'ять місяців у довоєнному 2021 році регіоном було сплачено в казну 19 млн 137 тис. грн.

Цьогоріч покращилася ситуація з надходженнями від тургалузі на Сумщині. Так, за перші два квартали 2023 року в казну держави надійшли 6 млн 856 тис. грн проти 5 млн 605 тис за аналогічний період торік. Зазначимо, що у довоєнному 2021 році регіон сплатив 8 млн 133 тис грн. податків. На Кіровоградщині за три квартали поточного року також зафіксовано зростання податків – 10 млн 915 тис. грн проти 7 млн 966 тис. грн за аналогічний період у 2022 році. Проте в порівнянні з 2021 роком в регіоні відбувся незначний спад по сплачених податках – 11 млн 54 тис. грн.

Черкащина теж з початку 2023 року сплатила до бюджету туристичного податку трохи більше: 13 млн 939 тис. грн, ніж у цей же період 2022 року: 13 млн 102 тис. грн. У 2021 році від регіону до бюджету надійшло 15 млн 937 тис. грн.

На Одещині за дев'ять місяців поточного року зафіксовано незначне зростання податків – 76 млн 66 тис. грн проти 65 млн 937 тис. грн сплачених торік. В порівнянні з 2021 роком сума надходжень від цього курортного регіону впала на 76% – 315 млн 400 тис.

Цьогоріч на Миколаївщині також зафіксовано зростання податкових надходження від суб'єктів туристичної діяльності. За перші дев'ять місяців поточного року від регіону в казну держави надійшло 13 млн 307 тис. грн проти 11 млн 550 тис. грн за аналогічний період торік. Однак в порівнянні з аналогічним періодом у довоєнному 2021 році сума податкових надходжень від цього регіону скоротилася на 60% (33 млн 437 тис. грн)

Зниження податкових надходжень від тургалузі зафіксовано у семи регіонах України. Найбільший – у чотирьох областях, які перебувають у зоні активних бойових дій. Так, на Херсонщині спад склав 87%, на Луганщині 82%, на Донеччині 65%, на Запоріжжі 54%.

Попри те, що Харківщина постійно перебуває під обстрілами, спад податкових надходжень від тургалузі за три квартали поточного року в

порівнянні з аналогічним періодом 2022 року є незначним – 25 млн 884 тис. грн проти 31 млн 263 тис. грн. У довоєнному 2021 році регіон сплатив у казну держави понад 73 млн 361 тис. грн податків від суб'єктів туристичної діяльності.

З початку 2023 року Чернігівська область сплатила до бюджету туристичного податку майже на чверть менше: 7 млн 71 тис грн, ніж за той же період 2022 року: 9 млн 220 тис. грн. У 2021 році від регіону до бюджету надійшло 13 млн 161 тис. грн.

Більш як на чверть знизилася сума податків від суб'єктів туристичної діяльності за перші дев'ять місяців 2023 року в Івано-Франківській області в порівнянні з тим же періодом торік – 99 млн 97 тис проти 136 млн 560 тис. грн. У 2021 році регіон сплатив у казну держави 103 млн 900 тис. грн податків [201].

Із наведених вище даних можна зробити наступні висновки: 1) податкові надходження є чи не одним з основних показників успішності індустрії туризму, що не відповідає ідеї сталого розвитку індустрії туризму; 2) з наведених даних можна виокремити популярні туристичні дестинації, разом з тим слід врахувати соціальні чинники, а саме: велика кількість переселенців у південних, центральних та західних регіонах країни; 3) питання соціального розвитку та розвитку громад залишаються поза увагою.

Окрім того, на сайті Державного агентства розвитку туризму України зазначені цілі на 2020-2023 роки, а саме:

- 1) покращення іміджу України у світі;
- 2) збільшення кількості туристів з цільових ринків;
- 3) розвиток туристичної інфраструктури;
- 4) інновації в туризмі;
- 5) розвиток ділового туризму;
- 6) розвиток внутрішнього туризму;
- 7) якісний сервіс та освіта;
- 8) підвищення ефективності управління туристичною сферою;

9) аналіз ринку та статистика;

10) вдосконалення нормативно-правової бази в сфері туризму.

Головна мета діяльності Державного агентства розвитку туризму бути дієвим інститутом, що реалізовує державну політику в сфері туризму і забезпечує сталий розвиток галузі, шляхом об'єднання досвіду, знань і ресурсів усіх учасників туристичного ринку України та міжнародних партнерів [142]. Отже, серед цілей розвитку сталий розвиток індустрії туризму не зазначений, а у розумінні мети сталість розуміється у форматі «об'єднання досвіду, знань і ресурсів усіх учасників туристичного ринку України та міжнародних партнерів» [142]. Відтак, індустрія туризму України потребує вдосконаленого механізму управління, центральною ідеєю якого має стати сталий розвиток туризму.

Концепція, як і ідея, сталого туризму лише нещодавно почали відображатися в політиці туризму та плануваннях міст. Через майже понад 50 років постійного обговорення важливості таких заходів, ще і досі виникає питання, чому всі європейські міста не залучилися до більш стратегічного розвитку туризму. Цей розрив між теорією та практикою, можливо, можна частково пояснити проблемами, пов'язаними з розробкою вимірних показників для схем сталого планування. Окрім невід'ємної складності вимірювання міського туризму та його соціального впливу, не слід забувати про політичні та комунікативні проблеми, пов'язані з визначенням соціальної стійкості. Тематичні дослідження в галузі туристичних досліджень і політики продемонстрували, що співпраця є складним процесом; окремі ідеї по різному трактуються окремими особами та групами; існують різні рамки або способи розуміння будь-якого питання; бар'єри на шляху до знань і навчання, а також конфлікт посилюють владні та бізнесові інтереси. Роль планувальників і політиків полягає в тому, щоб знати про ці нюанси, керувати процесом і, наскільки це можливо, забезпечити, щоб їхні рішення та дії були рефлексивними та проактивними.

2.3. Ринкові інструменти реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму

Останні дослідження впровадження концепції сталого туризму вказують на те, що важко знайти механізми, які можуть покращити стале використання туристичних ресурсів. Це пов'язано зі складним характером ресурсів і самої індустрії туризму. Наприклад, хоча систему тарифів можна використовувати для контролю за попитом або для контролю доступу до тих чи інших об'єктів, це часто неможливо, якщо туристичні ресурси не мають прав власності. Таким чином, значною мірою туристичні підприємства можуть діяти без оплати державних податків або оплати приватного сектору, оскільки їх не можна змусити платити за використання ресурсів або стягувати плату за будь-які зовнішні ефекти. Неоцінений характер туристичних ресурсів створює проблеми розподілу там, де існує конкуренція за їх використання.

Деякі вчені стверджують, що оцінка туристичних ресурсів за допомогою ринкових механізмів може потенційно призвести до підвищення ефективності та екологічно стійкого природного туризму [50, С. 251]. Для того, щоб зробити концепцію сталого туризму більш практичною та «здійсненою», необхідно створити певну форму бухгалтерського обліку, за допомогою якої можна було б оцінити рух до сталого розвитку [19]. Існує потреба у визначенні набору відповідних вимірювань для оцінки туристичних ресурсів. Для аналізу витрат і вигод, наприклад, було введено три основні методи: метод витрат на відрядження, умовна оцінка та гедонічне ціноутворення [25, С. 205].

Аліша Алі стверджує, що зараз нам не вистачає ефективних засобів для втілення концептуальних ідей сталого туризму в дії; дійсно, дехто може вважати концепцію сталого туризму неактуальною, якщо немає чітких шляхів реалізації [4]. Було докладено великих зусиль для впровадження принципів сталого туризму на рівні бізнесу, але все ще залишається проблема, оскільки туристичні підприємства виявляють мало зацікавленості у впровадженні

екологічно чистих практик у свій повсякденний бізнес. Зазначається, що успіх парадигми сталого туризму залежить від двох фундаментальних факторів: інструментів, необхідних для реалізації сталого розвитку туризму, та показників, необхідних для оцінки ефективності цього розвитку (рис. 2.3).

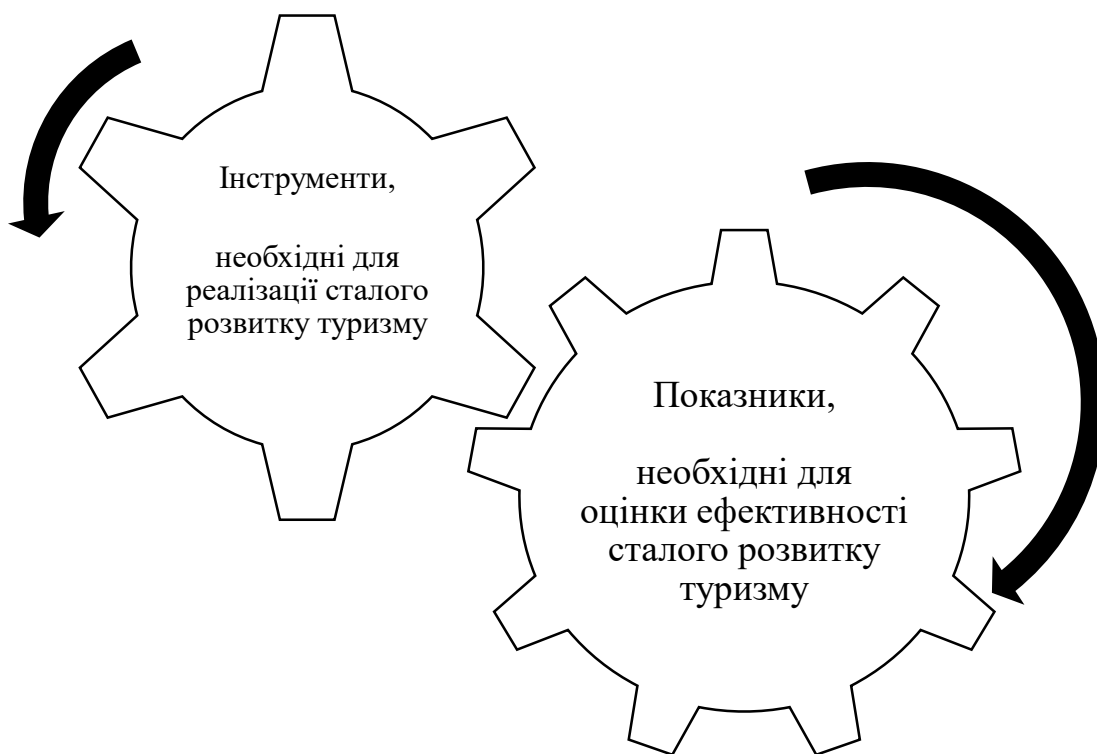

Рис 2.3. Парадигма сталого розвитку туризму
(розроблено автором за [29]).

Оцінка туристичних ресурсів у поєднанні з відповідними економічними інструментами може зробити управління навколишнім середовищем і розвиток туризму більш сталими, оскільки тоді туристичні підприємства можуть взяти на себе відповідальність і нести відповідальність за додаткові витрати. Наприклад, у Хорватії було запроваджено оцінку туристичних ресурсів та використання екоподатків, спрямованих на маломасштабний туризм [102, С. 204]. Вважається, що ці засоби контролю, у поєднанні з іншими заходами управління екологічними ресурсами, зменшили негативний вплив розвитку туризму [102, С. 205]. У сучасних розробках пропонує

використовувати економічні та фінансові інструменти як важливий крок до досягнення сталого управління навколишнім середовищем. Однак ефективність цих інструментів може сильно відрізнятись залежно від конкретного контексту різних політичних, економічних та екологічних систем [19].

Використання економічних інструментів, таких як системи зборів, фінансові інструменти та системи відповідальності, для сталого розвитку туризму має потенціал, щоб допомогти індустрії туризму краще усвідомлювати економічні витрати та вигоди від їхньої діяльності, і таким чином змусити підприємства враховувати їх під час реалізації їхніх бізнес-рішень, а не просто розглядати власні фінансові вигоди [33]. Використання таких інструментів також допоможе уряду вирішувати проблеми навколишнього середовища та розвитку індустрії туризму економічно ефективним способом. Теодор Панайоту стверджує, що існує набір економічних інструментів для реалізації підходу «економічних стимулів» до управління ресурсами та захисту навколишнього середовища (рис. 2.4); цей набір охоплює широкий спектр варіантів і можливостей, а потенційні перестановки та комбінації практично безмежні [73, С. 56].

Як показано на рисунку 2.4, такі економічні інструменти, як права власності, податки на забруднення, збори з користувачів, стимули до розташування та переміщення людських ресурсів, система відповідальності та система відшкодувань, необхідні для сталого розвитку та управління навколишнім середовищем. Зазначається, що одні інструменти мають переваги над іншими. Комбінація різних інструментів може бути використана для вирішення зв'язку між конкретним сектором та його цілями.

Рис 2.4: Економічні інструменти управління навколишнім середовищем
(складено автором)

Права власності (тобто право власності та право користування) допомагають інтерналізувати витрати власників і користувачів ресурсу, тоді як «відкритий доступ» до туристичних ресурсів означає, що витрати на використання туристичного ресурсу часто переносяться на зовнішні витрати для громад. Право власності на туристичні ресурси ґрунтуються на визнанні урядом виключних і надійних прав власності на ці ресурси. Безпечні права власності на туристичні ресурси залежать як від системи відповідальності уряду, так і від створення ринку: у той час як уряд розподіляє права власності на туристичні ресурси між зацікавленими сторонами, ринок розподіляє туристичні ресурси між споживачами [154, С. 91]. Інструменти створення ринку (тобто дозволи та акції) можуть допомогти забезпечити більш раціональне використання навколишнього середовища, оскільки чим більше зацікавлена сторона використовує ресурси, тим дорожче вона їй коштує. Користувачі повинні купувати на ринку (тобто в інших фірм чи уряду) більше акцій, які можна продати, якщо вони хочуть використати більше ресурсів [102, С. 212]. Цей тип інструменту має вирішальне значення для розвитку туризму, оскільки він допомагає особам, які формують політику, контролювати та спрямовувати темп розвитку нового туризму в бажаних напрямках і оновлювати існуючі заклади. Уряд може встановити цілі допустимих квот розвитку на кожен рік, наприклад, кількість кімнат або проектів у кожній області; ці квоти відповідають цілям досягнення сталого розвитку туризму.

Для подолання розриву між приватними та суспільними витратами можна використовувати фіскальні інструменти (такі як податки на забруднення, податок на продукцію) [73, С. 56]. Система зборів (наприклад, плата за користувачів, плата за доступ та адміністративні збори) часто застосовуються для управління туристичними ресурсами, такими як пам'ятки та національні парки. Ці інструменти можна застосовувати безпосередньо до користувачів і забруднювачів, надаючи таким чином користувачам економічний стимул зменшувати забруднення. Однак сутність таких дій полягає в тому, що використання цих інструментів для управління

навколишнім середовищем і сприяння сталому туризму мало вплинуло на прийняття туристичними підприємствами практики сталого розвитку; це пов'язано з багатьма причинами, такими як неналежне впровадження інструментів і відсутність механізмів контролю за їх виконанням. Застосування системи відповідальності в поєднанні з вищезазначеними інструментами вирішить такі проблеми, оскільки система відповідальності надають уряду стимули для забезпечення дотримання законодавства туристичними підприємствами.

Коли дослідники дивляться на туризм з точки зору екологічних питань, доведено, що негативний вплив індустрії туризму на навколишнє середовище часто помітний, оскільки галузь використовує природне та створене людиною середовище як свій основний засіб, а це суспільні блага. Екологічні проблеми виникають через те, що ринкові механізми не в змозі перенести всі приватні зовнішні витрати на їх джерела, тобто туристичні підприємства не змушені оплачувати повну вартість своєї діяльності. Цю ринкову неспроможність можна пояснити через дві важливі особливості, пов'язані з туристичними ресурсами [190, С. 166]. По-перше, це так звана «трагедія спільного населення», за якої туристичні підприємства не можуть бути виключені з користування будь-яких безкоштовних систем, таких як річки, національні парки та природні ландшафти. І по-друге, ринковий механізм дає збій, оскільки з туристичних підприємств не стягується плата за «негативні зовнішні ефекти», такі як затори на дорогах, деградація пам'яток, конфлікти щодо доступу до ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Це також означає, що в ринковому механізмі туристичні ресурси, такі як культурна спадщина, чисті пляжі, гори, острови, річки, місцеві культури тощо, колективно експлуатуються туристичними підприємствами. Іншими словами, у ринковому контексті туристичні підприємства можуть оптимізувати свої вигоди, збільшуючи свою здатність використовувати туристичні ресурси, тоді як суспільство в цілому (як місцеве, так і ширша громада) має нести негативні

зовнішні ефекти (тобто зовнішні витрати), викликані туристичними підприємствами.

У багатьох випадках гравці індустрії туризму не виявляли великої готовності прийняти екологічно чистий вид діяльності, оскільки це може збільшити їхні операційні витрати. Як наслідок, туристичні ресурси, як правило, недооцінюються та використовуються надмірно та неефективно. Тому, як правило, туристичні товари та послуги, що базуються на ресурсах, також мають занижену ціну та надмірне споживання [40]. Таким чином, ринковий механізм для туризму залишає важливі соціальні витрати (такі як негативний вплив туризму на деградацію пам'яток, затори на дорогах, забруднення води, ерозію ґрунту, забруднення навколишнього середовища тощо) поза межами відповідальності туристичних підприємств – і це призведе до нестійкого розвитку туризму.

Економічні інструменти спрямовані на подолання розриву між туристичними підприємствами та цими соціальними витратами шляхом інтерналізації всіх негативних зовнішніх ефектів, створених туристичними підприємствами, до їх джерел. З точки зору економічної теорії, поведінка туристичного підприємства (тобто прийняття бізнес-рішень) буде керуватися правилом попиту та пропозиції. Вільний доступ до туристичних ресурсів та відсутність ефективних інструментів управління ними призведе до заниження цін. Це, у свою чергу, призведе до того, що туристичні підприємства будуть занижувати ціни на свої послуги та продукти, щоб конкурувати з іншими; заниження цін також збільшить попит відвідувачів. Роблячи це, туристичні підприємства максимізують свою віддачу, використовуючи більше туристичних ресурсів і надаючи більше послуг і продуктів за нижчими цінами, за яких граничні витрати дорівнюють граничній вигоді [75, С. 113]. Отже, туристичні ресурси та активи навколишнього середовища можуть бути надмірно використані, що призведе до негативних зовнішніх ефектів і збільшення витрат для суспільства. Іншими словами, суспільство буде нести негативні зовнішні ефекти, спричинені індустрією туризму.

Отже, щоб досягти сталого розвитку туризму, необхідно інтерналізувати зовнішні витрати, створені туристичними підприємствами. Економічні інструменти допоможуть перенести всі зовнішні витрати на їх джерела. При цьому туристичні послуги та продукти, що базуються на ресурсах, будуть правильно оцінені, і в результаті правильного ціноутворення індустрія туризму скоротить кількість послуг і продуктів, що базуються на ресурсах. Це також означає, що туристичні підприємства використовуватимуть менше туристичних ресурсів і екологічних активів [169, С. 172]. Крім того, будь-який дохід, отриманий від застосування економічних інструментів, може бути використаний для підтримки збереження навколишнього середовища, соціального добробуту або навіть для перерозподілу доходів від туризму місцевим громадам.

Управління екологічними ресурсами є важливою частиною контролю за будь-яким негативним впливом індустрії туризму на навколишнє середовище та необхідним для досягнення сталого розвитку туризму. Процес управління може включати державне планування використання природних ресурсів, використання дозволів для бізнесу, екологічних норм та будь-яких інших ефективних інструментів, спрямованих на рух індустрії туризму до більш стійких практик. Застосування економічних інструментів може сприяти інтерналізації екологічних витрат підприємств найбільш ефективним способом. Економічні інструменти також є засобом посилення спроможності уряду вирішувати питання розвитку, сприяти технологічним інноваціям і впливати на моделі бізнесу та споживання [139]. Однак ступінь і ефективність використання цих інструментів може відрізнятися через розрив між обізнаністю та практикою туристичних підприємств.

Література з екологічного менеджменту для сталого розвитку туризму вказує на те, що управління ресурсами відіграє важливу роль у сталому розвитку туризму. Л. Дваєр та С. Кім наголошують, що екологічна практика фірми пов'язана з її економічною ефективністю; коли економічні інтереси розширюються, управління навколишнім середовищем буде

зменшено [18, С. 384]. Відповідно, сталий туризм має вирішальне значення для збереження ресурсів. Туристичні ресурси повинні підтримуватися належним чином, щоб запобігти невинуватому погіршенню та сприяти їх стійкості.

Сучасний світ визнає, що для досягнення сталого розвитку туризму необхідна зміна механізму управління: перехід від реактивного дотримання ініціатив екологічної політики до більш активного дотримання. Крім того, необхідна стратегія, згідно з якою навколишнє середовище займає перше місце в порядку денному бізнесу, а екологічні проблеми інтегруються в бізнес-стратегії окремих підприємств [18, С. 384]. Ці два дослідники також зазначають, що екологічні показники країни систематично змінюються залежно від якості її регуляторного режиму. Нарешті, Л. Дваєр та С. Кім пояснюють, що деякі підприємства сприймають природоохоронну практику як таку, що суперечить їхнім цілям отримання прибутку, оскільки ця практика може вимагати від фірми перенаправлення своїх ресурсів з інших прибуткових можливостей, що може призвести до зростання витрат і цін, а також втрату ринків збуту [18, С. 384].

Однак існує альтернативна точка зору, згідно з якою екологічні ініціативи покращують конкурентоспроможність, спонукаючи фірми до розробки більш стійких практик. Таким чином, запровадження ініціатив екологічної політики покращить як навколишнє середовище, так і конкурентоспроможність туристичної дестинації.

З економічної точки зору, індустрія туризму є переважно ринковою діяльністю, але мета сталого розвитку передбачає управління навколишнім середовищем. Оскільки управління навколишнім середовищем заважатиме будь-якій індустрії сталого туризму, економічні міркування неминучі. Оцінка туристичних ресурсів з економічної точки зору може дати більш збалансовану та об'єктивну картину, яка дозволить приймати рішення щодо використання туристичних ресурсів [180, С. 319]. Ця картина також може бути засобом для обліку та роботи з будь-якими зовнішніми ефектами. Використовуючи таку

картину, несприятливий вплив туризму на навколишнє середовище та місцеві громади буде оцінено за значенням і, таким чином, розглядатиметься як один із факторів загальних витрат, пов'язаних із туристичними підприємствами та розвитком.

Застосування економічних інструментів може допомогти заохотити туристичні підприємства розглядати ширші економічні, соціальні та екологічні витрати/вигоди у своєму бізнес-плануванні та практиці, а не лише фінансову вигоду. Розвиткові сталого туризму може сприяти ретельне поєднання державної політики, що включає як пряме регулювання, так і ринкові інструменти (тобто економічні інструменти) [144, С. 95]. Таким чином, основним завданням для тих, хто розробляє політику, є сформулювати та ефективно застосувати відповідні правила як для сталого розвитку туризму, так і для управління туристичними ресурсами.

Н. Фредеріко вказує, що найбільш прямий інструмент для просування сталого туризму передбачає використання регуляторних механізмів, таких як комплексне планування землекористування та управління ресурсами. Важливо також, щоб державні нормативні акти застосовувалися прозоро в усьому туристичному секторі, незалежно від розміру бізнесу, виду туристичної діяльності чи місця розташування, що не призведе до негативних зовнішніх ефектів для місцевої громади та погіршення навколишнього середовища [24, С. 9].

Т. Міхалік стверджує, що встановлення права власності є необхідною умовою для інших економічних інструментів управління навколишнім середовищем. Як правило, стверджується, що уряд повинен надати права власності на туристичні ресурси та прийняти законодавство, яке дозволить власникам захищати та управляти ними [64, С. 96]. Також вона наголошує, що застосування грошових оцінок до туристичних ресурсів є більш ефективним способом управління екологічними ресурсами, ніж державне регулювання [64, С. 96].

Економічні інструменти фактично можуть бути використані для кращої інтерналізації зовнішніх ефектів для туристичних підприємств і, таким чином, сприяння ширшому управлінню навколишнім середовищем і сталому розвитку туризму. Як відомо, одна з головних причин краху ринків полягає в тому, що важливі екологічні витрати, такі як забруднення, не відображаються в цінах на туристичні товари та послуги. Зростає занепокоєння щодо того, як принципи сталого туризму можна інтегрувати в стратегічні бізнес-плани. Ключовим завданням для будь-якого уряду є зробити свою стратегію сталого розвитку туризму актуальною та прийнятною для туристичних підприємств; це виклик не лише для влади на рівні місцевої громади, а й на регіональному та міжнародному рівнях [166, С. 7].

Проблеми особливо серйозні в країнах, що розвиваються з централізованим плануванням, де туристичні підприємства, орієнтовані на отримання прибутку, відіграють все більш важливу роль в ініціативах сталого туризму. Стверджується, що інтеграція управління навколишнім середовищем і ширших принципів сталого туризму в бізнес-операції створила нові можливості з точки зору диференціації продуктів, поінформованості про конкурентів, економії коштів і управління ризиками в розвитку туризму.

Посилаючись на реакцію малих і середніх підприємств на управління навколишнім середовищем і сталість, Дж. Вернон демонструє у своїх дослідженнях, що хоча керівники та власники все більше усвідомлюють, що їхній туристичний бізнес залежить від привабливості туристичних ресурсів, вони все ще часто виявляють лише обмежену готовність брати активну відповідальність за управління навколишнім середовищем [109, С. 52]. Т. Тейлор пропонує використовувати екологічні податки для пом'якшення негативних екологічних наслідків розвитку туризму. Однак, хоча мета екологічних податків полягає в тому, щоб спрямувати споживацьку поведінку користувачів до точки оптимального використання ресурсів, їх застосування в індустрії туризму не часто спонукало туристичні підприємства до збереження екологічних ресурсів і розвитку стійкої ділової практики [102, С. 208].

Туризм – це галузь, яку часто відзначають особливо слабкими статистичними даними в країнах, що розвиваються, і питання, які ставить аналіз сталого розвитку, додають до цього додаткового ступіня невизначеності. Однак індикатори сталого туризму можна сконструювати для покращення основної інформації та надання більш конкретного змісту концепції сталого розвитку туризму. Вони також можуть бути використані для оцінки сталого розвитку туризму.

Індикатор - це, насамперед, змінна величина, яка може приймати певну кількість значень (кількісних) або станів (якісних) відповідно до обставин. Значення або стан індикаторів іноді можна безпосередньо виміряти або спостерігати, у більшості випадків вони є результатом аналізу та обробки основних даних. Дж. Серон і Г. Дубіос стверджують, що індикатори сталого туризму, як очікується, охоплюють і перетворюють складну реальність сталого розвитку туризму, і що вони повинні уможливити вимірювання тенденцій і сприяти можливостям порівняти ситуацію між зацікавленими сторонами в індустрії туризму [13, С. 62].

Все більше вчених, які займаються дослідженнями сталого туризму, відстоюють необхідність введення у науковий обіг та у економічне життя індикаторів стійкого туризму [38]. Важливо зазначити, що встановлення реалістичних індикаторів сталого туризму є головним пріоритетом для національних туристичних організацій. Без індикаторів концепція сталого туризму не має сенсу, індикатори надають засоби для оцінки ефективності державної політики та дій, а також привертають увагу до проблемних сфер у туристичній індустрії, щоб активізувати відповідні дії керівництва.

Американський дослідник І. Сіракая виявив, що в міру збільшення використання показників стійкості туристичних напрямків, їх розміри були розширені, щоб включити як широкі технічні індикатори (наприклад, непрямі та прямі; описові та аналітичні, суб'єктивні та об'єктивні), так і дисциплінарні показники (наприклад, економічні, соціальні та екологічні показники) [97]. І. Сіракая стверджує, що в той час як прямі показники стосуються змінних

значень (наприклад, темпи зростання інвестицій, прибутку від бізнесу, загального доходу тощо), непрямі індикатори стосуються певної іншої проблеми, яка тільки передбачається, це припущення ґрунтується або на теорії, або на досвіді, або на обох [97].

Суб'єктивні показники можуть використовуватися для відображення коментарів, які зацікавлені сторони роблять щодо властивостей дестинацій, ставлення та особистої оцінки, тоді як об'єктивні показники посилаються на перелік умов, пов'язаних із даними ситуаціями. Наприклад, суб'єктивні показники можуть використовуватися для вимірювання обізнаності туристичних підприємств щодо сталого туризму та відповідних екологічних політичних ініціатив та відповіді на них. Суб'єктивні показники зазвичай розробляються на основі даних, зібраних під час інтерв'ю та анкетного опитування.

Незважаючи на те, що різні дисципліни створили власні індикатори, усі вони можуть мати деякі спільні риси. Наприклад, індикатори навколишнього середовища відносяться до конкретних проблем, пов'язаних з природним середовищем і середовищем людини; стійкі показники представляють стійкі практики, такі як поводження з відходами, енергозбереження, екологічні заходи; а інституційні показники обертаються навколо питань продуктивності та ефективності різних урядових інструментів [156, С. 28].

Всесвітня туристична організація визначає десять пріоритетних показників для приватного сектора з точки зору сталого розвитку туризму: мінімізація споживання води, збереження та управління енергією, управління ресурсами прісної води, планування та управління землекористуванням, залучення персоналу, екологічні проблеми, і партнерства для сталого розвитку.

ВТО також надає 11 основних показників для порівняння стійкості туризму між двома напрямками.

Ці основні показники:

- захист території;

- навантаження на територію;
- інтенсивність використання;
- соціальні наслідки;
- контроль розвитку;
- управління відходами;
- процес планування;
- критична екосистема;
- задоволеність споживачів;
- задоволеність місцевих жителів;
- внесок туризму в місцеву економіку.

На даний момент вони розглядаються як набір міжнародно прийнятних індикаторів сталого туризму та встановлений механізм для менеджерів туризму для впровадження практик сталого туризму. Однак, незважаючи на те, що робота ВТО є корисною відправною точкою, більш ретельний аналіз все ще виявляє багато труднощів, таких як відсутність чіткої участі зацікавлених сторін і відсутність належної системи моніторингу, яка б допомогла перетворити ці показники на відповідні управлінські дії.

Дж. Серон і Г. Дубіос припускають, що екологічні індикатори повинні бути цілісними підходами, які можуть досягти певного балансу між економічними, соціальними та екологічними аспектами [13, С. 62]. Основні показники можуть включати:

- тиск: оцінка за кількістю туристів, які відвідують сайт/дестинацію (за роками/місяцями)
- соціальні наслідки: оцінка за відношенням мешканців
- поводження з відходами
- внесок туризму в місцеву економіку
- постійне навчання персоналу
- контроль розвитку
- процеси планування.

Зростаюче занепокоєння щодо сталого розвитку призвело до збільшення потреби в дослідженнях туризму для розробки індикаторів для моніторингу сталого розвитку туристичної галузі. Сталий розвиток туризму містить екологічні, соціальні, економічні, інституційні, культурні та психологічні аспекти, і ці аспекти присутні на всіх рівнях – міжнародному, національному, регіональному та громадському.

Зарубіжні дослідники пропонують використовувати наступні показники для моніторингу досягнення сталого туризму:

- доходи від туризму;
- середні туристичні витрати;
- податки з туризму;
- кількість зареєстрованих підприємств, пов'язаних з туризмом;
- стабільність та різноманітність ринків (як міжнародних, так і внутрішніх);
- зайнятість (включаючи прямі та непрямі робочі місця), створена індустрією туризму;
- дотримання найкращих практик проектування, планування та будівництва будівель;
- енергозбереження;
- екологічно безпечні практики;
- відсоток прибутку, що реінвестується в охорону природи [61].

Отже, нами проаналізовано кілька переліків принципів для сталого розвитку туризму, ці принципи допоможуть визначити показники, необхідні для моніторингу успішного впровадження сталого туризму. Прикладами принципів сталого управління туризмом є управління відходами, стале використання ресурсів і збереження різноманітності.

Однак важко безпосередньо виміряти соціальну та культурну стійкість. Це тому, що більшість змінних, пов'язаних із цими аспектами, є якісними, а не кількісними. І хоча здається, що туризм прискорює культурні зміни, він точно не є єдиною рушійною силою змін.

Відповідно, непрямий показник соціокультурної сталості може включати такі показники:

- кількість туристичних підприємств, якими керують місцеві жителі;
- кількість туристичних підприємств, в яких працюють місцеві жителі;
- частка прибутку громади від туризму;
- кошторис збереження об'єктів культурної спадщини;
- прірва між багатими і бідними в туристичних районах;
- залучення громади до процесів планування, дослідження та прийняття рішень;
- надання технічної підтримки місцевим туристичним підприємствам (маркетинг, навчання та управлінська підтримка);
- випадки дискримінації.

Існує небагато показників, які вимірюють обізнаність та реакцію на ініціативи сталого туризму з боку індустрії туризму [136]. Для того, щоб виміряти обізнаність і реакцію щодо сталого туризму, зазвичай дослідниками використовується комбінація якісних і кількісних показників. Якісні показники базуються на показниках, наведених вище, і розроблені, щоб відобразити обізнаність туристичної індустрії як про сталий розвиток туризму, так і про проблеми навколишнього середовища у зв'язку з їхньою бізнес-операцією [36]. Кількісні показники базуються на наведених вище індикаторах і зазвичай розробляються в поєднанні з запитаннями за шкалою Лайкерта для збору кількісних даних про реакцію індустрії туризму на ініціативи щодо сталого туризму та екологічного менеджменту.

Є багато важливих критеріїв, які слід враховувати, вирішуючи, які показники використовувати в дослідницькому проекті. Критерії, які слід враховувати, включають можливість вимірювання, валідність, надійність, доступність даних і зв'язки між різними проблемами. Оцінка реакції індустрії туризму на ініціативи сталого туризму та навколишнього середовища необхідна для аналізу зв'язку між індустрією туризму та економічними, екологічними та соціокультурними аспектами (табл. 2.2).

Перелік показників для оцінки стійкості туризму

Структура	Основні показники	Об'єкти оцінювання
1. Економічна	Доходи від туризму Середні туристичні витрати Податки з туризму Стабільність та різноманітність ринків (міжнародні та внутрішні) Економічна вигода для місцевої спільноти Економічно вигідна галузь Створення робочих місць у сфері туризму Кількість туристичних підприємств, створених місцевими мешканцями Кількість туристичних підприємств, у яких працевлаштовані місцеві жителі	Індустрія туризму та її загальний економічний внесок у місцеву економіку (економічна життєздатність) Підприємства туристичного бізнесу та забезпечення ними економічних можливостей та переваг для місцевих жителів.
2. Екологічна	Вплив на навколишнє середовище Методи енергозбереження Використання місцевих матеріалів Екологічно безпечна практика Відсоток реінвестованого прибутку у збереження навколишнього середовища Поводження з відходами Практики переробки	Індустрія туризму та екологічна поведінка (тобто стійкі практики) щодо сталого туризму розвитку
3. Соціо-культурна	Місцева культура Навчання персоналу Партнерство для сталого розвитку Соціальний вплив Залучення місцевих жителів до розвитку туризму	Індустрія туризму та її відповідь на соціокультурні проблеми туристичного бізнесу Підприємства туристичного бізнесу та їхній вплив на соціокультурні перспективи
4. Організаційна	Наявність туристичних генеральних планів Наявність ініціатив екологічної політики Наявність політики, пов'язаної з туризмом Дотримання державних постанов щодо сталого розвитку туризму Дотримання ініціатив екологічної політики Дотримання екологічної політики, пов'язаної з туризмом Процеси планування для сталого розвитку туризму	Поточний політичний та економічний контекст і характер ініціатив щодо планування сталого туризму, що стимулює розвиток туризму Індустрія туризму та її адаптація до поточної інституційної основи сталого туризму та управління навколишнім середовищем

Як показано в таблиці 2.2, такі показники, як відносини між індустрією туризму та місцевими громадами, соціальний вплив туризму на місцеві громади та рівень участі місцевих жителів у туризмі, можуть бути використані для аналізу реакції індустрії туризму на соціально-культурні проблемні питання. Наявність сучасної урядової політики та програм, пов'язаних з туризмом, і відповідність індустрії туризму таким урядовим ініціативам є індикаторами, які використовуються для дослідження поточної інституційної структури та її впливу на впровадження індустрією туризму екологічно чистих практик. Інтенсивні огляди сталого туризму вказують на те, що існує багато зв'язків між характеристиками індустрії туризму та впровадженням нею практики сталого туризму та урядових ініціатив. Наразі існує недостатня кількість досліджень, які досліджують ці зв'язки між характеристиками індустрії туризму та впровадженням нею практик сталого туризму та поточними урядовими заходами щодо управління навколишнім середовищем і це висвітлює важливу область, яка потребує подальших досліджень.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши організаційні, економічні та соціальні аспекти формування моделі сталого розвитку туризму:

1) визначено новітні стратегії розвитку та перешкоди впровадження індустрії сталого туризму. Історія розвитку туризму на прикладі декількох європейських міст показує нам історію розвитку негативних зовнішніх ефектів, включаючи перенаселення, туристизацію місцевого середовища, облаштуваність і неприємну поведінку відвідувачів. В цьому контексті біло проаналізовано: 1) модель життєвих циклів туристичної дестинації Р. Батлера та її модифікації сучасними вченими відповідно до нових умов; 2) концепцію соціальної стійкості Р. Батлера складену з двох основних умов, а саме «соціальної справедливості» та «стійкості громади» та 3) п'ятивимірну

концепцію Дж. Нові щодо міської мобільності та використання міського простору. Окрім того, серед найбільш дискусійних проблем у темі сталого управління розвитком туризму є: питання «критичної межі навантаження (carrying capacity), «управління впливом від відвідування» (Visitor Impact Management (VIM), «обмеження прийнятних змін» (Limits of Acceptable Change (LAC) та «захист дестинації від негативних наслідків туризму» (Visitor Experience Resource Protection (VERP)). Отже, доцільність управління туризмом включає цілі максимізації позитивного впливу, а не «просто» мінімізацію негативного впливу. З огляду на те, що сталий туризм може розвиватися таким чином, щоб він сприяв цілям соціальної стійкості, це мотивує стратегії, які прагнуть спрямувати туризм на досягнення цінностей за межами економічного зростання для тих, хто бере участь у туристичній індустрії. Таким чином, цілі для сталого туризму передбачають суб'єктивні уявлення про те, які рівні, межі чи характеристики будуть найкращим або найрозумнішим використанням часто обмежених культурних, соціальних і просторових ресурсів у місцях міського туризму. Це означає, що ідея соціальної стабільності не є вільною від ідеї цінностей. І це, в свою чергу, передбачає природну складність, пов'язану з контекстуальними аспектами соціально стійкого туризму.

2). окреслено роль планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму. Так, планування міського туризму – це стратегічний процес створення стратегічної візії території, що відображає цілі та прагнення громади, і втілення цього шляхом визначення бажаних моделей землекористування та відповідних стилей розвитку. Політичний контекст планування розвитку туризму поступово зміщується до такого, де туризм оцінюється також як соціально-політичне явище. Це відкриває питання про роль, яку він відіграє у зв'язку з іншими міськими соціальними проблемами. Такий перехід також включає нові концепції вартості. Цінуються та розглядаються нові цінності, включно з цінністю нематеріальних суспільних благ, наприклад, ставлення мешканців до певного місця в місті, місця

спадщини чи поєднання культурних впливів у певному місці. Це повертає дискусію про суб'єктивні цінності та вибір у процесі державної політики та планування; того, що буде втрачено і що слід зберегти або розвивати в міру розвитку міського середовища. Доведено, що процес планування сталого розвитку туризму необхідно розуміти в його соціальному та екологічному контексті. Серед проаналізованих парадигм планування туризму слід виділити: 1) парадигму комплексного розвитку; 2) Планування з урахуванням інтересів громади, 3) Поетапне планування; 4) Спільне планування. Окрім того проаналізовані також і альтернативні парадигми, як-от кооперативне планування.

3) систематизовано наявні ринкові інструменти реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму. Систематизовано економічні інструменти управління навколишнім середовищем, визначено показники для оцінки стійкості туризму, окреслено показники для моніторингу досягнень сталого туризму; опрацьовано набір міжнародно прийнятних індикаторів сталого туризму та встановлений механізм для менеджерів туризму для впровадження практик сталого туризму. Доведено, що успіх парадигми сталого туризму залежить від двох фундаментальних факторів: інструментів, необхідних для реалізації сталого розвитку туризму, та показників, необхідних для оцінки ефективності цього розвитку.

Основні положення та наукові результати даного розділу дослідження відображено у публікаціях автора [32; 39; 42; 48; 49; 100; 137; 173].

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

3.1. Впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму

Принципи сталого туризму полягають в навчанні туристів таким чином, щоб вони могли ставитися дружньо до навколишнього середовища, і це передбачає подорож до місця призначення з інтересом до природи та екології, відтак, якщо турист дотримується цього, це допоможе розвинути таку форму, як сталий туризм. Охорона навколишнього середовища повинна бути невід'ємною частиною процесу розвитку для досягнення сталого розвитку, і вона не повинна вимірюватися окремо від нього.

Кожна нація має незалежне право використовувати власні ресурси для свого соціального та економічного розвитку, але повинна переконатися, що це не завдає шкоди навколишньому середовищу за межами їх кордонів. Країни повинні розробити міжнародні закони, щоб забезпечити компенсацію за шкоду, яка може бути завдана територіям за межами їхніх кордонів. Країни повинні зменшити та викоринити нестабільні моделі виробництва та споживання, а демографічну політику слід проводити відповідно до потреб розвитку та навколишнього середовища нинішнього та наступних поколінь. Сталий розвиток загалом потребує кращого наукового розуміння проблем, щоб нація могла ділитися своїми даними та передовими технологіями для досягнення мети сталого розвитку [36]. Країни також повинні працювати разом, щоб зберегти, захистити та відновити здоров'я та цілісність екосистеми Землі.

Сталий туризм може відігравати важливу роль як ефективний інструмент для розуміння Цілей розвитку тисячоліття. Доведено, що це

важливо для досягнення першої мети, пов'язаної з подоланням бідності: забезпечення можливостей сталого розвитку для ізольованих, бідних суспільств, навіть у найбільш важкодоступних сільських регіонах. У всьому світі туризм робить значний внесок у валовий національний продукт (ВНП) націй. Сектор виробляє приблизно 4,4% від загального валового внутрішнього продукту (ВВП) і в ньому працює близько 200 мільйонів людей. Ось чому щорічна кількість туристів у міжнародні напрямки постійно зростала з 25 мільйонів до 808 мільйонів між 1950 та 2005 роками відповідно [188]. Крім того, цей сектор дає величезний дохід, який становить понад 800 мільярдів доларів США – і ці дані початку XXI століття і вони постійно зростають. На африканському континенті спостерігається швидке зростання кількості міжнародних туристів з 28 мільйонів до 40 мільйонів між 2000 і 2005 роками, тоді як середнє річне зростання становить 5,6 % на рік порівняно зі світовим показником, а відсоток становить 3,1 на рік, що призвело до подвоєння надходжень туристичного сектору з 10,5 млрд доларів США до 21,3 млрд доларів США [194, С. 87].

Туризм може відігравати життєво важливу роль у покращенні загального соціально-економічного розвитку завдяки наявності доріг, телефонів, систем водопостачання та очищення води, утилізації та переробки відходів та очищення стічних вод, і це може збільшити можливості для подальшого розвитку та створити переваги для сектора, що, у свою чергу має сприяти сталому управлінню природоохоронними територіями та підтримувати охорону природних ресурсів, оскільки місцеві громади можуть усвідомити ціну своїх активів шляхом спільного використання вигод. Увесь експорт послуг туризму складає майже сорок відсотків, що робить його однією з основних груп міжнародної торгівлі з великим потенціалом, який може принести користь бідним країнам.

Туризм є не тільки галуззю, що розвивається найшвидше, але й основним джерелом доходу для багатьох країн. Сталий туризм надає багато робочих місць для місцевих жителів, що покращує якість життя, зменшує

бідність і допомагає місцевій економіці. Він захищає та зберігає біорізноманіття, зберігає природні ресурси для майбутніх поколінь, зберігає природні цикли в морській прибережній екосистемі та захищає якість навколишнього середовища за допомогою екологічної системи та зменшує робочі витрати, вживаючи ініціатив, які зменшують споживання відходів, води та енергії. Крім того, він сприяє просуванню інновацій і нового мислення в розробці екологічно чистих товарів і послуг і дозволяє використовувати вдосконалення майбутніх можливостей. Крім того, сталий туризм розширює інвестиційні можливості за допомогою довгострокових планів сталого розвитку, а також збільшує довгострокову прибутковість шляхом встановлення планів на місці. Це зберігає привабливість місця призначення та досягає продуктивності та економії ділового маневру в діяльності [38]. Крім того, всі ці туристи можуть зібрати чудовий досвід у своєму житті, який освіжить їхній розум і мотивує здійснювати подорожі регулярно.

Стійкість має три життєво важливі основи, які слід враховувати для розвитку туризму. Концепція трьох стовпів сталого розвитку була прийнята в усьому світі. Асоціації, пов'язані з туризмом, повинні розглядати три стовпи сталого туризму. Це соціальна, екологічна та економічна стійкість. Громади, компанії та окремі особи повинні враховувати ці три сфери. Основна мета сталого розвитку полягає в тому, щоб забезпечити зрозумілий і довготривалий баланс між цими трьома вимірами. Управління сталим туризмом може бути успішним лише за умови прийняття взаємозв'язків між усіма трьома вимірами.

Екологічна стійкість, очевидно, є однією з найважливіших частин туризму, головним чином природного захисту туристичних дестинацій. Сенс екологічної стійкості полягає в забезпеченні ресурсів на певній території, і вона повинна добре підтримуватися для використання майбутніми поколіннями. Туристичні асоціації повинні ретельно думати про захист навколишнього середовища. Дика природа є головною привабливістю для туристів у всьому світі, але туризм явно шкодить дикій природі, наприклад, через руйнування середовищ існування, вплив на харчові звички, порушення

моделей розмноження, пожежі в лісах і людей, які збирають рослини, знищуючи природу. У туризмі зазвичай використовується ряд природних ресурсів, і головною привабливістю продукту дестинації є природні ресурси. Наприклад, природні ресурси складаються з чистої води, гірських районів, озер, річок, морів, пляжів і природних лісів, але на природне середовище завжди впливають дії людей у багатьох країнах. Це тому, що в цьому світі залишилося лише кілька природних ландшафтів. І ми маємо чітко розуміти, що туризм завдає шкоди будь-якому аспекту навколишнього середовища, оскільки туризм – це індустрія, яка змінює природне середовище.

Таким чином, уряд або орган управління туричною галуззю повинні вжити різних заходів для захисту природного середовища та дикої природи через їхню цінність як туристичного ресурсу. Мотивація дуже важлива, особливо в країнах, що розвиваються, оскільки, якщо організації, пов'язані з туризмом, не зможуть мотивувати уряд, може бути завдано більшої шкоди навколишньому середовищу та дикій природі через промислове та житлове будівництво [173, С. 7]. Місцеві жителі повинні привернути увагу туристів до проблем навколишнього середовища та спонукати їх до кампанії за захист навколишнього середовища. Уряд не повинен без потреби будувати нові міста, селища, дороги, інфраструктуру аеропортів, дамби, руйнуючи природне середовище.

Економічна стійкість — це здатність економіки підтримувати певний рівень економічного виробництва необмежений час. Зараз туризм є одним із найбільш швидкозростаючих секторів економіки у світі. За даними Всесвітньої туристичної організації, у 2000 році 698 мільйонів людей відвідали закордонні країни та витратили понад 478 мільярдів доларів США. Надходження від міжнародного туризму в поєднанні з пасажирськими перевезеннями на даний момент становлять понад 575 мільярдів доларів США, що робить туризм першим у світі за прибутком від експорту, випереджаючи автомобільну продукцію, хімічну продукцію, нафту та продукти харчування. Коли туристичні асоціації думають про сталість, вони

не беруть до уваги економічну стійкість як важливий фактор, але правда полягає в тому, що це головний ключ до підвищення стійкості туристичного підприємства. Саме тому він вважається основним інструментом регіонального розвитку в багатьох країнах, що розвиваються, оскільки він є дуже важливим для економічного прогресу, зменшення бідності та стимулювання нової економічної діяльності. Туризм має позитивний економічний вплив на зайнятість, валовий дохід і виробництво, але він також має негативний вплив, головним чином на навколишнє середовище. Незаплановане та неконтрольоване зростання туризму не може бути правильним способом отримати максимальний результат у довгостроковій перспективі. Основним джерелом туристичного продукту є навколишнє середовище, тому його необхідно охороняти для подальшого зростання туризму та економічного розвитку в майбутньому. Значення економічної стабільності полягає в налагодженні зв'язків і зменшенні витоків, наприклад, готель або компанія, якою володіє та керує іноземець, забирає максимум грошей із країни перебування та втікає за кордон. Це не є стійким розвитком, тому що це не робить великого внеску в місцеву економіку. Громада повинна бути залученою до туризму, щоб мати від цього фінансову вигоду.

Соціальна стійкість означає якість життя та здатність соціальної системи, наприклад, країни, сім'ї чи організації вдосконалювати процеси та механізми, які не тільки задовольняють вимоги її членів, але й можуть підтримувати здатність наступних поколінь зберегати здорову спільноту на стандартному рівні соціального добробуту та гармонії на невизначений період. Труднощі, наприклад, війна, велика несправедливість, повсюдна бідність і низький рівень освіти є симптомами системи, яку часто називають «соціально нестійкою» [159, С. 119]. У світі є багато відомих туристичних напрямків, які щороку приваблюють велику кількість туристів з інших країн. Коли туристи починають відвідувати туристичну зону, відбувається певний соціальний і культурний вплив цих туристів на приймаючу спільноту.

Поведінка туристів може негативно вплинути на якість життя приймаючої громади, наприклад, може виникнути скупченість і затори, проблеми з наркотиками та алкоголем, проституція та зростання рівня злочинності. Туризм може навіть порушувати права людини, наприклад, індустрія туризму може чинити тиск на місцевих жителів, які виселяються зі своїх земель, щоббула змога будувати нові готелі, котеджі, парки та курорти. Соціальна стійкість мінімізує ці негативні впливи та зосереджується на більш позитивних, наприклад, на підтримці культурного обміну та збереженні місцевих традицій. Зазвичай цього можна досягти шляхом залучення місцевих жителів до індустрії туризму.

Якщо місцева туристична організація може залучити приймаючу громаду до індустрії туризму, вона може запропонувати відвідувачам більш автентичний досвід, і приймаюча сторона отримає також позитивний досвід від такої взаємодії, що може викликати задоволення та гордість. Це тому, що приймаюча спільнота повинна змінити своє ставлення до туристів і відносини з ними, а, отже, лише разом можливо зберегти суспільство та культуру для майбутніх поколінь. Індустрія туризму повинна підвищувати обізнаність щодо питань сталого розвитку та популяризувати практику сталого туризму

Для аналізу застосування глобальних стандартів сталого туризму (GSTC-D) відносно туристичних дестинації у регіональних системах регулювання сталого розвитку туризму важливо дотримуватися наступних принципів та ідей:

- відданість міжнародній ініціативі переходу до «зеленої» економіки, яку підтримують усі країни. Це передбачає необхідність розробки ефективних систем управління та інструментів для планування, підтримки та координації розвитку сталого туризму на всіх рівнях, особливо на місцевому рівні;
- передача центру економічної відповідальності за вирішення проблем розвитку туризму на місцевий рівень (відповідно до ідей

децентралізації), що у свою чергу вимагає активізації формування регіональних систем регулювання сталого розвитку туризму;

- врахування передумов та можливостей сталого розвитку туризму. Відтак, існує нагальна потреба запроваджувати глобальні стандарти сталого туризму в екологічно вразливих регіонах, таких як Карпати, що є об'єктом особливої уваги;
- туризм є складною, слабо структурованою та надзвичайно гнучкою системою, сталий розвиток якої, окрім законодавства, інфраструктури та державної підтримки, потребує міцних економічних зв'язків між партнерами, ефективної взаємодії суміжних галузей економіки, координації та узгодження інтересів, взаємодії між усіма органами влади, індустрією туризму, органами влади та місцевими громадами. Водночас дослідники відзначають основні тенденції в управлінні туристичною системою останнього часу, а саме: перехід від використання традиційних адміністративних інструментів до механізмів партнерства, участі громадських туристичних інституцій у процесах регулювання туризму.

Загальновідомо, що реальна економічна діяльність у туристичному секторі дуже різноманітна і часто не відповідає спрощеним теоретичним моделям, що змушує нас шукати рішення проблем, які виходять за межі «чистої» теорії, заснованої на багатьох потужних теоріях. Можливі припущення мають бути пов'язані з науковим пошуком та обґрунтуванням економічних, правових та інституційних умов і механізмів нормативно-правової організації сталого розвитку туризму.

У цьому контексті застосування Глобальних стандартів сталого туризму (GBT) має велике наукове та практичне значення. Оскільки, як ми бачили, такі стандарти створені на основі принципів стійкості та узагальнюють в структурованій формі найкращі науково обґрунтовані та практично перевірені стандарти сталої туристичної діяльності.

Використовуючи ціннісний підхід, розглянемо процес впровадження значущих «цінностей» глобальних стандартів сталого туризму в систему цілей і завдань, діяльності та індикаторів для сталого розвитку туризму на місцевому рівні (рис. 3.1).

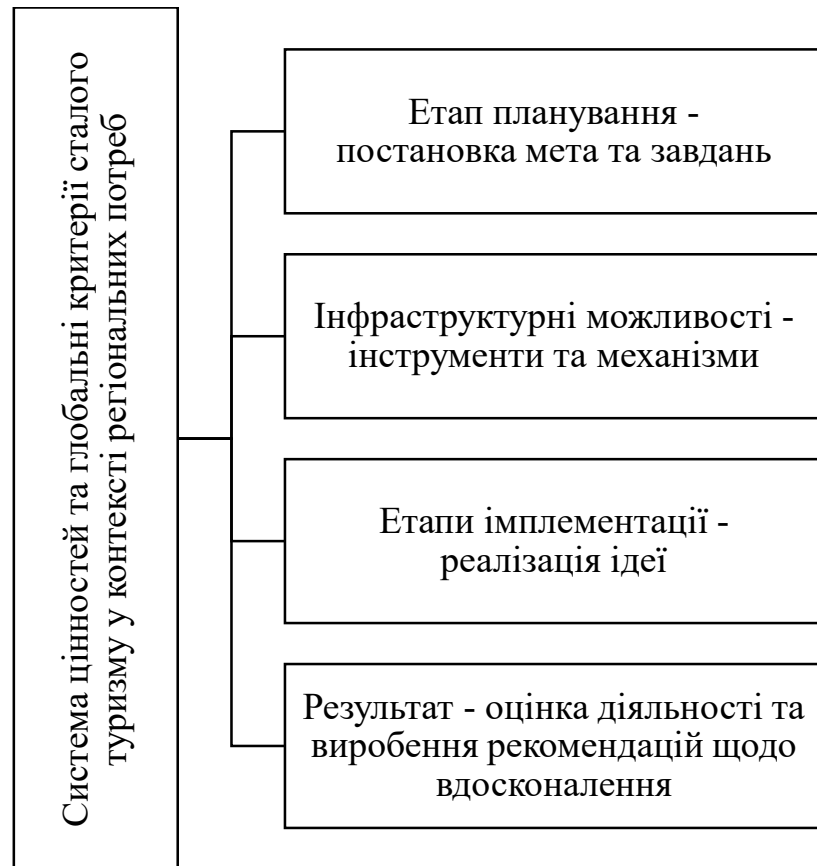

Рис. 3.1. Впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізм сталого розвитку туризму на місцевому рівні (складено автором).

Слід зазначити, що в науковій літературі все більше цікавляться можливостями використання ціннісних методів в управлінні розвитком регіонів чи великих міст. Ціннісний підхід до стратегічного управління регіональним розвитком базується на розумінні потреб і ціннісних структур ключових груп, зацікавлених в ефективному регіональному розвитку. Ці цінності зрештою допоможуть сформувати структуру управлінських рішень для довгострокового успішного туристичного розвитку.

Такий ціннісно-орієнтований підход можливо застосувати до всіх без винятку об'єктів ринку, який характеризується універсальністю та адаптованістю до конкретних економічних процесів [136]. Такий підхід дуже важливий для туристичної сфери, адже, у туристичній сфері в основному зайняті малі та середні підприємства, або, відносно ізольовані, незалежні і соціально відповідальні суб'єктів економіки на різних рівнях, від макроекономіки до наноекономіки.

На схемі, представленій на рисунку 3.2, застосовуючи ціннісний підхід, визначальним чинником при постановці цілей є система цінностей, яка має керуватися найважливішими міжнародними «ідеологічними» документами, що забезпечують сталий розвиток туризму, та включає 17 цілей сталого розвитку. З огляду на те, що глобальні критерії для туристичних дестинації представляють найкращі практики сталого туризму, це свого роду еталон. При визначенні цінностей необхідно враховувати ціннісні орієнтири соціально-економічного розвитку країни та інтереси і потреби внутрішніх регіонів.

При застосуванні зазначеного методу структурно-логічна послідовність процесу прийняття та реалізації рішень доповнюється механізмом зворотнього зв'язку, сутністю якого є можливість реагувати на результати та змінювати цілі та діяльність, що в кінцевому підсумку призводить до якісного покращення [173, С. 7]. Визначальною умовою механізму зворотнього зв'язку є його реалізація на всіх рівнях.

Слід зазначити, що на практиці не всі критерії можуть бути застосовані до управлінської діяльності через особливості природних, соціальних, економічних чи культурних умов, виду туризму, особливостей управління туристичною сферою в регіоні протягом конкретного періоду. Важливо зазначити, що недостатньо уваги приділяється врахуванню цінностей у розробці стратегій та проектів розвитку [141, С. 95]. Водночас такий підхід сприяє розкриттю потенціалу всіх основних учасників туристично-рекреаційної діяльності через ініціативу, відповідальність, координацію зусиль та інтеграцію коштів.

Ціннісно-орієнтований підхід вимагає більшої активності від усіх ключових учасників туристичного сектору, а регулювання їхньої діяльності базується на існуючому наборі принципів управління для сталого розвитку туризму. Нами виокремлені загальні, такі що мають універсальну природу, та спеціальні принципи, такі, що відображають локальну специфіку туристичної галузі (рис. 3.2).

Отже, спектр напрямів і механізмів державного регулювання розвитку туризму досить широкий і провадиться шляхом формування організаційно-управлінських структур, правових умов, інфраструктурного забезпечення, механізмів державної підтримки, наукових досліджень з питань туризму та маркетингової політики, при цьому слід враховувати специфіку кожного конкретного регіону. У сучасній науковій літературі міститься низка науково обґрунтованих рекомендацій щодо встановлення комплексу заходів державного регулювання туризму, аналіз яких дозволяє розробити чітку правову класифікацію механізмів сталого розвитку туризму [40].

На підставі висновків щодо можливості використання глобальних стандартів сталого туризму для дестинацій як методологічного інструменту при формуванні регіональних систем регулювання сталого розвитку туризму, система управління має бути спрямована на ефективне регулювання розвитку сталого туризму. На місцевому рівні заходи для впровадження цієї ідеї поділяються на дві групи: національні регуляторні заходи та проактивні заходи, що включають ринкові заходи та заходи соціального впливу (рис. 3.3).

Рис. 3.2. Система принципів управління сталим розвитком туризму
(розроблено автором).

Рис. 3.3. Система засобів регулювання сталого розвитку туризму
(складено автором)

Заходи державного регулювання можуть бути фінансовими, економічними, науковими, освітніми, економічними, науково-виховними, технологічними та інформаційними [139]. Ініціативні дії – це поєднання ринкових дій та дій соціального впливу, ініційованих самою бізнес-спільнотою, громадянами та суспільством, що сприяє екологічності операцій. Залежно від характеру та ступеня ефективності ініціативних заходів система прийняття рішень може оцінити ефективність застосування глобальних стандартів сталого туризму та досягнення «ідеалу» туристичної дестинації.

Місцеві органи влади повинні сприяти безперервному процесу впровадження встановлених ними вказівок щодо екотуризму та рекреаційної діяльності, вимагаючи:

- спільно з бізнесом і громадами створити систему цінностей і цілей для розвитку сталого туризму;
- провести «аудит» цілей і завдань регіональної стратегії та програмних документів у сфері розвитку туризму;
- визначити «зони» відповідальності регіональних адміністративних інституцій та місцевих органів влади з метою визначення пріоритетів та напрямків сталого розвитку туризму;
- організувати та визначити пріоритетність дій для зеленого туризму та рекреаційних заходів, узгоджених із відповідними галузями та погоджених щодо масштабу фінансування та готовності до реалізації;
- сприяти впровадженню методів та засобів розробки програмного забезпечення;
- сприяти процесу самоорганізації бізнес-структур, інвесторів та місцевих громад з метою реалізації активних заходів зеленого туризму та рекреаційної діяльності;
- сприяти обміну кращими результатами праці, навчання, стимулювати навчання та підвищення кваліфікації працівників;
- створити ефективну взаємодію між органами влади, бізнес-спільнотою, суспільством, наукою та іншими організаціями з питань сталого розвитку туризму, включаючи ефективні механізми взаємодії відповідних галузей;
- створити економічні та соціальні заходи, які просувають тему туризму та рекреаційної діяльності в напрямку екологізації.

Отже, основним джерелом туристичного продукту є навколишнє середовище, тому його необхідно охороняти для подальшого зростання туризму та економічного розвитку в майбутньому. При застосуванні ціннісного методу структурно-логічна послідовність процесу прийняття та реалізації рішень доповнюється механізмом зворотнього зв'язку, сутністю якого є можливість реагувати на результати та змінювати цілі та діяльність,

що в кінцевому підсумку призводить до якісного покращення. Визначальною умовою механізму зворотнього зв'язку є його реалізація на всіх рівнях.

Слід зазначити, що на практиці не всі критерії можуть бути застосовані до управлінської діяльності через особливості природних, соціальних, економічних чи культурних умов, виду туризму, особливостей управління туристичною сферою в регіоні протягом конкретного періоду. Важливо зазначити, що недостатньо уваги приділяється врахуванню цінностей у розробці стратегій та проектів розвитку. Водночас такий підхід сприяє розкриттю потенціалу всіх основних учасників туристично-рекреаційної діяльності через ініціативу, відповідальність, координацію зусиль та інтеграцію коштів. Ціннісно-орієнтований підхід вимагає більшої активності від усіх ключових учасників туристичного сектору, а регулювання їхньої діяльності базується на існуючому наборі принципів управління для сталого розвитку туризму.

Відтак, спектр напрямів і механізмів державного регулювання розвитку туризму досить широкий і провадиться шляхом формування організаційно-управлінських структур, правових умов, інфраструктурного забезпечення, механізмів державної підтримки, наукових досліджень з питань туризму та маркетингової політики, при цьому слід враховувати специфіку кожного конкретного регіону.

3.2. Науково-практичні рекомендації щодо впровадження ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм.

Майже будь-яка територія України є перспективним регіоном для розвитку туризму в Україні і має необхідні передумови для сталого розвитку туризму, тому нами розроблені науково-практичні рекомендації щодо впровадження ідей сталого розвитку у індустрії туризму відповідно до

європейських норм. Так, розроблені рекомендації для національної туристичної індустрії України передбачають розвиток не лише підприємств, пов'язаних з індустрією туризму, а і розвиток соціальної інфраструктури. Крім того, актуалізована екологічна складова, що для менеджменту туристичних дестинацій має першочергове завдання – збереження українського природного розмаїття, що у свою чергу задовольнить потреби громад та дозволить вести виважену економічну політику розвитку туристичних дестинацій.

1. Розробка стратегії сталого туризму в Україні. Метою такої розробки має стати створення умов, механізмів, процедур і структур для забезпечення гармонійного розвитку місцевого туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- створення та впровадження документів стратегічного планування (стратегії, концепції) та Державних програм у сфері сталого розвитку туризму;
- визначення пріоритетних напрямків сталого розвитку туризму;
- удосконалення державних норм та механізмів підтримки;
- реалізація ефективної та скоординованої політики у сфері сталого розвитку туризму.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість туристичних маршрутів, створених за принципами сталого туризму;
- кількість зон рекреаційного розвитку, реалізація подій на туристичних об'єктах;
- кількість одиниць розміщення з екологічними умовами;
- кількість туристів за видами туризму (екологічний, сільський та ін.);
- частина інвестицій в основний капітал закладів розміщення, присвячених екологічній діяльності.

2. Розробка системи управління сталим туризмом в Україні. Метою такої розробки має стати створення умов та координація дій для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- реалізація національної політики у сфері сталого туризму;
- формування системи регулювання у сфері сталого туризму;
- формування та реалізація національних програм і проектів розвитку;
- створення сприятливого бізнес-середовища;
- просування місцевих турпродуктів на туристичному ринку.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступний можливий показник - повна державна підтримка реалізації стратегії сталого розвитку туризму.

3. Розробка системи моніторингу сталим туризмом в Україні. Метою такої розробки має стати створення системи моніторингу ринку туристичних послуг національного рівня для забезпечення гармонійного розвитку туризму.

Для реалізації такої ідеї потрібно:

- створення, ведення та оновлення регіональних туристичних паспортів як засобу організації моніторингу розвитку регіональної туристичної галузі;
- проведення щорічних моніторингових досліджень;
- надання своєчасної інформації про екологічні, економічні, соціальні, культурні та туристичні питання;
- дотримання прав людини.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість зон рекреаційного розвитку, реалізація програм туристичних об'єктів;
- частка компаній індустрії туризму, які реалізують екологічну політику;
- частка об'єктів туристичної інфраструктури, сертифікованих відповідно до стандартів стійкого розвитку;
- індекс задоволеності туристів.

4. Розробка системи сезонного регулювання туризму в Україні. Метою такої розробки має стати зменшення сезонності у сфері туризму для

забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- дослідження потенціалу розвитку туризму за повний календарний рік;
- створення комплексу заходів, спрямованих на зниження сезонності у сфері туризму;
- надання державної підтримки для розвитку нових маршрутів та туристичних послуг у міжсезоння;
- розробка нових маршрутів і послуг в міжсезоння;
- складання розкладу заходів;
- здійснення заходів щодо субсидування частини витрат на організацію бізнесу та навчання персоналу;
- надання пільг та розробка системи підтримки;
- сприяння розвитку несезонного туризму.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість туристів по сезонах;
- наявність можливостей сезонного проживання;
- частка власних коштів туристичних підприємств у загальному фінансуванні заходів зі зниження сезонності туризму.

5. Розробка системи адаптації до зміни клімату в Україні. Метою такої розробки має стати розробка низки заходів для адаптації до зміни клімату для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- збір та розповсюдження об'єктивної інформації щодо стану та рівня забруднення різноманітних об'єктів навколишнього середовища, а також про гідрологічну обстановку;
- оцінка впливу змін клімату на туристичну галізь;
- інформування населення про негативні ризики, пов'язані зі зміною клімату;
- розробка компенсаційних заходів;

- страхування туристичних об'єктів;
- розробка рекомендацій щодо адаптації до зміни клімату.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість туристів за кожним сезоном;
- можливість надання послуг із сезонного проживання;
- частка власних коштів туристичних підприємств у загальному обсязі фінансування заходів щодо зниження сезонності туристичної галузі та адаптації до зміни клімату.

6. Розробка переліку туристичних об'єктів та визначних місць в Україні.

Метою такої розробки має стати складання переліку туристичних визначних пам'яток, включаючи природні та культурні об'єкти для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- збір та систематизація переліку існуючих туристичних маршрутів;
- збір та систематизація переліку природних і культурних об'єктів, відвіданих туристами;
- щорічне оновлення інформації на сайтах адміністрацій міст, сіл та селищ.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість об'єктів туристичної інфраструктури;
- кількість туристичних інформаційних центрів;
- кількість туристичних брендів;
- кількість об'єктів природної та культурної спадщини, включених до списку ЮНЕСКО;
- кількість експонатів упорядкованих за принципами сталого розвитку.

7. Вдосконалення нормотворчої діяльності в Україні. Метою такої розробки є удосконалення системи регулювання для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- вивчення міжнародного досвіду;

- узагальнення українських практик в сфері правоохоронної діяльності;
- підготовка пропозицій щодо вдосконалення системи регулювання;
- оцінка регуляторного впливу.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступний можливий показник - інтегральний показник.

8. Формування системи загальнодоступності в Україні. Метою такої розробки має стати створення комфортних умов проживання для людей з обмеженими можливостями пересування, сприяння їх оздоровленню та відпочинку для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- підготовка комплексу заходів з проектування, будівництва, реконструкції та капітального ремонту туристичної інфраструктури;
- облаштування об'єктів туристичної інфраструктури додатковими зручностями для людей з особливими потребами;
- аудіонавігація.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість туристичних маршрутів, що забезпечують розвиток соціального, дитячого та екотуризму;
- екологічна протяжність доріг адаптована для людей з обмеженими можливостями;
- приміщення спільного користування з умовами для людей з обмеженою мобільністю;
- кількість єдиних туристичних навігаційних знаків.

9. Розробка механізмів придбання майна у туристичних дестинаціях в Україні. Метою такої розробки має стати дотримання законодавчої бази, встановленої для курортних об'єктів для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- синхронізація документів стратегічного та територіального планування;

- створення системи землеустрою туристично-рекреаційної сфери;
- участь місцевих жителів у вирішенні проблем, пов'язаних із формуванням планів земель для реалізації інвестиційних проектів.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- відношення площі, зайнятої об'єктами туризму, до загальної площі дестинації;
- відсоток заповідних територій у загальній площі областей;
- частка курортів, заповідних територій та спеціальних економічних зон у загальній площі областей;
- кількість інвестиційних місць у туристичному секторі.

10. Розробка механізмів вимірювання задоволеності відвідувачів туристичних дестинацій в Україні. Метою такої розробки має стати створення системи вимірювання задоволеності відвідувачів для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- визначення індексу задоволеності відвідувачів;
- створення набору інструментів для підвищення рівня задоволеності відвідувачів;
- публічне звітування про рівень задоволеності відвідувачів.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- комплексна оцінка задоволеності клієнтів, що здійснюється шляхом заповнення анкет, розташованих у номерах, зонах загального користування та приміщеннях готелю;
- створення розрахункових норм для комплексної оцінки.

11. Розробка системи стандартизації сталості туризму в Україні. Метою такої розробки має стати створення корпоративних стандартів сталого розвитку, які відповідають міжнародним критеріям для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібна розробка

корпоративних стандартів сталого розвитку, які відповідають міжнародним критеріям.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість готелів, що відповідають розробленим стандартам;
- кількість пляжів, лижних трас, що відповідають розробленим стандартам;
- кількість об'єктів туристичної інфраструктури, сертифікованих за стандартами стійкості.

12. Забезпечення безпечності туристичних дестинацій в Україні. Мета цього пункту очевидна, а саме: забезпечення безпеки життя, здоров'я та майна туристів для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- участь громадських правоохоронних установ, органів влади та громадян в охороні громадського порядку;
- здійснення контрольної-наглядової діяльності;
- організація функцій тимчасових постів поліції в зонах рекреаційного розвитку.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість і рівень злочинів проти туристів;
- кількість учасників громадських правоохоронних організацій.

13. Розробка системи регулювання кризових і надзвичайних ситуацій у туристичних дестинаціях в Україні. Метою такої розробки має стати захист населення та території від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, забезпечення пожежної безпеки та безпеки людей на водоймах для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- підготувати план основних заходів щодо забезпечення безпеки туристів;

- надавати інструкції та роз'яснення щодо заходів пожежної безпеки під час перебування в лісах, горах, на водоймах тощо;
- реєстрація туристичних організацій, які проводять спортивні походи (екскурсії).

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники:

- кількість груп туристів, зареєстрованих в пошуково-рятувальному відділі ДСНС України;
- навчальні семінари з питань пожежної безпеки в лісах, горах, на водоймах тощо.

14. Рекламування туристичних дестинацій в Україні. Метою такої розробки має стати просування місцевих туристичних продуктів і створення позитивного іміджу регіону в дусі автентичності та поваги до місцевої громади та туристів для забезпечення гармонійного розвитку туризму. Для реалізації такої ідеї потрібно:

- організація та проведення заходів з просування туристичних ресурсів і продуктів;
- створення календару подій;
- розробка маркетингових стратегій для сталого розвитку туризму;
- туристичний брендинг і просування.

З метою моніторингу та аналізу ефективності впровадження пропонуються наступні можливі показники для збереження позитивної динаміки основних економічних, соціальних та екологічних показників:

- збільшення кількості прибуттів, масштабів платних послуг та інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури;
- збільшення частки працюючих у сфері туризму, підвищення середньої заробітної плати тощо.

Відтак, на місцевому рівні створюються організаційні умови для започаткування та розширення підприємницької та інвестиційної діяльності в туристичній сфері. Проте високий динамізм процесів, що відбуваються у сфері

туризму, тобто зникнення або ж поява нових напрямків, маршрутів, об'єктів, підприємців вимагає постійного обміну інформацією між державними органами влади у сфері туризму та муніципалітетами, розташованими на території території. Туристсько-рекреаційна діяльність здійснюється спільно з уповноваженими адміністративними установами державного та регіонального рівня і в інформаційних цілях виконує функції реєстрації, нагляду, податкового регулювання, статистики, екологічного обліку, методичної та консультативної допомоги.

Регіони та муніципалітети стикаються з проблемою оперативного отримання інформації про забруднення навколишнього середовища за компонентами, територіями та об'єктами рекреаційного розвитку, необхідної для розробки та реалізації відновлення та природоохоронної політики щодо рекреаційних ресурсів.

У бізнес-середовищі відсутність доступної та достовірної інформації про об'єкти туристичної сфери породжує «фантастичні» уявлення про те, що масштаб впливу мінімальний і не сприяє екологізації діяльності. Це серйозна проблема та вагомий фактор, що обмежує впровадження глобальних стандартів сталого туризму. Отже, відомо, що серед суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності поширена думка про незначний особистий вплив діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва на довкілля. Очікується, що навколишнє природне середовище буде вдосконалюватися через збільшення припливу туризму.

Взаємозв'язок між суб'єктами господарювання та обліком дестинації в удосконаленні регулювання сталого розвитку туризму дуже чіткий. Враховуючи те, що у сфері туризму здійснюються різні види діяльності, особливо важливо правильно визначити правильний підхід до реєстрації туристичних місць, сприяння реєстраційній діяльності суб'єктів господарювання з використанням адміністративних, інформаційних та економічних засобів.

Європейські країни мають значний позитивний досвід надання екологічних порад і вказівок для бізнесу з різних джерел, включаючи державні органи, професійні агенції підтримки бізнесу, галузеві асоціації, банки, консультантів, власників бізнесу і навіть соціальні мережі. Міжнародні рекомендації показують, що природоохоронні органи часто координують зусилля інших державних і приватних суб'єктів для сприяння екологічній поведінці малих і середніх підприємств, і ця роль доповнює їхню основну регуляторну функцію.

Для досягнення позитивних результатів у цьому напрямку, на нашу думку, потрібно:

- Забезпечити краще розуміння природоохоронними органами їх різноманітності, потреб і найбільш ефективних способів роботи з малими та середніми підприємствами;
- Проводити навчання працівників, заохочуючи дотримання екологічних вимог та ефективне використання ресурсів;
- Інтенсивніше інтегрувати надання рекомендацій в основну контрольну-наглядову діяльність;
- Налагодити партнерські відносини з іншими державними відомствами, місцевими органами влади, державними агентствами підтримки бізнесу та бізнес-асоціаціями для підвищення авторитету та зменшення недовіри громадян і міжнародних організацій;
- Шукати шляхи координації та залучення ресурсів інших державних установ для розробки та впровадження інноваційних підходів до підтримки громад;
- Розширити комунікацію з бізнес-асоціаціями з метою підготовки чітких методичних документів та брошур щодо дотримання екологічних вимог та практики «зеленого» ведення бізнесу та надання можливості малим та середнім підприємствам коментувати проекти нормативно-правових актів.

На основі міжнародних рекомендацій ми дійшли висновку, що рішення, прийнятих на місцевому рівні, недостатньо для сприяння екологічності туризму та рекреаційної діяльності. Враховуючи той факт, що вплив сфери туризму на довкілля (природу, суспільство, культуру) відбувається значно швидше, ніж рішення, спрямовані на забезпечення екологічної стійкості, доцільно розглядати облік туристичних об'єктів у туристичних зонах з екологічним регулюванням господарської діяльності. Це має започаткувати формування екологічно чистої «зеленої» поведінки суб'єктів господарювання.

Пропонований комплекс заходів щодо забезпечення екологічного обліку об'єктів туристичної сфери включає такі заходи:

- Щорічно оновлювати перелік суб'єктів господарювання туристичної сфери;
- Формування та реалізація природоохоронної політики об'єктів туризму та відпочинку;
- Робота з упорядкування та опису інформації про реєстрацію об'єктів туристичної діяльності;
- Організувати та проводити семінари-навчання для працівників туристичних підприємств з питань реалізації екологічної політики.

Таким чином, перспективи сталого туризму та рекреаційної діяльності напряму пов'язані із розробкою та впровадженням механізмів соціально-екологічної відповідальності, а оприлюднення екологічної інформації тісно пов'язано з моніторингом об'єктів, що негативно впливають на довкілля.

Отже, розроблені науково-практичні рекомендації спрямовані на забезпечення у менедженті сталим розвитком індустрії туризму єдності трьох компонентів – соціального, економічного та екологічного благополуччя. Лише у єдності та їх нерозривному взаємозв'язку можливий саме сталий розвиток індустрії туризму.

3.3. Удосконалення комплексного механізму управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві

З точки зору інформаційного забезпечення та офіційної статистики для сталого розвитку туризму, облік туристичної сфери потребує вдосконалення інформаційно-статистичного інструментарію. Експерти підкреслюють, що доступність Інтернету покращує комунікацію, доступ до ринку, розповсюдження та створення мереж, а також наголошує на важливості вдосконалення інфраструктури інформаційних технологій.

Питання інформаційного забезпечення туристично-рекреаційної діяльності широко представлені в наукових публікаціях. Більшість дослідників акцентують увагу на формуванні інформаційної інфраструктури сфери туризму, забезпеченні ефективної взаємодії зацікавлених учасників процесу виробництва, просування та споживання турпродукту. Дослідники виділяють загальну та спеціалізовану інформаційну інфраструктуру, останню поділяють на інституційну та технологічну.

Управління інформаційною підтримкою туристичного сектору полягає в наступному:

- 1) Впроваджувати та розвивати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) у діяльності державних та комунальних установ, покращуючи якість та доступність публічних послуг

- 2) Вдосконалити функціонування національної автоматизованої туристичної інформаційної системи, а також контекстно-розподільчих центрів, які здійснюють моніторинг безпеки туристів та інформують туристів, туроператорів і туроператорів про загрози безпеці в країні (місці) тимчасового перебування

- 3) Сприяти розвитку вітчизняних туристично-інформаційних центрів, навчати та інформувати громадськість з питань розвитку туризму.

Виходячи з цього визначення, можна виділити чотири цільові групи користувачів, які цікавляться інформацією, для яких використовуються інформаційно-комунікаційні технології та різні способи подання інформації, а саме:

- інформування органів влади на всіх рівнях управління;
- повідомлення для туристичних агенств (компаній);
- вчасне надання інформації туристам;
- повідомлення для мешканців.

Дослідження змісту критеріїв сталого туризму дозволило визначити важливу роль інформаційних засобів у підготовці та прийнятті управлінських рішень щодо забезпечення сталості туризму. В даному випадку в основу процесу управління покладено:

1) Принцип забезпечення рівного та безперешкодного доступу до інформаційних ресурсів для всіх зацікавлених користувачів;

2) Змінити підхід до інформації, перейшовши від «інформаційного забезпечення» в туристичній сфері до «інформаційної взаємодії» в туристичній сфері;

3) Використання різноманітних інформаційних засобів і технологій, методів і форм передачі інформації.

Під інформаційною взаємодією розуміють процес взаємодії двох або більше суб'єктів, метою і основним змістом якого є зміна наявної інформації хоча б в одного з них. Ці методи інформаційної взаємодії ґрунтуються на науково-практичних рекомендаціях щодо застосування критеріїв сталого розвитку при регулюванні розвитку сталого туризму на місцевому рівні. Серед спробів інформаційної взаємодії виділяють:

- державні послуги з інформування населення,
- публічні дебати,
- публічні дискусії,
- публічна звітність (ЗМІ, Інтернет, мережі),
- консультації та методичні роз'яснення,

- поширення передового досвіду,
- оголошення та звіти,
- популяризація та освітні проекти.

Власне, вищезазначені методи інформаційної взаємодії також можна визначити як засоби державного чи адміністративного впливу на процес підготовки, прийняття, реалізації та моніторингу управлінських рішень з метою забезпечення сталого розвитку туризму. Як наслідок, вони визначають характер відносин між ключовими учасниками туристичного напрямку на основі ціннісного підходу до глобальних стандартів сталого туризму. Слід розрізняти обов'язкові та добровільні засоби інформаційної взаємодії. Прикладами необхідних дій є громадське обговорення проектів документів стратегічного плану та оприлюднення результатів в Інтернеті чи громадські дебати з усіх питань регіонального значення.

Один і той самий метод передачі інформації можна використовувати в різних аспектах для досягнення різних критеріїв. Взаємодія у інформаційному полі, наприклад через консультації та методичні роз'яснення, є бажаною для всіх зацікавлених користувачів інформації завдяки індивідуалізації, конкретності, ясності вираження та обміну інформацією.

Основними вимогами до інформації за критеріями сталого розвитку є:

- надійність (інформація не спотворює реальну ситуацію);
- відкритість (здатність надавати інформацію різним групам людей);
- таргетинг (інформація спрямована на всіх основних суб'єктів туристичної дестинації);
- своєчасність (інформація швидко відстежується та фіксується, містить інформацію, необхідну для підготовки та прийняття рішень);
- доступність (здатність отримувати інформацію);
- адекватність - ступінь відповідності дійсному об'єктивному стану речей.

З 1990 року, тобто ще минулому столітті, в багатьох країнах світу почали поширюватися системи розкриття екологічної інформації про викиди в

повітря та водоймища та забезпечення того, щоб компанії в різних секторах відповідали екологічним стандартам. Таким чином, інформація про навколишнє середовище — це вся інформація про стан води, повітря, ґрунту, живих організмів і екосистем та їх зміни, діяльність, чинники та заходи, які можуть на них вплинути, а також про діяльність, що планується або здійснюється, а також інформація щодо використання природних ресурсів, та наслідки їх використання для навколишнього середовища, включаючи заходи охорони навколишнього середовища і раціонального використання, а також дані, необхідні для оцінки цих наслідків для навколишнього середовища і населення. Поняття «екологічна інформація» має важливе значення для формування інформаційних механізмів «зеленої» економіки, не гарантується законом, як і право на її отримання, крім того статистика з цього питання вкрай незначна.

Слід зазначити, що поняття «розкриття інформації» у туристичній сфері має подвійне значення та сприяє «просуванню» концепції «подвійного виграшу» і для туризму і для екологічної галузі. Між тим, такі характеристики туризму, як відкритість, доступність, конкурентоспроможність вимагають максимального розкриття інформації про туристично-рекреаційні ресурси, потенціал, привабливість, доступність, туристичні продукти, якість і безпеку туристичних продуктів тощо. Це є основою туристичного «ланцюжка вартості». Водночас розкриття інформації як інструмент екологічної політики, сприяє екологізації туристичної та рекреаційної діяльності, сприяє формуванню «туристичного екологічного ланцюжка вартості».

Вимоги щодо оприлюднення – це адміністративний захід, спрямований на оприлюднення та громадський контроль екологічної та іншої інформації про діяльність компаній (компаній-забруднювачів). Це створює взаємодію між компаніями-забруднювачами та їхніми працівниками, іншими компаніями, суспільством, групами споживачів і фінансовими ринками.

Перевагами використання цих систем є:

- відкритість управління та господарської діяльності;

- розвиток екологічно відповідальної поведінки та досягнення високих рейтингів;
- здешевлення звітності;
- збільшення інформаційної взаємодії та довіри між користувачами, мешканцями, бізнес-партнерами та владою;
- контроль за дотриманням екологічних стандартів від регуляторів.

Виняткову роль в управлінні системою розкриття інформації відіграють такі фактори, як:

- реакція споживачів на оцінки компаній, що виробляють певну продукцію. це пояснюється тим, що репутація компанії впливає на рішення купувати їх продукцію;
- реакція споживачів і реакція інвесторів, які стурбовані майбутньою відповідальністю за вкладені кошти;
- реакція мешканців, оскільки місцеві жителі та органи державної влади реагують на забруднення та мають необхідну інформацію про порушників.

На думку експертів, інструменти та механізми розкриття важливої інформації щодо екологічного стану туристичних об'єктів наразі недостатньо розроблені. Необхідно визнати, що можливість реалізації вимог щодо розкриття екологічної інформації для компаній туристичної індустрії не відображається ні в сфері регулювання, ні в сфері науки, ні в практичній діяльності.

В якості методичних заходів регулювання розвитку сталого туризму на основі критеріїв сталого розвитку запропоновано:

1) В якості попереднього заходу при створенні системи розкриття інформації у сфері туризму визначаються вимоги до розкриття інформації за тематикою туристично-рекреаційної діяльності;

2) Вимоги щодо розкриття екологічної інформації суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності мають бути відображені в правилах організації туризму;

3) Порядок оприлюднення суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності екологічної інформації має бути затверджений нормативно-правовими документами.

Ініціативні заходи щодо визначення вимог до оприлюднення екологічної інформації на тему туризму та рекреаційної діяльності виникають з таких причин:

1) Відсутність єдиної, скоординованої національної політики сталого розвитку туризму;

2) Необхідність підвищення соціальної відповідальності самих підприємців та довіри до влади, партнерів і груп споживачів.

Встановлення вимог щодо розкриття екологічної інформації в Правилах організації туристичної діяльності зумовлено централізованим характером системи регулювання господарської діяльності. Правила організації туризму є основними умовами провадження туристсько-рекреаційної діяльності та містять вимоги до організації, експлуатації та контролю за екологічним, санітарним і технічним станом об'єктів єдиної інфраструктури туризму та територій рекреаційного розвитку. Також актуальними є консультації з туристичною галуззю, контрольно-наглядовими органами щодо узгодження підходу до структури та змісту публічної інформації. Важливо відзначити, що вплив туризму на навколишнє середовище (природне, соціальне та культурне) відбувається набагато швидше, ніж рішення, які приймаються для забезпечення екологічної стійкості.

При розробці порядку оприлюднення екологічної інформації за кожною темою туристично-рекреаційної діяльності необхідно виконати наступні завдання:

- створення виконавчої робочої групи з повноваженнями щодо включення регуляторних питань сталого розвитку туризму;
- створення переліку компаній-забруднювачів;
- визначення організацій та типу інформації про навколишнє середовище, а також форм розповсюдження та подання в системі

розкриття інформації шляхом застосування глобальних стандартів сталого туризму;

- консультації з бізнес-спільнотою та компетентними органами, включаючи екологічні регулятивні, контрольні та наглядові органи, щодо визначення складу та типу екологічної інформації, розповсюдження та надання в рамках розкриття інформації;
- підготовка нормативних документів, що визначають порядок надання нефінансової звітності;
- громадське обговорення проектів нормативно-правових документів та оцінка регуляторного впливу;
- прийняття та затвердження порядку діяльності органів державної влади на території туристичної дестинації;
- організація та проведення навчальних семінарів та консультацій щодо впровадження процедур;
- підготовка пропозицій щодо надання державної підтримки туристично-рекреаційної діяльності, що відповідають вимогам щодо оприлюднення екологічної інформації;
- підготовка рекомендацій для банків та фінансових установ щодо пільгового фінансування туристично-рекреаційних підприємств, дотримання вимог щодо розкриття екологічної інформації;
- підготовка та узгодження плану моніторингу результатів впровадження системи розкриття інформації з основними учасниками;
- організація кампанію з оцінки результатів впровадження систем розкриття інформації в туристичних компаніях, включаючи представлення інформації в засобах масової інформації, що сприяють поліпшенню навколишнього середовища, і системи розкриття інформації з метою виявлення найбільш передових екологічних компаній;
- покращення продуктивності і розширення використання цієї системи;

- використання системи розкриття інформації для визначення та встановлення обмежень, які б послабили поточні екологічні обмеження та замінили існуючі заборони на економічну діяльність;
- підготовка пропозиції щодо поширення результатів застосування системи розкриття інформації у вигляді передового досвіду.

Використання глобальної довідкової системи як методологічного інструменту формування регіональних систем регулювання сталого розвитку туризму вимагає максимального зближення інформаційно-статистичного інструментарію для забезпечення сталого розвитку туризму.

В умовах зростання ролі та відповідальності регіонів у створенні сприятливих умов для сталого розвитку туризму питання статистики туризму набуває особливої актуальності, оскільки:

- 1) наявна необхідність отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан та напрями розвитку місцевого туризму;
- 2) наявна необхідність оцінки ефективності державних та місцевих програм розвитку;
- 3) використання можливостей впливу «феномену рейтингу», який визначається для різних галузей, секторів діяльності та туристичного сектора;
- 4) необхідність надання регіонами-учасниками щорічних звітів про результативність виконання державних програм з метою досягнення очікуваних значень результативних показників;
- 5) визначення стратегічних та поточних цілей для всіх видів економічної діяльності, пов'язаної з туризмом, що формує систему інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності.

В економічній та спеціальній літературі та наукових статтях детально викладено історію проблем статистики туризму, викладено також і методологічні основи статистичних спостережень у туристичній сфері згідно з рекомендаціями Всесвітньої туристичної організації, національний та міжнародний досвід статистичних спостережень, методи статистичного обліку, проблеми та заходи вдосконалення статистики туризму. Практично всі

автори, які наголошують на проблемах збору статистичних даних, достовірності, регулярності та порівнянності, одноставно погоджуються з тим, що методи та способи збору основної інформації потребують значного вдосконалення.

Розробка та реалізація програм регіональних форм статистичних спостережень забезпечує методичний інструментарій удосконалення статистичного обліку та аналізу туристично-рекреаційної діяльності в Україні. Необхідні характеристики такої діяльності повинні включати такі основні вимоги:

- статистичні спостереження проводяться за всіма підприємствами, які надають послуги з туризму та розміщення, незалежно від організаційно-правової форми та територіальної належності суб'єкта туристичної діяльності;
- можливість моніторингу характеру, масштабів і динаміки туристичних потоків в розрізі муніципальних утворень, сприяння прийняттю обґрунтованих управлінських рішень у сфері планування туристично-рекреаційної діяльності, включаючи розробку відповідних заходів з охорони навколишнього середовища, безпеки туристів;
- забезпечувати своєчасність і достовірність статистичної інформації, що характеризує стан і динаміку розвитку туризму в країні, з чіткою періодичністю надання підприємствами та організаціями, що надають туристичні послуги та послуги з розміщення;
- можливість отримання додаткової інформації, яка не входить до офіційних статистичних звітів, але дозволяє отримати комплексну характеристику туризму на місцевому рівні, включаючи його пріоритетні види, ефективність тощо;
- вихідна статистична інформація регіональних програм є інформаційною базою для розробки інвестиційних проектів і програм розвитку туристичної галузі та інших видів діяльності.

Аналіз вітчизняного досвіду показує, що для вдосконалення статистичного обліку у сфері туризму необхідно організувати інформаційну та міжвідомчу взаємодію при роботі із суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності, територіально відокремленими підрозділами, іншими організаціями та фізичними особами-підприємцями.

Удосконалення обліково-аналітичного забезпечення нормативно-правової системи розвитку туризму підвищить якість використання аналітико-прогностичного інструментарію під час підготовки управлінських рішень щодо розвитку туристично-рекреаційних комплексів країни, завдяки чому стане можливим:

- 1) Посилити звітну дисципліну для забезпечення повноти туристично-рекреаційних тематичних звітів;
- 2) Скласти перелік показників туристичної сфери в статистичних звітах, які можуть бути змінені в залежності від інформаційних потреб;
- 3) Забезпечити об'єктивну динаміку показників розвитку туризму: кількість обслугованих туристів, масштаби платних послуг, середня зарплата в туристичній сфері;
- 4) Визначити ефективність реалізації заходів державної підтримки у сфері туризму;
- 5) Забезпечити державні контрольно-наглядові та правоохоронні органи інформацією про діяльність найбільш масових закладів відпочинку, юридичних осіб, які надають такі послуги, та фізичних осіб-підприємців;
- 6) Надавати потенційним інвесторам та фінансово-кредитним установам, які виступають фінансовими гарантами, необхідну статистичну інформацію про кількість обслугованих туристів, у тому числі: внутрішній та в'їзний туризм, мету та тривалість візиту, темпи зростання масштабів туристичних послуг, тощо;
- 7) Надавати регіональним органам влади якомога детальнішу інформацію про туристичні потоки за сезоном, напрямком, періодом та віком, оскільки збільшення туристичних потоків у населених пунктах актуалізує

питання місцевого значення населених пунктів і потребують вирішення питання комунального та транспортного забезпечення, питання медичні, зв'язку, харчування, торговельно-побутового обслуговування місцевих жителів і відпочиваючих, організація збору та вивезення побутових відходів.

На регіональному рівні доцільно підготувати методичні рекомендації, які мають сформувати систему статистичного моніторингу та звітності у сфері туризму та визначити основні принципи, визначення та класифікації у сфері статистики туризму. Системи індикаторів, засновані на цьому, особливо важливі. Методологія повинна носити рекомендаційний характер і доповнювати існуючі національні статистичні системи, розроблені для органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері туризму. Оскільки на практиці збір та обробка статистичних даних про стан і розвиток туризму на регіональному рівні є досить проблематичним питанням, метою підготовлених рекомендацій є врегулювання взаємодії між державною владою та місцевими органами в сфері управління туризмом щодо проблем організації статистичних спостережень за формами регіональних туристичних потоків.

Розроблена методика повинна мати низку особливостей, основною з яких є введення у звітні показника «обсяг туристичних потоків», що розуміється як кількість туристів та інших осіб, які скористалися послугами підприємств туристичної галузі за певний період. Нова методологія має вирішити проблему статистичного охоплення малих і середніх підприємств, які складають 80% туристичної сфери. Отже, об'єктами моніторингу є юридичні особи, громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи (фізичні особи-підприємці), а саме:

- особи, пов'язані з формуванням, просуванням і реалізацією туристичного продукту (подорожей) - туристичні агентства, організатори подорожей, організації, що надають туристичні послуги або здійснюють іншу діяльність з організації подорожей;
- надання послуг з розміщення туристів (готелі та аналогічні засоби колективного розміщення (готелі, мотелі, пансіонати, гуртожитки для

відвідувачів, тощо) та спеціалізованих послуг колективного розміщення (заклади оздоровлення та відпочинку, бази відпочинку, бази туризму тощо), як самостійна організації так і ті, що знаходяться на балансі підприємств і організацій;

- надання супутніх послуг (лижні траси, пляжі, організатори заходів, ботанічні сади, зоопарки, державні та природні заповідники, платна організація риболовлі та полювання).

Організаційною особливістю даної методики є те, що збір основних звітів у вигляді моніторингу місцевих туристичних потоків організацій туристичної індустрії, розташованих на території певного регіону, здійснюється експертами, які вносять цю інформацію в автоматизовану систему місцевих органів влади.

Звичайно, зменшити проблеми недозбирання, недостовірності та неповноти статистичної інформації допомагає місцева відомча статистика. Статистична інформація, ймовірно, буде високоякісною та повною під час початкового збору та обробки. При цьому необхідно розуміти, що якість організації роботи по збору первинних даних безпосередньо залежить від кваліфікації працівників місцевих організацій управління туризмом, які часто перевантажені різними іншими функціями, що не створює сприятливих умов для розвитку туризму, підвищення якості та безпеки туристичних послуг та популяризації місцевих туристичних продуктів на внутрішньому та світовому туристичних ринках.

Отже, на основі літературних джерел, дослідженні нормативно-правових документів, регіонального аналізу побудови та аналізу статистичного обліку встановлено, що:

- статистика туризму регіонального рівня складається з загальнодержавної статистики, відомчої статистики, даних спеціальних досліджень, організації науково-дослідної роботи, моніторингу діяльності;

- збір та аналіз статистичних даних відбувається за соціально-економічними показниками: кількість туристів, обсяг платних послуг, середня заробітна плата, обсяг інвестицій, тощо

Вважаємо, що український досвід організації статистичного обліку та аналізу туристично-рекреаційної діяльності доцільно використати з метою вдосконалення статистичного моніторингу в країні та підготовки методичного інструментарію для розвитку сталого туризму на місцевому рівні, основними прогнозованими надбаннями чого може бути таке:

- перелік суб'єктів господарювання туристичної сфери щорічно оновлюється з метою надання інформації, доступної спеціалістам галузі та широкому колу зацікавлених користувачів;
- створення системи індикаторів, що базується на глобальних принципах сталого туризму та всебічно описує сталий розвиток туризму на місцевому рівні;
- вдосконалення методів статистичного моніторингу та звітності;
- посилення інформаційної взаємодії між відомствами, у тому числі державними органами у сфері статистики.
- роз'яснювальна робота через ЗМІ, інтернет-ресурси про необхідність надання статистичної звітності;
- широке поширення статистичної інформації, яка всебічно характеризує сталий розвиток туризму на регіональному рівні.

Окрім того, як доведено у II розділі планування відображає цілі та прагнення громади, що ґрунтується на глобальних цінностях сталого розвитку, що однозначно становить ціннісний підхід до планування сталого розвитку індустрії туризму. Також слід зазначити, що серед наявних індикаторів, що застосовуються в Україні маємо лише статистичні дані. Відтак, потребує вдосконалення цифрова трансформація індустрії туризму. Отже, ґрунтуючись на ціннісному підході з урахуванням можливостей статистичного обліку та викликів сучасного інформаційного суспільства створено модель управління сталим розвитком індустрії туризму (рис. 3.4).

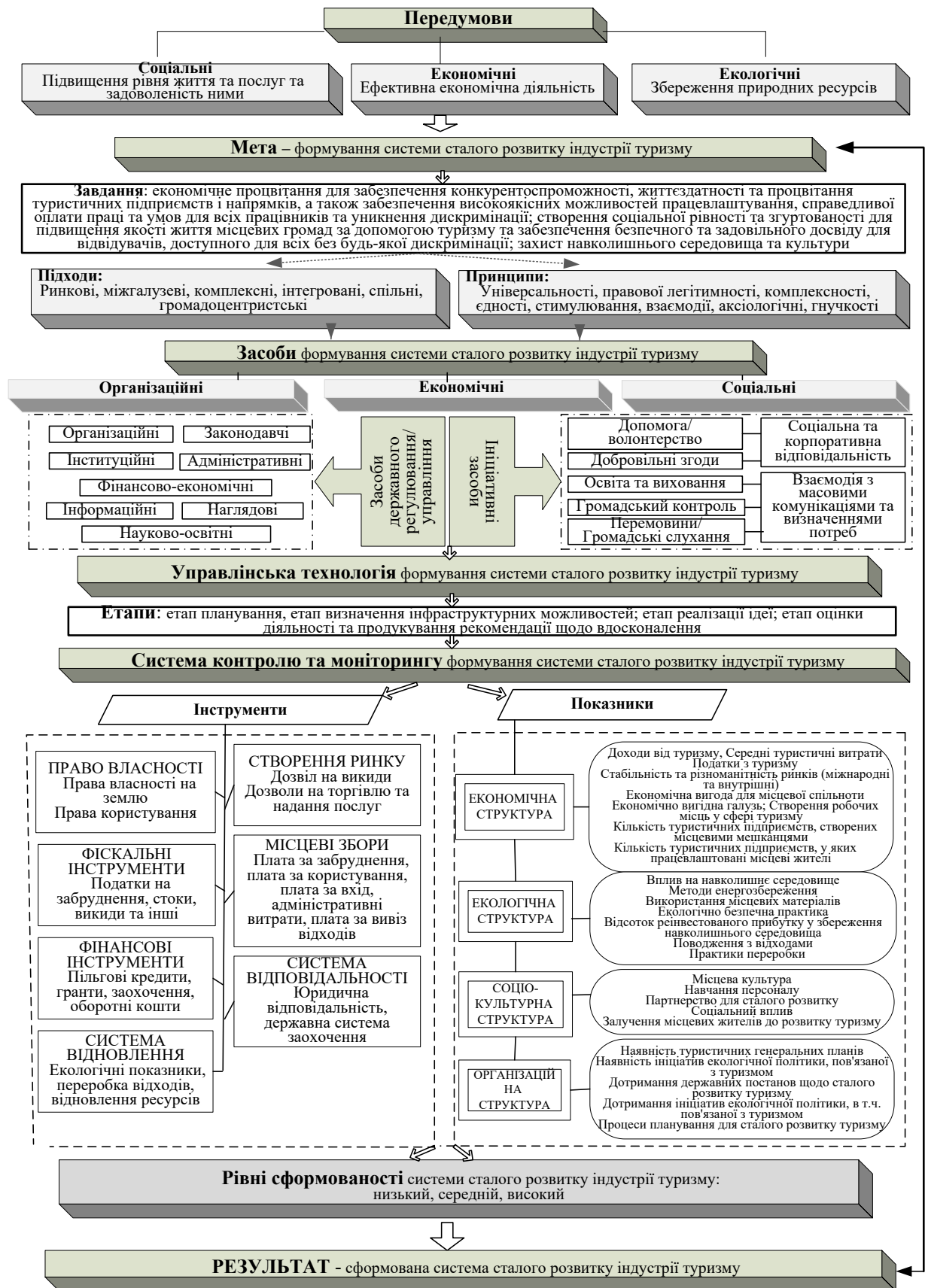

Рис. 3.4. Модель управління сталим розвитком індустрії туризму
(розроблено автором)

Отже, розроблена модель управління сталим розвитком індустрії туризму, враховуючи єдність соціальних, економічних та екологічних факторів розвитку суспільства, маючи своїм підґрунтям ціннісні принципи, у взаємозалежній системі контролю та моніторингу управлінської технології спрямована на захист навколишнього середовища як основного туристичного ресурсу, формує нове «екологічне» мислення, орієнтоване на довгострокові соціально-економічні програми.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз розвитку шляхів удосконалення управління сталим розвитком індустрії туризму дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Концептуалізовано впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму. Обґрунтовано, що застосовуючи ціннісний підхід, визначальним чинником при постановці цілей сталого розвитку туризму є система цінностей, яка має керуватися найважливішими міжнародними «ідеологічними» документами, що забезпечують сталий розвиток туризму, та включає 17 цілей сталого розвитку. З огляду на те, що глобальні критерії для туристичних дестинації представляють найкращі практики сталого туризму, це свого роду еталон. При визначенні цінностей необхідно враховувати ціннісні орієнтири соціально-економічного розвитку країни та інтереси і потреби внутрішніх регіонів. Такий ціннісно-орієнтований підход можливо застосувати до всіх без винятку об'єктів ринку, який характеризується універсальністю та адаптованістю до конкретних економічних процесів. Такий підхід дуже важливий для туристичної сфери, адже, у туристичній сфері в основному зайняті малі та середні підприємства, або, відносно ізольовані, незалежні і соціально

відповідальні суб'єктів економіки на різних рівнях, від макроекономіки до наноекономіки. При застосуванні зазначеного методу структурно-логічна послідовність процесу прийняття та реалізації рішень доповнюється механізмом зворотнього зв'язку, сутністю якого є можливість реагувати на результати та змінювати цілі та діяльність, що в кінцевому підсумку призводить до якісного покращення. Визначальною умовою механізму зворотнього зв'язку є його реалізація на всіх рівнях.

2. Обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо впровадження ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм, серед них: розробка стратегії сталого туризму в Україні; розробка системи управління сталим туризмом в Україні; розробка системи моніторингу сталим туризмом в Україні; розробка системи сезонного регулювання туризму в Україні; розробка системи адаптації до зміни клімату в Україні; розробка переліку туристичних об'єктів та визначних місць в Україні; вдосконалення нормотворчої діяльності в Україні; формування системи загальнодоступності в Україні; розробка механізмів придбання майна у туристичних дестинаціях в Україні; розробка механізмів вимірювання задоволеності відвідувачів туристичних дестинацій в Україні; розробка системи стандартизації сталості туризму в Україні; забезпечення безпечності туристичних дестинацій в Україні; розробка системи регулювання кризових і надзвичайних ситуацій у туристичних дестинаціях в Україні; рекламування туристичних дестинацій в Україні. Кожна із зазначених рекомендації деталізована у контексті її мети, реалізації, моніторингу та аналізу ефективності впровадження.

3. Вперше запропоновано комплексний механізм управління індустрією сталого розвитку туризму у сучасному інформаційному суспільстві, який ґрунтується на інтегрованому ціннісному підході. Комплексний механізм управління індустрією сталого розвитку туризму у сучасному інформаційному суспільстві адаптований під сучасні виклики

та ґрунтується на організаційних, економічних та соціальних засобах формування системи менеджменту, що стають підвалинами управлінської технології формування системи менеджменту із зазначенням системи контролю та моніторингу.

Основні положення та наукові результати даного розділу дослідження відображено у публікаціях автора [33; 36; 38; 40; 136; 139].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вирішена актуальна науково-практична проблема щодо поглиблення теоретичних основ, розвитку методичних підходів і обґрунтування організаційних засад удосконалення управління сталим розвитком індустрії туризму. Отримані в процесі дослідження результати дають можливість сформулювати такі загальні висновки:

1. Вперше запропоновано та обґрунтовано комплексний механізм управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві, який ґрунтується на інтегрованому ціннісному підході. Комплексний механізм управління сталим розвитком індустрії туризму у сучасному інформаційному суспільстві адаптований під сучасні виклики та ґрунтується на організаційних, економічних та соціальних засобах формування системи менеджменту, що стають підвалинами управлінської технології формування системи менеджменту із зазначенням системи контролю та моніторингу. Розроблений механізм, представлений у вигляді моделі, управління сталим розвитком індустрії туризму, враховуючи єдність соціальних, економічних та екологічних факторів розвитку суспільства, маючи своїм підґрунтям ціннісні принципи, у взаємозалежній системі контролю та моніторингу управлінської технології спрямована на захист навколишнього середовища як основного туристичного ресурсу, формує нове «екологічне» мислення, орієнтоване на довгострокові соціально-економічні програми.

2. Удосконалено понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів управління сталим розвитком індустрії туризму, а саме: дефініційне тлумачення таких понять як, «сталий розвиток туризму» та «туристична дестинація». Так, сталий розвиток туризму – це система заходів економічного, соціального та екологічного характеру, спрямованих на задоволення потреб туристичної галузі (за системою win-win – і виробників і споживачів), за умови

збереження ресурсної бази для майбутніх поколінь. Поняття туристичної дестинації визначає взаємозалежну систему, ключовим поняттям якої виступає певна, приваблива для відвідування та відпочинку територія, спроможна до тимчасового розміщення відвідувачів, з ознаками природних або штучностворених визначних місць, а також з розвиненою транспортною, логістичною, виробничою інфраструктурою, спроможною задовольнити попит відвідувачів. Надано авторське визначення, згідно з яким управління сталим розвитком туризму – це парадигмальна концепція представлена у її принципах, просторово-часових характеристиках, єдності екологічних, економічних та соціальних аспектів, ключовим аспектом якої виступає управління ресурсами туристичної дестинації, з метою їх ефективного використання за умови збереження культурних та екологічних цінностей.

3. Удосконалено науково-методичні підходи до формування теорій та концепцій сталого розвитку туризму у науковому дискурсі. Основними ключовими теоріями та концепціями сталого розвитку туризму у науковому дискурсі є: теорія Боулдвіна – концепція існування обмежених відновлюваних і невідновлюваних ресурсів і здатності навколишнього середовища асимілювати відходи; ідея нерівномірного розподілу обмежених доступних ресурсів; мальтузіанське тлумачення екологічної кризи та ідеї школи «Ліміти зростання» (The Limits of Growth); концепції руху «альтернативний туризм». Концепція сталого розвитку викликає дискусії практично з усіх точок зору. Однак на сьогоднішній день його це питання і досі залишається невирішеним, так само як і його монетарна стабільність. Визначено, що вчені зосереджуються на дослідженні теоретичного розрив між туризмом і сталим розвитком. Стверджується, що туризм залишається частиною теорії ранньої модернізації, тобто необмеженого лінійного економічного зростання, тоді як принципи сталого розвитку не враховують характеристики виробництва та споживання туризму. У результаті суттєві відмінності між концепціями сталого туризму та сталого розвитку свідчать про те, що принципи та цілі сталого розвитку не можуть бути перенесені на конкретний контекст туризму,

хоча це не заперечує важливої ролі туризму як інструменту сприяння соціально-економічному розвитку.

4. Визначено концептуальні засади систематизації наявних ринкових інструментів реалізації стратегії сталого розвитку індустрії туризму. Систематизовано економічні інструменти управління навколишнім середовищем, визначено показники для оцінки стійкості туризму, окреслено показники для моніторингу досягнень сталого туризму; опрацьовано набір міжнародно прийнятних індикаторів сталого туризму та встановлений механізм для менеджерів туризму для впровадження практик сталого туризму. Доведено, що успіх парадигми сталого туризму залежить від двох фундаментальних факторів: інструментів, необхідних для реалізації сталого розвитку туризму, та показників, необхідних для оцінки ефективності цього розвитку.

5. Окреслені науково-методичні підходи та практичні рекомендації щодо вдосконалення ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм, серед них: розробка стратегії сталого туризму в Україні; розробка системи управління сталим туризмом в Україні; розробка системи моніторингу сталим туризмом в Україні; розробка системи сезонного регулювання туризму в Україні; розробка системи адаптації до зміни клімату в Україні; розробка переліку туристичних об'єктів та визначних місць в Україні; вдосконалення нормотворчої діяльності в Україні; формування системи загальнодоступності в Україні; розробка механізмів придбання майна у туристичних дестинаціях в Україні; розробка механізмів вимірювання задоволеності відвідувачів туристичних дестинацій в Україні; розробка системи стандартизації сталості туризму в Україні; забезпечення безпечності туристичних дестинацій в Україні; розробка системи регулювання кризових і надзвичайних ситуацій у туристичних дестинаціях в Україні; рекламування туристичних дестинацій в Україні. Кожна із зазначених рекомендації деталізована у контексті її мети, реалізації, моніторингу та аналізу ефективності впровадження.

6. Систематизовано нормативно-правові основи міжнародного законодавства у частині впровадження ідей сталого розвитку та акцентовано, що в цьому питанні наша країна у контексті руху до консолідації з європейським суспільством та цінностями, орієнтується на найкращі світові практики, особливо на цінний досвід Європейського Союзу. Так, розвиток міжнародного законодавства відносно сталого розвитку проходив декілька етапів, але важливо відзначити певні його особливості. По-перше, основні події у розвитку ідей сталого суспільства відбуваються під керівництвом Організації Об'єднаних Націй. Саме ця організація та її конференції набувають ключового значення. По-друге, ідеї сталого розвитку виникають та розповсюджуються переважно на європейському континенті. Можемо припустити, що цивілізаційний поступ європейського суспільства та високий рівень освіти стали підґрунтям для виникнення та розвитку концепції сталого розвитку суспільства загалом та окремих галузей зокрема.

Відтак, розглянувши еволюцію політичних поглядів щодо ідеї сталості у розвиткові туристичної галузі та охорони навколишнього середовища, що є невідгалуженими, можна стверджувати, що проаналізовані документи виходять за межі суто туристичної галузі та адвокатують повселюдні зміни, зміни свідомості, формування екологічної поведінки та свідомості. У дискурсі сталого розвитку виявлені основні обмеження, а саме: зменшення сезонності попиту; вирішення проблем туристичних перевезень; покращення якості робочих місць у сфері туризму; підтримку та підвищення добробуту та якості життя громади; мінімізацію використання ресурсів та утворення відходів; збереження та надання цінності природним і культурним об'єктам світової спадщини; доступність відпочинку; використання туризму як інструменту глобального сталого розвитку. Також у документах окреслені майбутні концепції та потенційний вплив таких концепцій на загальну політичну, соціальну та екологічну ситуацію у ЄС. Відтак, сталий розвиток, який вважається найважливішим орієнтиром для екологічної та туристичної політики, має значний вплив на моделювання інструментів політики.

Головною особливістю в цьому відношенні є широке використання урядування, яке базується на просуванні коаліційного дискурсу та стратегії «win-win». Така орієнтація сприяла передачі більшої влади зацікавленим сторонам, партнерствам і мережам, а також ширше впровадження інформаційних інструментів.

7. Узагальнено новітні стратегії розвитку та перешкоди впровадження індустрії сталого туризму. Історія розвитку туризму на прикладі декількох європейських міст показує нам історію розвитку негативних зовнішніх ефектів, включаючи перенаселення, туристизацію місцевого середовища, облаштованість і неприємну поведінку відвідувачів. В цьому контексті біло проаналізовано: 1) модель життєвих циклів туристичної дестинації Р. Батлера та її модифікації сучасними вченими відповідно до нових умов; 2) концепцію соціальної стійкості Р. Батлера складену з двох основних умов, а саме «соціальної справедливості» та «стійкості громади» та 3) п'ятивимірну концепцію Дж. Нові щодо міської мобільності та використання міського простору. Відтак, доцільність управління туризмом включає цілі максимізації позитивного впливу, а не «просто» мінімізацію негативного впливу. З огляду на те, що сталий туризм може розвиватися таким чином, щоб він сприяв цілям соціальної стійкості, це мотивує стратегії, які прагнуть спрямувати туризм на досягнення цінностей за межами економічного зростання для тих, хто бере участь у туристичній індустрії. Таким чином, цілі для сталого туризму передбачають суб'єктивні уявлення про те, які рівні, межі чи характеристики будуть найкращим або найрозумнішим використанням часто обмежених культурних, соціальних і просторових ресурсів у місцях міського туризму. Це означає, що ідея соціальної стабільності не є вільною від ідеї цінностей. І це, в свою чергу, передбачає природну складність, пов'язану з контекстуальними аспектами соціально стійкого туризму.

8. Уточнено науково-методичний підхід до впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку туризму. Обґрунтовано, що застосовуючи ціннісний підхід, визначальним чинником

при постановці цілей сталого розвитку туризму є система цінностей, яка має керуватися найважливішими міжнародними «ідеологічними» документами, що забезпечують сталий розвиток туризму, та включає 17 цілей сталого розвитку. З огляду на те, що глобальні критерії для туристичних дестинації представляють найкращі практики сталого туризму, це свого роду еталон. При визначенні цінностей необхідно враховувати ціннісні орієнтири соціально-економічного розвитку країни та інтереси і потреби внутрішніх регіонів. Такий ціннісно-орієнтований підхід можливо застосувати до всіх без винятку об'єктів ринку, який характеризується універсальністю та адаптованістю до конкретних економічних процесів. Такий підхід дуже важливий для туристичної сфери, адже, у туристичній сфері в основному зайняті малі та середні підприємства, або, відносно ізольовані, незалежні і соціально відповідальні суб'єктів економіки на різних рівнях, від макроекономіки до наноекономіки. При застосуванні зазначеного методу структурно-логічна послідовність процесу прийняття та реалізації рішень доповнюється механізмом зворотнього зв'язку, сутністю якого є можливість реагувати на результати та змінювати цілі та діяльність, що в кінцевому підсумку призводить до якісного покращення. Визначальною умовою механізму зворотнього зв'язку є його реалізація на всіх рівнях.

9. Набула подальшого розвитку наукова аргументація практично-методичних положень щодо ролі планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму. Так, планування міського туризму – це стратегічний процес створення стратегічної візії території, що відображає цілі та прагнення громади, і втілення цього шляхом визначення бажаних моделей землекористування та відповідних стилей розвитку. Політичний контекст планування розвитку туризму поступово зміщується до такого, де туризм оцінюється також як соціально-політичне явище. Це відкриває питання про роль, яку він відіграє у зв'язку з іншими міськими соціальними проблемами. Такий перехід також включає нові концепції вартості. Цінуються та розглядаються нові цінності, включно з цінністю нематеріальних суспільних

благ, наприклад, ставлення мешканців до певного місця в місті, місця спадщини чи поєднання культурних впливів у певному місці. Це повертає дискусію про суб'єктивні цінності та вибір у процесі державної політики та планування; того, що буде втрачено і що слід зберегти або розвивати в міру розвитку міського середовища. Доведено, що процес планування сталого розвитку туризму необхідно розуміти в його соціальному та екологічному контексті. Серед проаналізованих парадигм планування туризму слід виділити: 1) парадигму комплексного розвитку; 2) Планування з урахуванням інтересів громади, 3) Поетапне планування; 4) Спільне планування. Окрім того проаналізовані також і альтернативні парадигми, як-от кооперативне планування.

Отже, теоретична та практична цінність запропонованого механізму та ціннісних підходів до усвідомлення ідеї сталості в управлінні туристичною галуззю полягає в теоретичному узагальненні та новому вирішенні актуального завдання в галузі науки «Менеджмент» щодо науково-теоретичного обґрунтування удосконалення механізму управління сталим розвитком індустрії туризму в сучасному інформаційному суспільстві з урахуванням європейського досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A Dictionary of Travel and Tourism. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191733987.001.0001/acref-9780191733987-e-5902?rskey=T7iyu1&result=1>
2. A Practical Guide to Tourism Destination Management. 2007. URL: <http://www2.unwto.org/publication/practicalguide-tourism-destination-management>
3. Agenda 21. United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, Brazil, 1992. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
4. Ali A. The Development of an Assessment Model for Information and Communication Technology (ICT)-based Tools/Applications for Destination Managers in Sustainable Tourism Development. UK: SITI Research Centre, School of Business and Enterprises, Queen Margaret University, 2006. 363 p.
5. Althof W. Incoming - Tourismus. Muenchen; Wein; Oldenburg. 1996.
6. Ashworth G., Page S. Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. *Tourism Management*. 2011. № 32(1). P. 1-15.
7. Baker S. Sustainable development as symbolic commitment: declaratory politics and the seductive appeal of ecological modernisation in the European Union? *Environmental Politics*. 2007. Vol. 16, Issue 2. P. 297-317. URL: <https://doi.org/10.1080/09644010701211874>
8. Beck D. Inventory of Policies related to Sustainable Tourism. Vienna, 2018. 59 p. URL: https://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_output/0001/21/7be645b11adad68dafcb89340940f87ef71f3140.pdf
9. Beritelli P., Reinhold S., Laesser C. Visitor flows, trajectories and corridors: Planning and designing places from the traveler's point of view. *Annals of*

Tourism Research. 2020. Vol. 82. URL:
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102936>

10. Brundtland G.H. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Geneva, 1987. UN-Dokument A/42/427. URL: <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm>
11. Burtenshaw D., Bateman M., Ashworth G. The European city: A western perspective. London: David Fulton Publishers, 1991. 320 p.
12. Butler R. Sustainable Tourism: Looking Backwards in Order to Progress? *Sustainable Tourism: A Geographical Perspective*. Essex: Longman, 1998. P. 25-34.
13. Ceron J-P., Dubois G. Tourism and Sustainable Development Indicators: The Gap between Theoretical Demands and Practical Achievements. *Current Issues in Tourism*. 2003. № 6 (1). P. 54-75.
14. Cooper C., Fletcher J., Gilbert D., Shepherd R., Wanhill S. Tourism: Principles and practices. Harlow: Pearson, 2005. 736 p.
15. Declaration and state of progress and initiatives for the future implementation of the Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States. United Nations, 1999. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/424/12/PDF/N0042412.pdf?OpenElement>
16. Doxey G. A Causation Theory of Visitor-Resident Irritants: Methodology and Research Inferences. *The Impact of Tourism*. Travel Research Association Sixth Conference. San Diego, 1975. P. 195-198.
17. Doxey G.V. Administration in the tourist industry: a comment. *Canadian public administration*. 1972. Vol. 15. Issue 3. P. 487-489.
18. Dwyer L., Kim C. Destination Competitiveness: Determinants and Indicators. *Current Issues in Tourism*. 2003. № 6(5). P. 369-414.
19. Environmentally Sustainable Tourism in APEC Member Economies. Singapore: Asia-Pacific Economic Cooperation Tourism Working Group, 1996. 114 p.

20. European Cities Marketing. *Make Tourism Matter*: International conference and General assembly, 2018. URL: <https://en.calameo.com/read/00067401459e934b6b977>
21. Fodness D. The problematic nature of sustainable tourism: some implications for planners and managers. *Current Issues in Tourism*. 2016. № 20(16). P. 1671-1683.
22. Formica S. and Littlefield J. «National Tourism Organizations: A Promotional Plans Framework». *Journal of Hospitality and Leisure Marketing*. 2000. № 7 (1). P. 103-119.
23. Formica S. Destination attractiveness as a function of supply and demand interaction. Doctoral Dissertation. Department of Hospitality and Tourism Management Virginia Polytechnic Institute and State University. Blacksburg, Virginia, 2000. 203 p.
24. Frederico N. A New Approach to Sustainable Tourism Development: Moving Beyond Environmental Protection. New York, USA: Discussion Paper of the United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2003. 11 p.
25. Garrod B., Fyall A. Beyond the Rhetoric of Sustainable Tourism? *Journal of Tourism Management*. 1998. Vol 19 (3). P. 199-212.
26. Goodwin H. The Challenge of Overtourism. Responsible Tourism Partnership Working Paper 4, 2017. URL: <https://haroldgoodwin.info/pubs/RTP'WP4Overtourism01'2017.pdf>
27. Greeno L., Hedstrom G., Shopley J. The Sustainable Development Challenge: Using EH&S to Create Business Value and Strategic Advantages. *Corporate Environmental Strategy*. 1998. Vol 5 (3). P. 40-46.
28. Hardy A., Beeton R., Pearson L. Sustainable Tourism: An Overview of the Concept and Its Position in Relation to Conceptualisations of Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*. 2002. Vol 10 (6). P. 475-494.
29. Helmy E. Towards Integration of Sustainability into Tourism Planning in Developing Countries: Egypt as a Case Study. *Current Issues in Tourism*. 2004. № 7(6). P. 478-501.

30. Higgins-Desbiolles F. Sustainable tourism: Sustaining tourism or something more? *Tourism Management Perspectives*. 2018. № 25. P. 157-160.
31. Horiunova K. Hospitality industry 2021: current trends and aspects. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір: збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 13-14 травня 2021 р.)*. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 345-347.
32. Horiunova K. Marketing aspects for responsible and sustainable tourism. *Глобальний маркетинг: аналіз і виклики сучасності: III Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 27 травня 2021 р.)*. К.: НАУ, 2021. С. 90-93.
33. Horiunova K. Public administration in territories sustainable development: marketing context. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: матеріали Міжнародної конференції (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року)*. Маріуполь, ДонДУВС, 2021. С. 228-230.
34. Horiunova K. Sustainable development of the tourism industry in 2020: realities, threats and solutions. *Economic and business administration development: scientific currencies and solutions*. К: NAU, 2020. P. 21-23.
35. Horiunova K. Sustainable development principles in the university and the community interaction. *Особистість, університет, суспільство: виклики взаємодії та розвитку: Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 30 листопада 2022 р.)*. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 52-54.
36. Horiunova K. Tourism sustainable development: socio-economic aspect. *Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 7-8 травня 2019 р.)*. Маріуполь-Київ: ПП Халіков Р.Р., 2019. С.48-52.

37. Horiunova K. Ukraine's tourism industry during the Covid-19 pandemic: economic and management aspects. *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Умань, 27-28 травня 2021 р.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. С. 212-214.
38. Horiunova K. University-business-government cooperation for the tourism industry sustainable development. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Маріуполь, 9 жовтня 2020 р.). Маріуполь, 2020. С.433-435.
39. Horiunova K., Kiptenko V. Forecasts design for management of travel and tourism industry sustainable development and mitigation of the consequences of the COVID-19 pandemic. *Three Seas Economic Journal*. 2021. Volume 2. Number 1. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". P. 9-14. URL: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-2-2>
40. Horiunova K., Radchenko H. Marketing for sustainable development of territories. *Маркетингова освіта в Україні: збірник матеріалів V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (м. Київ, 7-8 жовтня 2021 р.). К.: КНЕУ, 2021. С.257-260.
41. Horoshkova L., Khlobystov Ie., Shvydka S., Menshov O., Tarasenko D., Sumets A. Monitoring and modeling of infrastructure indicators development of united territorial communities. *Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment: XVI International Scientific Conference*. 15-18 November 2022. Kyiv, Ukraine. P. 1-5.
42. Horiunova K. Sustainable development for tourism industry: economical aspect. *Соціально-економічні проблеми сучасності: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Маріуполь, 31 травня 2020 р.). Маріуполь, 2020. С.66-69.
43. In larger freedom: towards development, security and human rights for all. A/59/2005. United Nations, 2008. URL: <https://documents-dds->

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/270/78/PDF/N0527078.pdf?OpenElement

44. International Recommendations for Tourism Statistics. 2008. URL: https://unstats.un.org/unsd/publication/Seriesm/SeriesM_83rev1e.pdf#page=24.
45. Jenkins C. Tourism Academics and Tourism Practitioners: Bridging the Great Divide. In Pearce D. and Butler R. (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development*. London: Routledge, 1999. P. 52-64.
46. Kádár B. Hotel development through centralized to liberalized planning procedures: Prague lost in transition. *Tourism Geographies*. 2018. № 20(3). P. 461-480.
47. Koens K., Postma A., Papp B. Is overtourism overused? Understanding the impact of tourism in a city context. *Sustainability*. 2018. № 10(12). <https://doi.org/10.3390/su10124384>
48. Kovshun N., Kliuchnyk A., Tymchuk S., Orlenko O., Soloviova O., Horiunova K. Rural tourism potential in the development of the agriculture-industrial complex. *E3S Web of Conferences*. 2023. № 408 (01026). URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340801026> ISCMEE 2023
49. Kryvokhyzha Y., Komandrovska V., Horiunova K., Grytsyshen D., Sergiienko L., Krap A. The Relationship Between Environmental Issues and Economic Development: Transition to Sustainable Development of Economic Systems. *Review of Economics and Finance*. 2023. № 21. P. 1497-1505.
50. Laarman I.G., Gregersen H.M. Pricing Policy in Nature-Based Tourism. *Tourism Management*. 1996. № 17. P. 247-254.
51. Ladkin A., Bertramini A.M. Collaborative Tourism Planning: A Case Study of Cusco, Peru. *Current Issues in Tourism*. 2002. № 5(2). P. 71-94.
52. Leiper N. The framework of tourism: Towards a definition of Tourism, Tourist, and the Tourist industry. *Annals of Tourism Research*, 1979. № 6 (4).

- P. 390-407. URL:
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/004728758001900184>.
53. Leiper N. *Tourism Management*. 3d ed., Sidney: Pearson Education Australia, 2004. 326 p.
54. Lew A.A. Invited commentary: Tourism planning and traditional urban planning theory — the planner as an agent of social change. *Leisure/ Loisir*. 2007. № 31(2). P. 383-391.
55. Lindberg K., McCool S., Stankey G. Rethinking Carrying Capacity. *Annals of Tourism Research*. 1997. № 24(2). P. 461-465.
56. Machin A. Datascape: Tourism and the historical geography of knowledge. *Tourism and Hospitality Research*. 2000. Vol. 2. № 4. P. 357-375.
57. Making Tourism More Sustainable – a Guide for Policy Makers, UNEP and UNWTO. URL: [http://www.sustainableids.org/knowledgebase/unep-wto-making-tourism-more-sustainable-a-guide-for-policy-makers-2005#:~:text=Work%20for%20All-,UNEP%20WTO%20%E2%80%93%20Making%20Tourism%20More%20Sustainable%3A%20A%20Guide,for%20Policy%2Dmakers%20\(2005\)&text=This%20guide%20defines%20what%20sustainability,policies%20work%20on%20the%20ground](http://www.sustainableids.org/knowledgebase/unep-wto-making-tourism-more-sustainable-a-guide-for-policy-makers-2005#:~:text=Work%20for%20All-,UNEP%20WTO%20%E2%80%93%20Making%20Tourism%20More%20Sustainable%3A%20A%20Guide,for%20Policy%2Dmakers%20(2005)&text=This%20guide%20defines%20what%20sustainability,policies%20work%20on%20the%20ground)
58. Mason P. *Tourism Impacts, Planning and Management*. UK: Oxford University Press, 2003. 208 p.
59. Mathieson A., Wall, G. *Tourism: Economic, physical and social impacts*. Mill, Harlow, Essex, UK: Longman, 1982. 208 p.
60. McCool S., Lime D. Tourism Carrying Capacity: Tempting Fantasy or Useful Reality? *Journal of Sustainable Tourism*. 2001. № 9(5). P. 372-388.
61. McCool S.F., Moisey R.N., Nickerson N.P. What Should Tourism Sustain? The Disconnect with Industry Perception of Useful Indicators. *Journal of Travel Research*. 2001. № 4. P. 24-131.

62. Meadows D., Meadows D. The Limits to growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. London: Earth Island, 1972. 205 p.
63. Meadows D., Meadows D., Randers J. Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable Future. London: Earthscan Publications, 1992. 300 p.
64. Mihalic T. Tourism and Economic Development Issues. *Tourism and Development: Concepts and Issues*. Ed. Sharpley R., Telfer D. Channel view publications: Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney, 2002. P. 81-111.
65. Miller G. Consumerism in Sustainable Tourism: A Survey of UK Consumers. *Journal of Sustainable Tourism*. 2003. Vol 11 (1). P. 17-37.
66. Milne M. On Sustainability: The Environment and Management Accounting. *Management Accounting Research*. 1996. № 7. P. 125-161.
67. Mowforth M., Munt I. Tourism and Sustainability: Development and New Tourism in the Third World. London: Routledge, 2016. 476 p.
68. Nesterchuk I., Matsuka V., Balabanyts A., Skarha O., Pivnova L., Kondratenko I. Tools and Development Drivers for the Gastronomic Tourism. *Economic Affairs*. 2022. № 67(04). P. 579-587.
69. Novy J., Colomb C. Urban Tourism as a Source of Contention and Social Mobilisations: A Critical Review. *Tourism Planning and Development*. 2019. № 16(4). P. 358-375.
70. Oppermann M. Tourism space in developing countries. *Annals of tourism research*. 1993. № 20(3). P. 535-556.
71. Oppermann M., Chon Kye-Sung. Tourism in developing countries. International Thomson Business Press, 1997. 177 p.
72. Orlova N., Tarasenko D., Oliinyk N., Kuzmenko S., Medvedchuk O. Social Investment in Corporation Development Strategy in Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Volume 2. № 33. P. 554-565.

73. Panayotou T. Economic Instruments for Environmental Management and Sustainable Development. Nairobi. *Environmental Economics Series*. № 16. 1994. 72 p.
74. Pearce P. Tourism development. London: Longman, 1981. 53 p.
75. Pike S. Destination marketing organizations. Amsterdam: Elsevier, 2004. 241 p.
76. Policy and Practice for Global Tourism. UNWTO, 2011. URL: https://www2.gwu.edu/~iits/Sustainable_Tourism_Online_Learning/Mullis/Policy_Practices_UNWTO_book_feb.pdf
77. Polous O., Horiunova K., Beznitska D. Transformation of the automobile sector companies international marketing strategy taking into account factors of sustainable development. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. Випуск № 3 (92) URL: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2023-3-24>
78. Press Release SG/SM/6269 GA/9260. Secretary-general calls for action in unprecedented ways to implement “unprecedented” Agenda 21. URL: <https://press.un.org/en/1997/19970623.sgsm6269.html>
79. Redclift M. Sustainable Development: Exploring the Contradictions. London: Routledge, 1987. 232 p.
80. Report of the Global Conference on the Sustainable Development of Small Island Developing States. Bridgetown, Barbados, 26 April-6 May 1994. New York, United Nations, 1994. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/276/99/PDF/N9427699.pdf?OpenElement>
81. Report of the International Meeting to Review the Implementation of the Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States Port Louis. (Mauritius, 10-14 January 2005). A/CONF.207/11. United Nations, New York, 2005. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/237/16/PDF/N0523716.pdf?OpenElement>

82. Report of the United Nations Conference on Environment and Development. Volume I: Resolutions Adopted by the Conference. Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. New York, United Nations, 1993. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/55/PDF/N9283655.pdf?OpenElement>
83. Report of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio de Janeiro, Brazil 20-22 June 2012). A/CONF.216/16. United Nations, New York, 2012. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/461/64/PDF/N1246164.pdf?OpenElement>
84. Report of the United Nations Conference on the Human Environment. A/Conf.48/14/Rev.1. Stockholm, 5-16 June 1972. New York, United Nations, 1973. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL7/300/05/IMG/NL730005.pdf?OpenElement>
85. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
86. Report of the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, South Africa, 26 August - 4 September 2002). A/CONF.199/20. United Nations, New York, 2002. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf?OpenElement>
87. Report. Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity of all – our responsibility, our opportunity. Stockholm, 2-3 June 2022. United Nations. A/CONF.238/9. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/K22/117/97/PDF/K2211797.pdf?OpenElement>

88. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2014. United Nations. A/RES/69/15. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/628/45/PDF/N1462845.pdf?OpenElement>
89. Rittel J., Webber M. Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences*. 1973. № 4. P. 155-169.
90. Russo A.P., Scarnato A. «Barcelona in common»: A new urban regime for the 21st-century tourist city? *Journal of Urban Affairs*. 2018. № 40 (4). P. 455-474.
91. Ryan C. Equity, Management, Power Sharing and Sustainability: Issues of the New Tourism. *Tourism Management*. 2002. Vol 23 (1). P. 17-26.
92. Sharpley R. Tourism: A Vehicle for Development? *Tourism and Development: Concepts and Issues*. Ed. Sharpley R., Telfer D. Channel view publications: Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney, 2002. P. 11-34.
93. Sharpley R. Sustainability: A Barrier to Tourism Development? *Tourism and Development: Concepts and Issues*. Ed. Sharpley R., Telfer D. Channel view publications: Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney, 2002. P. 319-337.
94. Sharpley R. Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Debate. *Journal of Sustainable Tourism*. 2000. Vol 8 (1). P. 1-15.
95. Sharpley R., Southgate C. Tourism, Development and Environment. *Tourism and Development: Concepts and Issues*. Ed. Sharpley R., Telfer D. Channel view publications: Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney, 2002. P. 231-262.
96. Sindiga I. Alternative Tourism and Sustainable Development in Kenya. *Journal of Sustainable Tourism*. 1999. № 7(2). P. 108-280.
97. Sirakaya E., Jamal T.B., Choi H.S. Developing Indicators for Destination Sustainability. The encyclopedia of ecotourism. 2022. URL: <https://doi.org/10.1079/9780851993683.0411> (дата звернення: 05.03.2023)
98. Smith M., Egedy T., Csizmadya A., Jancsik A., Olt G., Michalkó G. Non-planning and tourism consumption in Budapest's inner city. *Tourism Geographies*. 2018. № 20 (3). P. 524-548.

99. Stoyka A., Dragomirova I., Horiunova K. Principles of sustainable development in public administration of the tourism industry. *Public administration for sustainable development*. Ed. Chechel A., Khlobystov I. Mariupol: East Publishing House Ltd. 2020. P. 143-159.
100. Stoyka A., Horiunova K. Socio-economic instruments for sustainable development of tourism. *Public administration for sustainable development*. Ed. Chechel A., Khlobystov I. Mariupol: East Publishing House Ltd.. 2018. P. 126-142.
101. Tarasenko D.L., Tsyklauri O.B., Belei S.I., Riabenka M.O., Mazurkevych I.O. Strategic Planning for the Sustainable Development of Territories. *International Journal of Economics and Business Administration (IJEBA)*. 2020. № 8(1). P. 259-272.
102. Taylor T., Fredotovic M., Povh D., Markandya A. Sustainable Tourism and Economic Instruments: International Experience and the Case of Hvar, Croatia. *The Economics of Tourism and Sustainable Development*. Edt. A. Lanza, A. Markandya, F. Pigliaru (Eds.). 2005. P. 197-224.
103. Telfer D. The Evolution of Tourism and Development Theory. *Tourism and Developmen: Concepts and Issues*. Ed. Sharpley R., Telfer D. Channel view publications: Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney, 2002. P. 135-178.
104. The Millennium Development Goals Report. United Nations, 2008. URL:
https://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2008/MDG_Report_2008_En.pdf
105. Tosun C. Limits to Community Participation in the Tourism Development Process in Developing Countries. *Tourism Management*. 2000. № 21(6). P. 613-633.
106. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations. A/RES/70/1. URL: <https://documents-dds->

- ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement
107. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. Division for Sustainable Development Goals. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
  108. UNWTO Tourism Highlights (2014 ed.). URL: <http://mkt.unwto.org>
  109. Vernon J., Essex S., Pinder D., Curry K. The «Greening» of Tourism Micro-Businesses: Outcome of Focus Group Investigations in South East Cornwall. *Business Strategy and the Environment*. 2003. № 12. P. 49-69.
  110. Wall G. Sustainable Development: Political Rhetoric or Analytical Construct? *Tourism Recreation Research*. 2002. Vol 27 (3). P. 89-91.
  111. We the peoples: the role of the United Nations in the twenty-first century. A54/200. United Nations, 2000. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/388/97/IMG/N0038897.pdf?OpenElement>
  112. Yiftachel O., Hedgcock D. Urban social sustainability. *The planning of an Australian city. Cities*. 1993. № 10 (2). P. 139-157.
  113. Zaccai E. Over two decades in pursuit of sustainable development: influence, transformations, limits. *Environmental development*. 2012. Vol. 1, Issue 1. P. 79-90. URL: <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2011.11.002>
  114. Zharova L., Chechel A. Historical Aspects of Sustainable Development and Economic Evolution Interconnection. *Інформаційно-аналітичний журнал «Схід»*. 2020. № 2(166). URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/201399> (дата звернення: 21.04.2022).
  115. Алексеева Ю.В. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції: автореф. дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.02. Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса, 2005. 20 с.

116. Андренко І.Б., Кравець О.М., Писаревський І.М. Менеджмент туризму: навч. посібник. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. 402 с.
117. Бабарицька В. К. Туристична діяльність кінця ХХ – початку ХХІ ст. і концепція сталого розвитку. *Україна: географічні проблеми сталого розвитку*: Зб. наук. праць. К.: Обрії, 2004. Т. 3. С. 103-104.
118. Бабов К., Безверхнюк Т., Бабова І. Сталий розвиток туризму: пріоритети для України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 77. Т.1. С. 23-29.
119. Басюк Д.І. Науково-теоретичні основи формування туристичних дестинації: Наукові праці НУХТ 2014, Том 20, № 5. С. 50-58.
120. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. 395 с.
121. Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні: автореф. дис... канд. наук держ. упр.: 25.00.02. Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2007. 20 с.
122. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект): монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 228 с.
123. Бобрицька Н. Маркетинг в управлінні туристичними дестинаціями. *Маркетинг в Україні*. 2014. № 4. С. 39-47.
124. Бобровська О.Ю. Формування та відтворення потенціалу сталого розвитку територій регіону. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. № 1 (32). С. 54-61.
125. Бондарчук Н.В. Державна політика розвитку інноваційного потенціалу регіонів України: автореф. дис. ... д-ра наук держ. упр.: 25.00.02. Чорномор. держ. унт ім. П. Могили. Миколаїв, 2011. 36 с.

126. Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.05. Ін-т регіон. дослідж. НАН України. Львів, 2008. 35 с.
127. Босовська М.В. Інтеграційні процеси в туризмі: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 832 с.
128. Брич В., Галиш Н. Сталий розвиток туристичної індустрії: екологічний та статистичний вимір. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 4. С. 23-30.
129. В'їзний туризм: навч. посіб. Автор. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андрєєва Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Ніжин: Вид-во Лук'яненко В.В., 2010. 304 с.
130. Валентюк І. В. Організаційно-економічні механізми державного регулювання туристичної сфери України: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2005. 20 с.
131. Висновок на проект Закону України «Про туризм» від 24.02.2014 р. № 4224. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49894
132. Гаврилюк А. М. Програмно-цільовий підхід до реалізації державної регіональної політики в сфері туризму в Україні: соціогуманітарний аспект. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Том 30 (69). № 3. С. 37-41.
133. Герасименко В.Г. Концепція сталого розвитку туризму: етапи становлення і сучасний зміст. *Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи*. 2007. Вип.1. С.17-23.
134. Головчан А.І. Методика оцінки ефективності функціонування туристичних дестинацій в Україні. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2010. № 4 (40). С. 131-138.

135. Голод А. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування: монографія. Львів: ЛДУФК, 2017. 340 с.
136. Горюнова К. Стратегічне управління розвитком туристичного регіону на засадах сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-109>
137. Горюнова К.А. Дослідження критеріїв якості в індустрії туризму. *Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін. Серія «Державне управління»*. 2018. Том XIX. Випуск 305. Маріуполь, ДонДУУ. С. 209-217.
138. Горюнова К.А. Особливості та сучасні тенденції управління туристичною сферою. *Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 21-22 травня 2020 р.)*. Маріуполь-Київ: ПП Халіков Р.Р., 2020. С.100-103.
139. Горюнова К.А. Удосконалення системи менеджменту туристичного підприємства. *Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом: матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Маріуполь, 27 вересня 2022 р.)*. Маріуполь: МДУ, 2022. С.48-49.
140. Горюнова К.А., Новізінська М.В. Сучасні концепції сталого розвитку туризму. *Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом: матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Київ, 26 вересня 2023 р.)*. Київ: МДУ, 2023. С. 15-16.
141. Градінарова О.О. Теоретичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємств туристичного бізнесу з використанням рефлексивного підходу. *Вісник Донецького*

- університету економіки і права: зб. наук. пр. Донецьк, 2005. № 1. С. 93-97.*
142. Державне агентство розвитку туризму. Сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/> (дата звернення: 18.05.2023).
143. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції. За заг. ред. В.Г. Герасименко, О.Л. Михайлюк. К.: ФОП Гуляєва В. М., 2019. 332 с.
144. Домбровська С.М., Білотіл О.М., Помаза-Пономаренко А.Л. Державне регулювання туристичної галузі України: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2016. 196 с.
145. Дутчак С.В. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 128 с.
146. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
147. Дяченко Л.А. Суть та особливості управління підприємствами туристичної сфери. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2012. № 1. С. 217-255.
148. Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Филипенко А.О., Химинець В.В., Головка А.А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків: аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. К., 2019. 29 с.
149. Забурана Л.В. Концепція управління розвитком туристичних підприємств. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління*. 2011. № 3 (11). С. 162-169.
150. Заячківська Г.А. Міжнародний туризм в Україні: проблеми розвитку та шляхи вирішення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. № 4. С. 129-133.
151. Заячківська Г.А. Основні засади сталого розвитку туризму в Україні. *Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти:*

- матеріали III Міжнар. наук.-практ конф. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ, 2011. С.36-39.
152. Ісаєнко В.М., Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Білявський Г.О., Смирнов І.Г. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь). К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 295 с.
153. Казачковська Г.В. Можливості сталого розвитку туризму та курортів в Україні. *Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою*: матеріали II наук.-практ. конф. Бердянськ: АУІТ «АРІУ», 2006. С.126-137.
154. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навчальний посібник. Чернівці: Книги XXI, 2003. 300 с.
155. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму: підручник. Київ : Знання, 2010. 502 с.
156. Клунко Н.С. Актуальність логістичного підходу в управлінні господарською діяльністю підприємств України. Новейшие научные достижения 2010: матер. II Міжнар. екон. конф. София, ООО «Бял ГРАД-БГ», 2010. С. 23-30.
157. Козловський Є.В. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 272 с.
158. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними дестинаціями: підручник. Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.
159. Король О.Д., Крачило М.П. Менеджмент туризму: Навч. посіб. К.: Знання, 2009. 248 с.
160. Кривенкова Р.Ю. Формування туристичного потенціалу України як чинника консолідації українського суспільства: державно-управлінський аспект: дис... канд. наук держ. упр.: 25.00.01, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Дніпро, 2021. 274 с.

161. Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи. К.: Видавництво «Крамар», 2009. 170 с.
162. Левицький А.О. Механізм публічного управління розвитком регіональної туристичної дестинації: дис...канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса, 2016. 251 с.
163. Левцов С.В. Організація надання рекреаційних послуг органами місцевого самоврядування у столичному регіоні: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2017. 273 с.
164. Леонтєва Ю.Ю. Оцінка ресурсів категорії «атракція» регіональних дестинацій України. *Економіка і регіон*. 2009. №3 (22). С. 20-25.
165. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). 3-є вид., перероб. та доп. К.: «Альтерпрес», 2005. 436 с.
166. Любіцева О.О., Третьяков О.В. Типізація дестинацій. Географія та туризм: зб. наук. пр. К., 2012. Вип. 17. С. 3-9.
167. Майстро С.В., Домбровська С.М. Особливості державного управління рекреаційним туризмом України: монографія. Харків, 2017. 198 с.
168. Мальська М., Паньків Н, Ховалко А. Світовий досвід розвитку туризму. К.: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2017. 244 с.
169. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
170. Мацука В.М. Державне регулювання міжнародного туризму в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці. Збірник наукових праць Національного авіаційного університету*. 2019. № 4(72). Частина 1. С. 15-22.

171. Мацука В.М. Оцінка конкурентоспроможності України на світовому туристичному ринку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2018. Вип. 16. С. 93-102.
172. Мацука В.М. Сучасні тенденції розвитку туристичного бізнесу в регіонах України. *Проблеми економіки*. 2021. №3 (49). С. 56-64.
173. Машіка Г.В., Горюнова К.А. Правові та економічні аспекти туристичної галузі України під час пандемії Covid-19. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 5-11. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.3.5
174. Мельниченко О.А., Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2017. 153 с.
175. Менеджмент туристичної індустрії. Авт.: Школа І.М. та ін. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. 662 с.
176. Миронов Ю.Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. № 23. С. 117-122.
177. Миронов Ю.Б., Тучковська І.І. Сталий розвиток туризму: сутність, завдання та принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції: матеріали щорічної наукової конференції професорсько-викладацького складу та аспірантів Львівського торговельно-економічного університету; відповід. за вип.: проф. Семак Б. Б.* Львів: ЛТЕУ, 2017. С. 2018-2019.
178. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Любіцева О.О. Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід. *Географія в інформаційному суспільстві: Зб. наук. праць*. К.: Обрії, 2008. Т. 1. С.191-199.
179. Осітнянко Д.О., Примак Т.Ю. Впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.1.152
180. Павленко А.Ф., Решетнікова І.Л., Войчак А.В. Маркетинг: Підручник. К.: КНЕУ, 2008. 600 с.

181. Питання утворення деяких центральних органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України № 995 від 4 грудня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
182. Пристайко О. П., Панасюк І.П. Розвиток в'їзного туризму як напрямок сталого економічного розвитку України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2. С. 116-119.
183. Про затвердження Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1078-р від 18 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2021-%D1%80#Text>
184. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України: Постанова Верховної Ради України від 13.07.2016 р. № 1460-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1460-19>.
185. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>.
186. Про туризм: Закон України № 324/95-ВР в редакції від 16.10.2020. Відомості Верховної Ради. 1995. № 31. Ст. 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
187. Проблеми географії та менеджменту туризму. Авт.: Явкін В.Г., Руденко В.П., Король О.Д. та ін. Чернівці: Рута, 2006. 260 с.
188. Проект Концепції Державної цільової програми розвитку галузі туризму «Мандруй Україною» до 2026 року. Державне агентство розвитку туризму України. К., 2021. 16 с.
189. Просторова організація туристично-рекреаційної сфери регіону: монографія. За заг. ред. В.В. Папп. Мукачево: Редакційно-видавничий центр МДУ, 2016. 268 с.

190. Свірідова Н.Д. Концепція сталого розвитку туризму в сучасних умовах. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. №176. С.166-168.
191. Семенова М., Гунаре М. Определение понятия «посетитель» в украинском и европейском праве. *The Baltic journal of law*. 2019. № 1. С. 38-46.
192. Семенова М., Гунаре М. Правове визначення туристичної дестинації з урахуванням міжнародного законодавства та національного законодавства країн ЄС. *Право та інновації*. 2019. № 4 (28). С. 34-39.
193. Семенова М.В. Господарсько-правове регулювання туристичної діяльності: монографія. Харків: Оберіг, 2019. 196 с.
194. Сисоєва С.І. Механізми державного регулювання ринку туристичних послуг України: монографія. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2017. 191 с.
195. Смирнов І. Г. Логістика туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 444 с.
196. Стеченко Д.М., Безуглий І.В., Турло Н.П., Мархонос С.М. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посіб. К., 2012. 455 с.
197. Стойка А.В., Чечель А.О., Головіна О.І. Децентралізація як чинник сталого територіального розвитку. *Менеджер. Вісник ДонДУУ. Серія: Державне управління*. 2020. № 1 (86). С. 60-77.
198. Сухоруков А. Проблеми підвищення інвестиційної активності регіонів. *Економіка України*. 2005. № 8. С.26.
199. Тарасенко Д.Л. Соціальні та екологічні детермінанти формування національної політики сталого розвитку: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ФОП Халіков Р. Х., 2018. 440 с.
200. Тарасенко Д.Л., Трофімчук В.О., Хлобистов Є.В. Зв'язок зеленої економіки з досягненнями соціально-економічних відносин для регіонів України. *Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології,*

- моделі. *Дискусії 2018*: колективна монографія. За ред. проф. Є.В. Хлобистова. Київ, 2018. С. 634-647.
201. Ткаченко О. Мандруйте Україною. *New voice*. 24 червня 2021. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/podorozhi-zakarpattya-herson-kudi-rojihati-na-vidpochinok-v-ukrajini-novini-ukrajini-50167591.html> (дата звернення: 15.07.2022).
202. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. Вид. 2-ге. К.: Вид-во КНТЕУ, 2009. 463 с.
203. Туристична політика зарубіжних країн: підруч. За ред. А.Ю. Парфіненка. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 220 с.
204. Україна припинила дію Угоди про співробітництво в галузі туризму, учасником якої є Російська Федерація. 23.06.2021. URL: <https://mcip.gov.ua/news/ukraina-prypynyly-diiu-uhody-pro-spivrobotnytstvo-v-haluzi-turyzmu-uchasnykom-iakoi-ie-rosiyska-federatsiia/> (дата звернення: 15.07.2022).
205. Федоренко Т.М. Принципи, фактори та механізми забезпечення сталого розвитку суб'єктів ринку туристичних послуг України. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.153
206. Хомяков В.І. Менеджмент підприємства: навч. посіб. К.: Кондор, 2005. 434 с.
207. Чечель А.О., Харланова Д.А. Соціальна безпека в Україні: індикатори оцінки на регіональному рівні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Том 30 (69). № 5. С. 94-100.
208. Чечель А.О., Тарасенко Д.Л., Концептуальні основи формування механізму реалізації стратегії еколого-економічного розвитку. *Менеджер: Вісник Донецького державного університету управління. Серія «Економіка»*. 2018. №2(79). С. 22-29.

ДОДАТКИ

Додаток А

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційної роботи
ГОРЮНОВОЇ Катерини Анатоліївни
на тему «Управління сталим розвитком індустрії туризму»

Товариство з обмеженою відповідальністю «Туристична компанія «Аккорд тур» має багаторічний досвід на туристичному ринку України та Європи, впроваджуючи високу якість надання туристичних послуг. Використання результатів роботи Горюнової К.А. мало позитивний ефект для менеджменту нашої організації, що було забезпечено через науково-методичний підхід до впровадження системи цінностей та глобальних стандартів у механізми сталого розвитку індустрії туризму.

Концептуальні ідеї роботи реалізовані у роботі компанії засвідчують доцільність та високий науковий рівень дисертаційного дослідження. Особливо цінними для діяльності компанії стали методичні рекомендації щодо впровадження екологічної поведінки, адже удосконалення екологічно чистих практик туристичних підприємств має важливе значення для досягнення сталого розвитку туризму.

Довідка надана для представлення до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій для здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 «Менеджмент».

**З повагою,
Директор ТОВ «Аккорд-Тур»**

№ 077561
25.10.2023

). Б. Петрусь

УКРАЇНА

ВИКОНАВЧИЙ ОРГАН КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
(КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ)

УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМУ ТА ПРОМОЦІЙ

вул. Басейна, 1/2, літера А, м. Київ, 01024, (044) 366-70-05, Call-центр (044) 15-51

E-mail: tourism@kyivcity.gov.ua

Затити на публічну інформацію: zayv@infotourism@kmda.gov.ua СДРПОУ 41497529

23.11.2023 № 065-824

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційної роботи
ГОРЮНОВОЇ Катерини Анатоліївни
на тему «Управління сталим розвитком індустрії туризму»

Положення, висновки і пропозиції, викладені у дисертаційному дослідженні Горюнової К.А., є важливими з точки зору вдосконалення механізмів розвитку сфери туризму.

Наразі спостерігається недостатність розвитку сучасної туристичної інфраструктури, що не сприяє відновленню туристичних дестинацій, потоків туристів, та, як наслідок, збільшенню надходжень до бюджетів всіх рівнів.

Тому, усунення наслідків нерациональної господарської діяльності є ключовою проблемою національної економіки, що потребує теоретичного, методологічного, методичного та науково-практичного обґрунтування. В основі вирішення цієї проблеми лежить удосконалення національної системи регулювання сталого розвитку туризму на основі системного підходу, а також створення комплексу правових, організаційних та економічних заходів щодо екологізації локального ринку туристичних послуг, що і обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження Горюнової К.А.

Запропонований та обґрунтований дисертанткою комплексний механізм управління розвитком сфери туризму в сучасному інформаційному суспільстві також частково реалізований у діяльності Управління туризму та промоцій виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації).

Довідка надана для представлення до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій для здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 «Менеджмент».

Начальник

Марина РАДОВА

УКРАЇНА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА КУЛЬТУРИ
«ДОНЕЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР КУЛЬТУРИ»

ДОВІДКА

31.10.2023

м. Краматорськ

про використання результатів дисертаційної роботи ГОРЮНОВОЇ Катерини Анатоліївни на тему «Управління сталим розвитком індустрії туризму»

Результати наукових розробок і публікацій Горюнової К.А. були використані у роботі відділу краєзнавства та туризму Донецького обласного навчального-методичного центру культури.

Так, на постійних навчально-методичних заходах відділу, за участі дисертантки, відбувалося обговорення ідей, що лягли в основу науково-практичних рекомендацій, викладених у роботі, щодо впровадження ідей сталого розвитку у туристичній галузі України відповідно до європейських норм.

Проблеми міського туризму та шляхи їх вирішення, екологізація та проблеми соціальної відповідальності, а також наукова аргументація практично-методичних положень щодо ролі планування у стратегіях управління сталим розвитком туризму знайшли відображення у «Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року»

Довідка надана для представлення до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій для здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 «Менеджмент».

Директор

Наталія АРМЯНОВСЬКА

ПОГОДЖЕНО:

Завідувач відділом
краєзнавства та туризму

Валентина ЛИМАРЕНКО

Список наукових праць здобувача

1. Horiunova K. Hospitality industry 2021: current trends and aspects. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір: збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 13-14 травня 2021 р.)*. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 345-347.
2. Horiunova K. Marketing aspects for responsible and sustainable tourism. *Глобальний маркетинг: аналіз і виклики сучасності: III Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 27 травня 2021 р.)*. К.: НАУ, 2021. С. 90-93.
3. Horiunova K. Public administration in territories sustainable development: marketing context. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: матеріали Міжнародної конференції (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року)*. Маріуполь, ДонДУВС, 2021. С. 228-230.
4. Horiunova K. Sustainable development of the tourism industry in 2020: realities, threats and solutions. *Economic and business administration development: scientific currencies and solutions*. К: NAU, 2020. P. 21-23.
5. Horiunova K. Sustainable development principles in the university and the community interaction. *Особистість, університет, суспільство: виклики взаємодії та розвитку: Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 30 листопада 2022 р.)*. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 52-54.
6. Horiunova K. Tourism sustainable development: socio-economic aspect. *Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів II Міжнародної*

- науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 7-8 травня 2019 р.).
Маріуполь-Київ: ПП Халіков Р.Р., 2019. С.48-52.
7. Horiunova K. Ukraine's tourism industry during the Covid-19 pandemic: economic and management aspects. *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 27-28 травня 2021 р.)*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. С. 212-214.
  8. Horiunova K. University-business-government cooperation for the tourism industry sustainable development. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 9 жовтня 2020 р.)*. Маріуполь, 2020. С.433-435
  9. Horiunova K., Kiptenko V. Forecasts design for management of travel and tourism industry sustainable development and mitigation of the consequences of the COVID-19 pandemic. *Three Seas Economic Journal*. 2021. Volume 2. Number 1. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". P. 9-14. URL: <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-2-2>
  10. Horiunova K., Radchenko H. Marketing for sustainable development of territories. *Маркетингова освіта в Україні: збірник матеріалів V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 7-8 жовтня 2021 р.)*. К.: КНЕУ, 2021. С.257-260.
  11. Horiunova K. Sustainable development for tourism industry: economical aspect. *Соціально-економічні проблеми сучасності: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Маріуполь, 31 травня 2020 р.)*. Маріуполь, 2020. С.66-69.
  12. Kovshun N., Kliuchnyk A., Tymchuk S., Orlenko O., Soloviova O., Horiunova K. Rural tourism potential in the development of the agriculture-industrial complex. *E3S Web of Conferences*. 2023. № 408 (01026). URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340801026> ISCMEE 2023

13. Kryvokhyzha Y., Komandrovskaya V., Horiunova K., Grytsyshen D., Sergiienko L., Krap A. The Relationship Between Environmental Issues and Economic Development: Transition to Sustainable Development of Economic Systems. *Review of Economics and Finance*. 2023. № 21. P. 1497-1505.
14. Polous O., Horiunova K., Beznitska D. Transformation of the automobile sector companies international marketing strategy taking into account factors of sustainable development. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. Випуск № 3 (92) URL: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2023-3-24>
15. Stoyka A., Dragomirova I., Horiunova K. Principles of sustainable development in public administration of the tourism industry. *Public administration for sustainable development*. Ed. Chechel A., Khlobystov I. Mariupol: East Publishing House Ltd. 2020. P. 143-159.
16. Stoyka A., Horiunova K. Socio-economic instruments for sustainable development of tourism. *Public administration for sustainable development*. Ed. Chechel A., Khlobystov I. Mariupol: East Publishing House Ltd.. 2018. P. 126-142.
17. Горюнова К. Стратегічне управління розвитком туристичного регіону на засадах сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-109>
18. Горюнова К.А. Дослідження критеріїв якості в індустрії туризму. *Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін. Серія «Державне управління»*. 2018. Том XIX. Випуск 305. Маріуполь, ДонДУУ. С. 209-217.
19. Горюнова К.А. Особливості та сучасні тенденції управління туристичною сферою. *Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 21-22 травня 2020 р.)*. Маріуполь-Київ: ПП Халіков Р.Р., 2020. С.100-103.

20. Горюнова К.А. Удосконалення системи менеджменту туристичного підприємства. *Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом*: матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Маріуполь, 27 вересня 2022 р.). Маріуполь: МДУ, 2022. С.48-49.
21. Горюнова К.А., Новізінська М.В. Сучасні концепції сталого розвитку туризму. *Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом*: матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Київ, 26 вересня 2023 р.). Київ: МДУ, 2023. С. 15-16.
22. Машіка Г. В., Горюнова К.А. Правові та економічні аспекти туристичної галузі України під час пандемії Covid-19. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 5-11. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.3.5